

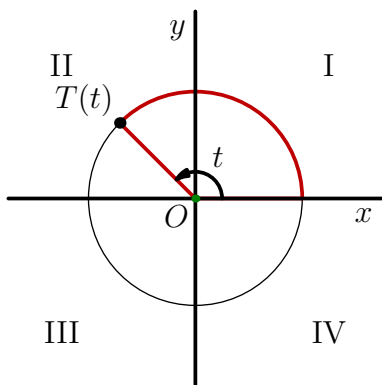
Trigonometrijske funkcije

September 5, 2008

1 Brojeva kružnica

1.1 Mjerenje kuteva

- pretpostavimo da se po kružnici jediničnog radijusa pomaknemo za kut t u smjeru suprotnom od kazaljke na satu

Slika 1: Definicija kuta pomoću jedinične kružnice

- kut t u radijanima po definiciji je jednak duljini prijedenaog luka
- ravninu dijelimo na četiri kvadranta
  - prvi kvadrant: $0 \leq x \leq \pi/2$
  - drugi kvadrant: $\pi/2 \leq x \leq \pi$
  - treći kvadrant: $\pi \leq x \leq 3\pi/2$
  - četvrti kvadrant: $3\pi/2 \leq x \leq 2\pi$

- ako obiđemo cijelu kružnicu, duljina prijeđenog luka iznosi 2π (opseg jedinične kružnice)
- stoga je kut $t + 2k\pi$, $k \in \mathbb{Z}$ ekvivalentan kutu t tj. točke $T(t)$ i $T(t + 2k\pi)$ se poklapaju
- osim u radijanima, kuteve možemo mjeriti i u stupnjevima
- u tom slučaju krug dijelimo na 360 jednakih dijelova
- svaki dio odgovara kutu od 1°
- puni krug odgovara kutu od 360°
- kut izražen u radijanima pretvaramo u stupnjeve po formuli

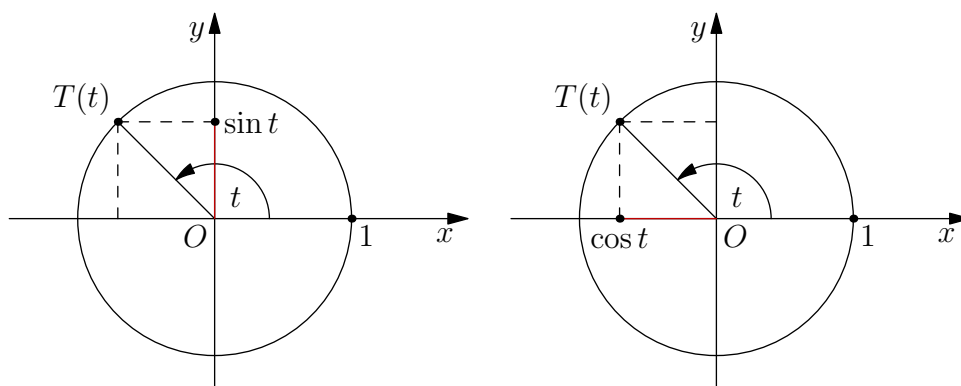
$$t \text{ (stupnjevi)} = \frac{360}{2\pi} \cdot t \text{ (radijani)} \quad (1)$$

$t \text{ (rad)}$	0	$\pi/6$	$\pi/4$	$\pi/3$	$\pi/2$	π	$3\pi/2$	2π
$t \text{ (}^\circ\text{)}$	0	30°	45°	60°	90°	180°	270°	360°

2 Funkcije sinus i kosinus

2.1 Definicija i osnovna svojstva

- funkcije sinus i kosinus definiramo na brojevnoj kružnici
- funkcija sinus je ordinata, a funkcija kosinus apscisa točke $T(t)$ na brojevnoj kružnici

Slika 2: Definicije funkcija sinus i kosinus na brojevnoj kružnici

- apsolutna vrijednost obje funkcije mora biti manja od radijusa jedinične kružnice pa dolazimo do prvog važnog svojstva funkcija sinus i kosinus

$$-1 \leq \sin x \leq 1 \quad \text{i} \quad -1 \leq \cos x \leq 1 \quad (2)$$

- koordinate točke $T(t)$: $(T_x, T_y) = (\cos t, \sin t)$
- točka $T(t) \equiv (\cos t, \sin t)$ pripada jediničnoj kružnici samo ako vrijedi (Pitagorin poučak)

$$T_x^2 + T_y^2 = 1 \quad (3)$$

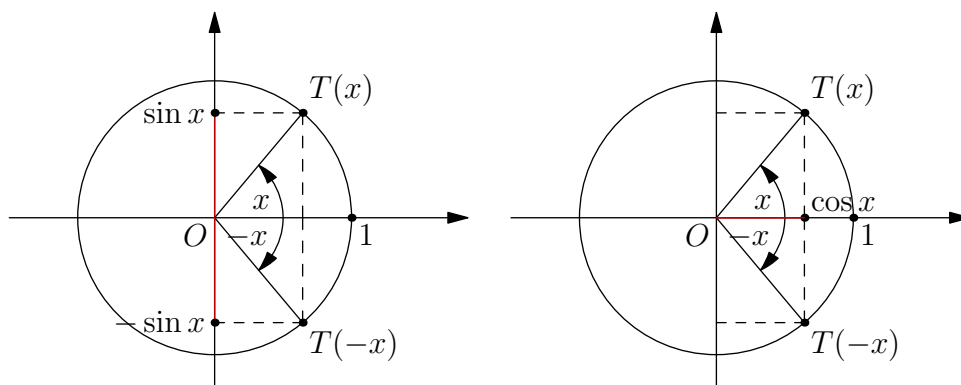
- drugo važno svojstvo funkcija sinus i kosinus

$$\sin^2 t + \cos^2 t = 1 \quad (4)$$

- točki $T(t)$ na brojevnoj kružnici pridruženi su svi realni brojevi $t + 2k\pi$, gdje je k cijeli broj
- sve točke $T(t + 2k\pi)$, $k \in \mathbb{Z}$ se poklapaju pa vrijedi

$$\begin{aligned} \cos(t + 2k\pi) &= \cos t \\ \sin(t + 2k\pi) &= \sin t \end{aligned}, \quad k \in \mathbb{Z} \quad (5)$$

- funkcije sinus i kosinus su periodične s periodom 2π
- prema konvenciji, kut t je pozitivan ako brojevnu kružnicu obilazimo u smjeru suprotnom od kazaljke na satu i negativan ako brojevnu kružnicu obilazimo u smjeru kazaljke na satu

Slika 3: Parnost funkcija sinus i kosinus

- sa slike vidimo da vrijedi

$$\sin(-t) = -\sin t \quad \text{i} \quad \cos(-t) = \cos t \quad (6)$$

- funkcija sinus je neparna, dok je funkcija kosinus parna
- funkcija sinus iščezava u točkama

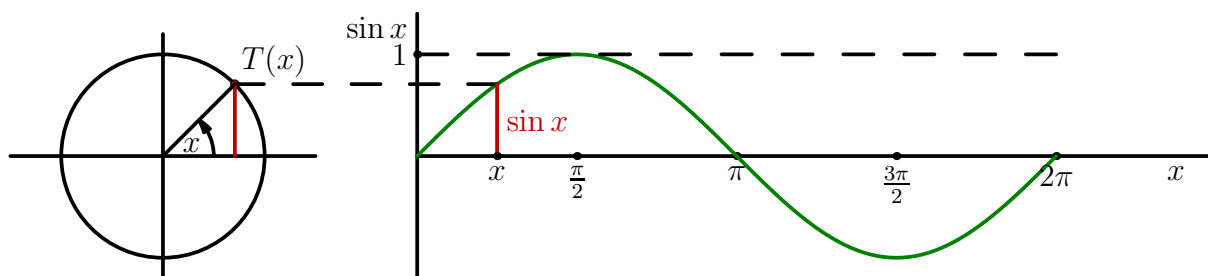
$$x = k\pi, \quad k \in \mathbb{Z} \quad (7)$$

- funkcija kosinus iščezava u točkama

$$x = \left(k + \frac{1}{2}\right)\pi, \quad k \in \mathbb{Z} \quad (8)$$

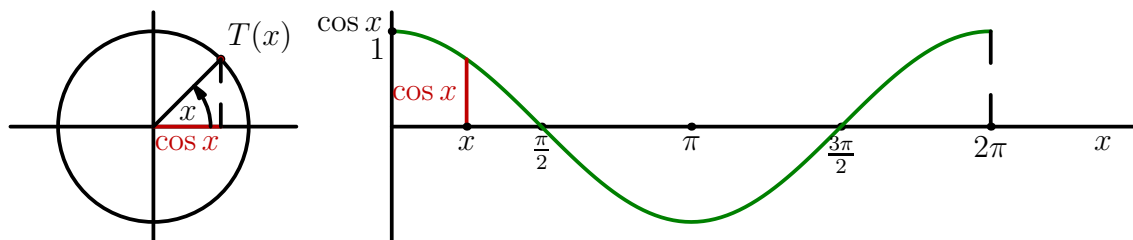
2.2 Grafički prikaz funkcija sinus i kosinus

- graf funkcije sinus konstruiramo pomoću brojevnice kružnice
- na os x nanesimo kut u radijanima, dok na os y prenesemo ordinatu točke $T(x)$
- postupak ponavljamo dok ne obiđemo cijelu kružnicu

Slika 4: Konstrukcija grafa funkcije sinus

- period funkcije sinus iznosi 2π pa je dovoljno konstruirati graf na intervalu $[0, 2\pi]$
- na sličan način konstruiramo graf funkcije kosinus
- na os x nanesimo kut u radijanima, dok na os y prenesemo apscisu točke $T(x)$

Slika 5: Konstrukcija grafa funkcije kosinus

- neke karakteristične vrijednosti funkcija sinus i kosinus

ϕ	0	$\pi/6$	$\pi/4$	$\pi/3$	$\pi/2$	π	$3\pi/2$	2π
$\sin \phi$	0	$1/2$	$\sqrt{2}/2$	$\sqrt{3}/2$	1	0	-1	0
$\cos \phi$	1	$\sqrt{3}/2$	$\sqrt{2}/2$	$1/2$	0	-1	0	1

Tablica 1: Karakteristične vrijednosti funkcija sinus i kosinus

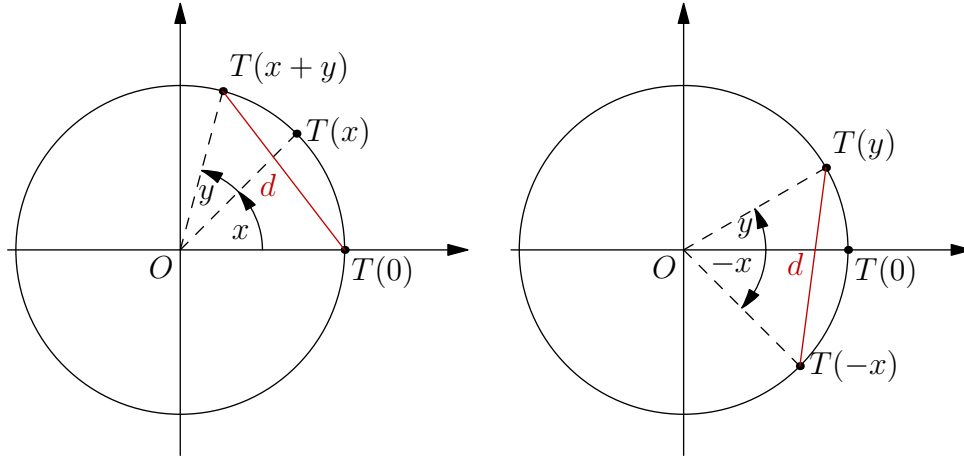
2.3 Adicione formule

- u primjenama trigonometrije često moramo izračunati vrijednost trigonometrijske funkcije za zbroj ili razliku dva kuta
- tada koristimo adicione formule

$$\cos(x + y) = \cos x \cos y - \sin x \sin y \quad (9)$$

$$\sin(x + y) = \sin x \cos y + \cos x \sin y \quad (10)$$

- formulu (9) možemo izvesti promatrajući slike

Slika 6: Izvod adicijskih formula

- na lijevoj slici smo označili tri točke:

- $T(x+y) = (\cos(x+y), \sin(x+y))$
- $T(x) = (\cos(x), \sin(x))$
- $T(0) = (1, 0)$

- udaljenost između točaka $T(x+y)$ i $T(0)$ iznosi

$$\begin{aligned} d^2 &= (\cos(x+y) - 1)^2 + (\sin(x+y) - 0)^2 \\ &= \cos^2(x+y) - 2\cos(x+y) + 1 + \sin^2(x+y) \\ &= \cos^2(x+y) + \sin^2(x+y) + 1 - 2\cos(x+y) \end{aligned}$$

- iskoristimo relaciju $\cos^2(x+y) + \sin^2(x+y) = 1$

$$d^2 = 2 - 2\cos(x+y) \quad (11)$$

- sada zarotiramo sve tri točke za kut x u smjeru kazaljke na satu (desna slika)

- udaljenost d između točaka $T(y)$ i $T(-x)$ ostaje nepromijenjena

$$\begin{aligned} d^2 &= (\cos y - \cos(-x))^2 + (\sin y - \sin(-x))^2 \\ &= (\cos y - \cos x)^2 + (\sin y + \sin x)^2 \\ &= \cos^2 y - 2\cos y \cos x + \cos^2 x + \sin^2 y + 2\sin y \sin x + \sin^2 x \\ &= \cos^2 y + \sin^2 y + \cos^2 x + \sin^2 x + 2\sin x \sin y - 2\cos x \cos y \\ &= 2 + 2(\sin x \sin y - \cos x \cos y) \end{aligned} \quad (12)$$

- usporedbom izraza (11) i (12) dolazimo do zaključka

$$2 - 2 \cos(x + y) = 2 + 2(\sin x \sin y - \cos x \cos y) \quad (13)$$

- adicione formula za funkciju kosinus

$$\implies \cos(x + y) = \cos x \cos y - \sin x \sin y \quad (14)$$

- odmah možemo izvesti formulu za kosinus razlike kuteva

$$\begin{aligned} \cos(x - y) &= \cos(x + (-y)) \\ &= \cos x \cos(-y) - \sin x \sin(-y) \\ &= \cos x \cos y + \sin x \sin y \end{aligned} \quad (15)$$

- primjenom adicione formule na slučaj $x = \pi/2$ možemo doći do veze između funkcija sinus i kosinus

$$\cos\left(\frac{\pi}{2} - y\right) = \cos \frac{\pi}{2} \cos y + \sin \frac{\pi}{2} \sin y \quad (16)$$

- iskoristimo poznate vrijednosti funkcija sinus i kosinus

$$\cos \frac{\pi}{2} = 0 \quad \text{i} \quad \sin \frac{\pi}{2} = 1 \quad (17)$$

$$\implies \sin y = \cos\left(\frac{\pi}{2} - y\right) \quad (18)$$

- ako napravimo supstituciju $x = \pi/2 - y$ dolazimo do formule

$$\sin\left(\frac{\pi}{2} - x\right) = \cos x \quad (19)$$

- došli smo do veze između funkcija sinus i kosinus

$$\cos x = \sin\left(\frac{\pi}{2} - x\right) \quad \text{i} \quad \sin x = \cos\left(\frac{\pi}{2} - x\right) \quad (20)$$

- sada možemo izvesti i adicione formule za funkciju sinus

- sinus razlike kuteva

$$\begin{aligned} \sin(x - y) &= \cos\left[\frac{\pi}{2} - (x - y)\right] \\ &= \cos\left[\left(\frac{\pi}{2} - x\right) + y\right] \\ &= \cos\left(\frac{\pi}{2} - x\right) \cos y - \sin\left(\frac{\pi}{2} - x\right) \sin y \\ &= \sin x \cos y - \cos x \sin y \end{aligned} \quad (21)$$

- sinus zbroja kuteva

$$\begin{aligned}\sin(x+y) &= \sin[x - (-y)] \\ &= \sin x \cos y - \cos x \sin(-y) \\ &= \sin x \cos y + \cos x \sin y\end{aligned}\tag{22}$$

- iz adicijinih formula možemo izvesti i formule za zbroj i razliku funkcija sinus i kosinus
- polazimo od adicijinih formula

$$\cos(x+y) = \cos x \cos y - \sin x \sin y\tag{23}$$

$$\cos(x-y) = \cos x \cos y + \sin x \sin y\tag{24}$$

$$\sin(x+y) = \sin x \cos y + \cos x \sin y\tag{25}$$

$$\sin(x-y) = \sin x \cos y - \cos x \sin y\tag{26}$$

- zbrojimo formule (23) i (24)

$$2 \cos x \cos y = \cos(x+y) + \cos(x-y)\tag{27}$$

- napravimo supstitucije

$$x+y=u \quad \text{i} \quad x-y=v \implies x = \frac{u+v}{2} \quad \text{i} \quad y = \frac{u-v}{2}\tag{28}$$

- slijedi formula za zbroj dva kosinusa

$$\cos u + \cos v = 2 \cos \frac{u+v}{2} \cos \frac{u-v}{2}\tag{29}$$

- zbrojimo formule (25) i (26)

$$2 \sin x \cos y = \sin(x+y) + \sin(x-y)\tag{30}$$

- napravimo supstitucije (28)

- slijedi formula za zbroj dva sinusa

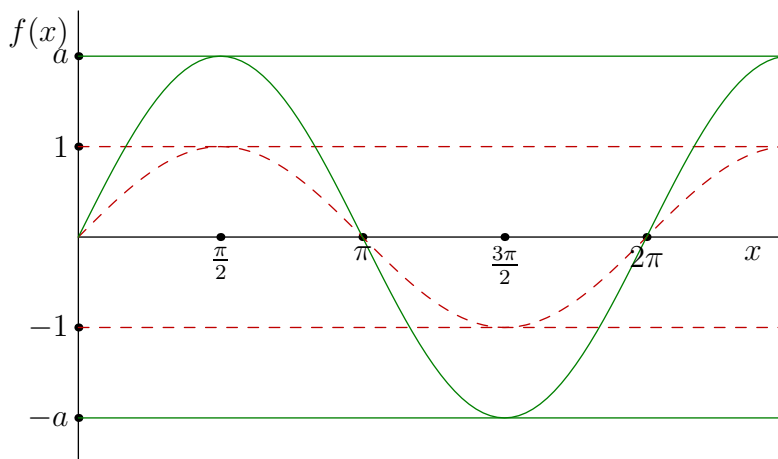
$$\sin u + \sin v = 2 \sin \frac{u+v}{2} \cos \frac{u-v}{2}\tag{31}$$

-

2.4 Općeniti oblik funkcije sinus

Funkcija oblika: $f(x) = a \sin x$

- funkcija sinus poprima vrijednosti između -1 i 1
- stoga funkcija $f(x)$ poprima vrijednosti između $-a$ i a
- broj a zovemo amplituda

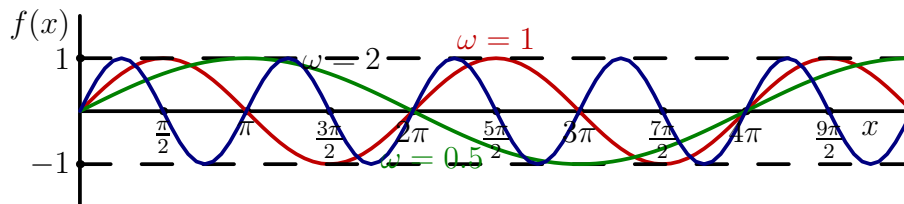
Slika 7: Graf funkcije $a \sin x$.

Funkcija oblika: $f(x) = \sin(\omega x)$

- period funkcije $\sin x$ iznosi 2π
- možemo izračunati period funkcije $f(x)$

$$\omega\tau = 2\pi \implies \tau = \frac{2\pi}{\omega} \quad (32)$$

- ako je $\omega > 1$ period se skraćuje u odnosu na funkciju $\sin x$, a ako je $\omega < 1$ period se produžuje

Slika 8: Funkcije sinus s različitim periodima.

Funkcija oblika: $f(x) = \sin(x + \phi)$

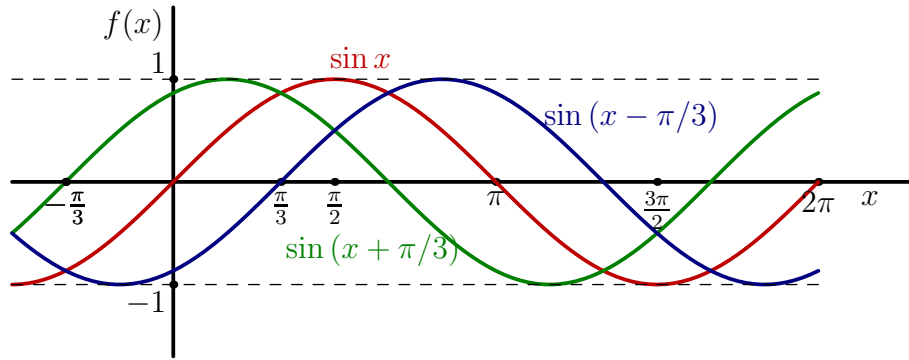
- nultočke funkcije $\sin x$

$$x_0 = (2k + 1) \frac{\pi}{2}, \quad k \in \mathbb{Z} \quad (33)$$

- nultočke funkcije $\sin(x + \phi)$

$$x_0 + \phi = (2k + 1) \frac{\pi}{2}, \quad k \in \mathbb{Z} \implies x_0 = (2k + 1) \frac{\pi}{2} - \phi \quad (34)$$

- graf funkcije $\sin(x + \phi)$ dobije se translacijom grafa funkcije $\sin x$ duž osi x za ϕ

Slika 9: Funkcije sinus s različitim početnim fazama ϕ .

3 Funkcije tangens i kotangens

- funkciju tangens definiramo kao omjer funkcija sinus i kosinus

$$\tan x = \frac{\sin x}{\cos x} \quad (35)$$

- tangens nije definiran u nul-točkama funkcije kosinus

$$x_0 = (2k + 1) \frac{\pi}{2}, \quad k \in \mathbb{Z} \quad (36)$$

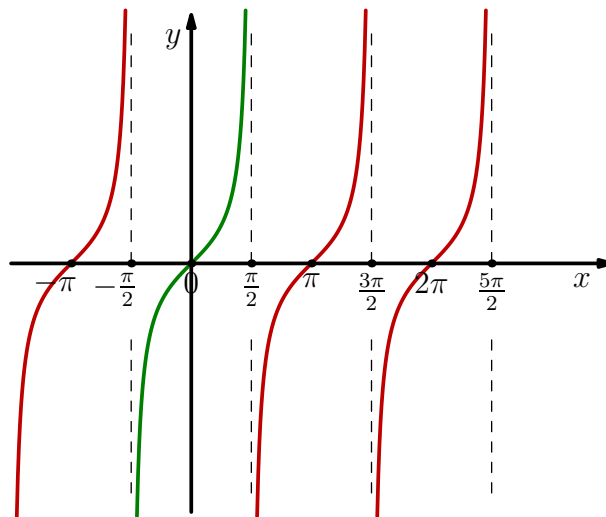
- tangens je periodička funkcija s periodom π

$$\tan(x + \pi) = \frac{\sin(x + \pi)}{\cos(x + \pi)} = \frac{-\sin x}{-\cos x} = \tan x \quad (37)$$

- tangens je neparna funkcija

$$\tan(-x) = \frac{\sin(-x)}{\cos(-x)} = \frac{-\sin x}{\cos x} = -\tan x \quad (38)$$

- graf funkcije tangens

Slika 10: Graf funkcije tangens.

- funkciju kotangens definiramo kao omjer funkcija kosinus i sinus

$$\cot x = \frac{\cos x}{\sin x} \quad (39)$$

- kotangens nije definiran u nul-točkama funkcije sinus

$$x_0 = k\pi, \quad k \in \mathbb{Z} \quad (40)$$

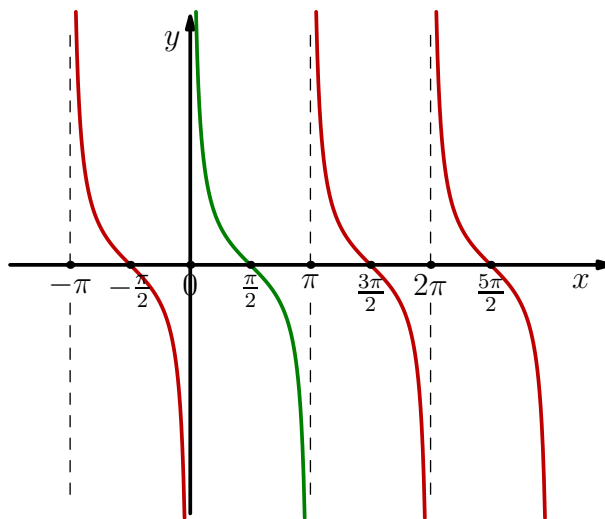
- kotangens je periodička funkcija s periodom π

$$\cot(x + \pi) = \frac{\cos(x + \pi)}{\sin(x + \pi)} = \frac{-\cos x}{-\sin x} = \cot x \quad (41)$$

- kotangens je neparna funkcija

$$\cot(-x) = \frac{\cos(-x)}{\sin(-x)} = \frac{\cos x}{-\sin x} = -\cot x \quad (42)$$

- graf funkcije kotangens

Slika 11: Graf funkcije kotangens.

4 Harmonijska gibanja

- harmonijska gibanja možemo opisati funkcijama oblika

$$f(t) = A \sin(\omega t + \phi) \quad (43)$$

- pritom koristimo sljedeće pojmove

- amplituda: A
- kružna frekvencija: ω
- početna faza: ϕ

- period gibanja dan je s

$$\tau = \frac{2\pi}{\omega} \quad (44)$$

- superpozicija harmonijskih gibanja iste kružne frekvencije ω ponovno je harmonijsko gibanje kružne frekvencije ω

$$\begin{aligned} f(t) &= A_1 \sin(\omega t + \phi_1) + A_2 \sin(\omega t + \phi_2) \\ &= A_1 \sin \omega t \cos \phi_1 + A_1 \cos \omega t \sin \phi_1 + A_2 \sin \omega t \cos \phi_2 + A_2 \cos \omega t \sin \phi_2 \\ &= (A_1 \cos \phi_1 + A_2 \cos \phi_2) \sin \omega t + (A_1 \sin \phi_1 + A_2 \sin \phi_2) \cos \omega t \end{aligned}$$

- koristimo oznake

$$B_1 \equiv A_1 \cos \phi_1 + A_2 \cos \phi_2 \quad \text{i} \quad B_2 \equiv A_1 \sin \phi_1 + A_2 \sin \phi_2 \quad (45)$$

$$\implies f(t) = B_1 \sin \omega t + B_2 \cos \omega t \quad (46)$$

- ako je bar jedan od brojeva B_1 i B_2 različit od nule možemo naći realne brojeve A i ϕ sa svojstvom

$$B_1 = A \sin \phi \quad \text{i} \quad B_2 = A \cos \phi \quad (47)$$

- funkcija $f(t)$ svodi se na

$$f(t) = A \sin \phi \cos \omega t + A \cos \phi \sin \omega t = A \sin (\omega t + \phi) \quad (48)$$

Primjer:

- prikažite u obliku $A \sin (\omega t + \phi)$ sumu funkcija

$$f(t) = 5 \sin (3t + \pi/6) + 3 \sin (3t - \pi/3) \quad (49)$$

- prvo iskoristimo adicione formule

$$\begin{aligned} \sin (3t + \pi/6) &= \sin 3t \cos (\pi/6) + \cos 3t \sin (\pi/6) \\ &= \frac{\sqrt{3}}{2} \sin 3t + \frac{1}{2} \cos 3t \end{aligned} \quad (50)$$

$$\begin{aligned} \sin (3t - \pi/3) &= \sin 3t \cos (\pi/3) - \cos 3t \sin (\pi/3) \\ &= \frac{1}{2} \sin 3t - \frac{\sqrt{3}}{2} \cos 3t \end{aligned} \quad (51)$$

- sada računamo zbroj (49)

$$\begin{aligned} f(t) &= 5 \frac{\sqrt{3}}{2} \sin 3t + \frac{5}{2} \cos 3t + \frac{3}{2} \sin 3t - 3 \frac{\sqrt{3}}{2} \cos 3t \\ &= \frac{1}{2} (5\sqrt{3} + 3) \sin 3t + \frac{1}{2} (5 - 3\sqrt{3}) \cos 3t \end{aligned} \quad (52)$$

- tražimo amplitudu A i fazu ϕ tako da vrijedi

$$f(t) = A \sin (3t + \phi) = A \sin 3t \cos \phi + A \cos 3t \sin \phi \quad (53)$$

- usporedba s izrazom (52)

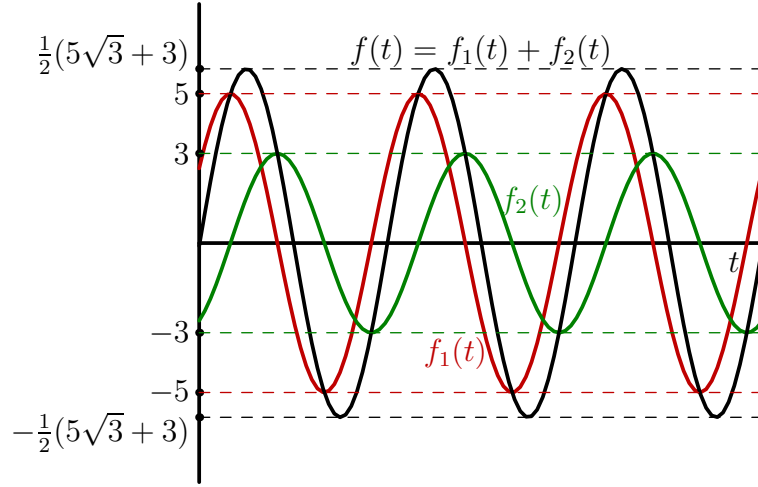
$$A \cos \phi = \frac{1}{2} (5\sqrt{3} + 3) \quad \text{i} \quad A \sin \phi = \frac{1}{2} (5 - 3\sqrt{3}) \quad (54)$$

- podijelimo $A \sin \phi$ s $A \cos \phi$

$$\Rightarrow \tan \phi = \frac{5 - 3\sqrt{3}}{5\sqrt{3} + 3} = 0.016822 \Rightarrow \cos \phi \approx 1 \quad (55)$$

- amplituda

$$A = \frac{1}{2} (5\sqrt{3} + 3) \quad (56)$$

Slika 12: Zbroj funkcija $f_1(t) = 5 \sin(3t + \pi/6)$ i $f_2(t) = 3 \sin(3t - \pi/3)$.

- često susrećemo i superpoziciju harmonijskih funkcija različitih frekvencija
- promotrimo najjednostavniji primjer superpozicije dva titranja jednakih amplituda i početnih faza $\phi_1 = \phi_2 = 0$

$$f(t) = f_1(t) + f_2(t) = A \sin \omega_1 t + A \sin \omega_2 t \quad (57)$$

- iskoristimo formulu za zbroj sinusa (31)

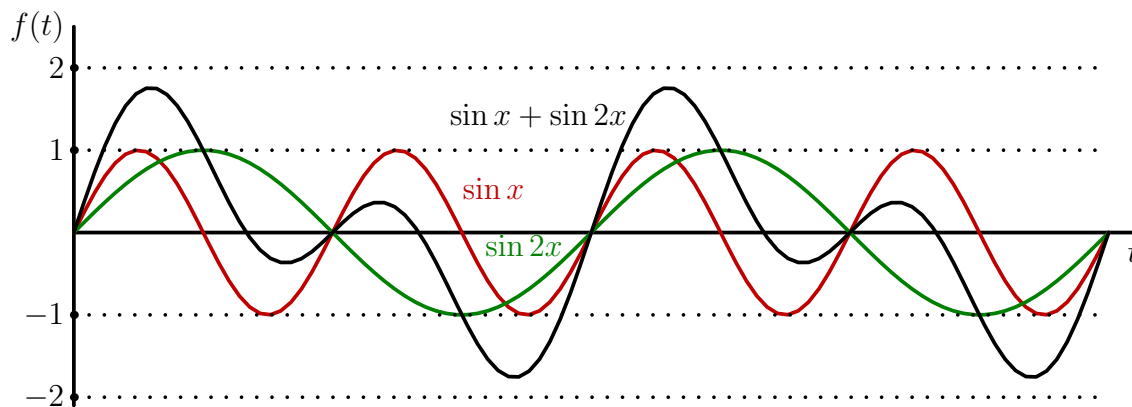
$$f(t) = 2A \sin \left(\frac{\omega_1 + \omega_2}{2} t \right) \cos \left(\frac{\omega_1 - \omega_2}{2} t \right) \quad (58)$$

Primjer: superpozicija funkcija $\sin x$ i $\sin 2x$

- primjenimo formulu za zbroj sinusa (31)

$$\sin 2x + \sin x = 2 \sin \frac{3x}{2} \cos \frac{x}{2} \quad (59)$$

- dobivena funkcija ima period 2π

Slika 13: Zbroj funkcija $f(t) = \sin t + 2 \sin 2t$

Primjer: udari

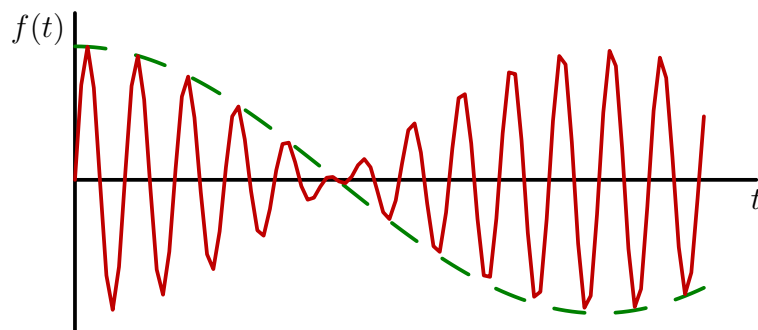
- posebno je zanimljiv primjer kada su frekvencije ω_1 i ω_2 približno jednake

$$\omega_1 \approx \omega_2 \implies \omega_1 \equiv \omega \quad \text{i} \quad \omega_2 \equiv \omega + \epsilon \quad (60)$$

- superpozicija takve dvije funkcije

$$f(t) = 2A \sin(\omega t) \cos\left(\frac{\epsilon}{2}t\right) \quad (61)$$

- radi se o titranju frekvencije ω čija se amplituda sporo mijenja
- promjenu (modulaciju) amplitude daje faktor $\cos\left(\frac{\epsilon}{2}t\right)$
- superpoziciju titranja bliskih frekvencija zovemo udari
- na slici je superpozicija dva sinusa bliskih frkvencija (crvena linija) i linija koja prikazuje promjenu amplitude (zelena linija)

Slika 14: Grafički prikaz udara.

5 Ciklometrijske funkcije

- ciklometrijske funkcije su inverzne funkcije trigonometrijskih funkcija

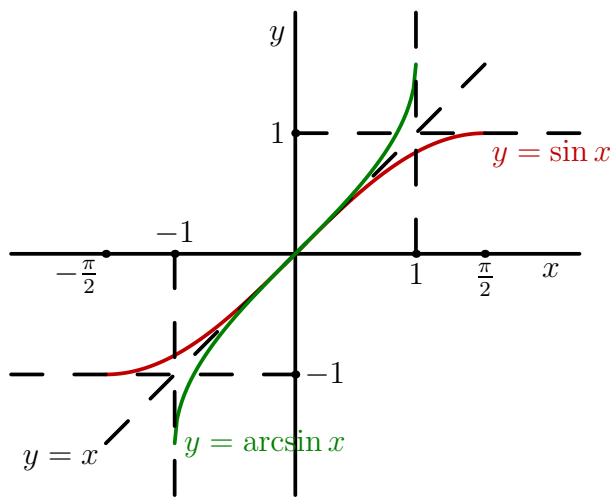
5.1 Funkcija $\arcsin(x)$

- funkcija $\sin x$ preslikava interval $[-\pi/2, \pi/2]$ na interval $[-1, 1]$
- definiramo inverznu funkciju $\arcsin x$ za koju vrijedi

$$\arcsin(\sin x) = x \quad \forall x \in [-\pi/2, \pi/2] \quad (62)$$

$$\sin(\arcsin x) = x \quad \forall x \in [-1, 1] \quad (63)$$

- bitno je uočiti da je funkcija $\sin x$ definirana za svaki $x \in \mathbb{R}$, dok je funkcija $\arcsin x$ definirana samo na intervalu $[-1, 1]$ jer $\sin x$ poprima vrijednosti samo u tom intervalu
- graf funkcije $\arcsin$ dobijemo zrcaljenjem grafa funkcije $\sin$ s obzirom na pravac $y = x$

Slika 15: Graf funkcije arcsin.

x	0	$\pi/6$	$\pi/4$	$\pi/3$	$\pi/2$
$\sin x$	0	$1/2$	$\sqrt{2}/2$	$\sqrt{3}/2$	1
$\arcsin x$	0	$\pi/6$	$\pi/4$	$\pi/3$	$\pi/2$

Tablica 2: Nekoliko vrijednosti funkcija sinus i arcsin

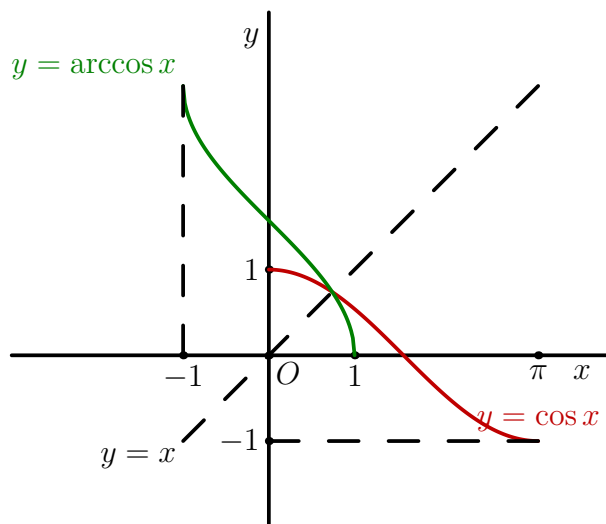
5.2 Funkcija arccos(x)

- funkcija $\cos x$ također preslikava interval $[-\pi/2, \pi/2]$ na interval $[-1, 1]$
- opet definiramo inverznu funkciju $\arccos x$ za koju vrijedi

$$\arccos(\cos x) = x \quad \forall x \in [-\pi/2, \pi/2] \quad (64)$$

$$\cos(\arccos x) = x \quad \forall x \in [-1, 1] \quad (65)$$

- kao i u prethodnom slučaju, funkcija $\cos x$ definirana je za svaki $x \in \mathbb{R}$, dok je funkcija $\arccos x$ definirana samo na intervalu $[-1, 1]$
- graf funkcije $\arccos$ dobijemo zrcaljenjem grafa funkcije $\cos$ s obzirom na pravac $y = x$

Slika 16: Graf funkcije arccos.

x	0	$\pi/6$	$\pi/4$	$\pi/3$	$\pi/2$
$\cos x$	1	$\sqrt{3}/2$	$\sqrt{2}/2$	$1/2$	0
$\arccos x$	0	$\pi/6$	$\pi/4$	$\pi/3$	$\pi/2$

Tablica 3: Nekoliko vrijednosti funkcija cos i arccos

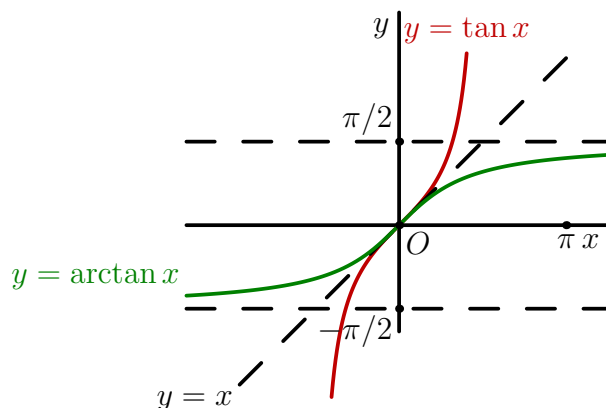
5.3 Funkcija arctan(x)

- funkcija $\tan x$ preslikava interval $\langle -\pi/2, \pi/2 \rangle$ na interval $\langle -\infty, \infty \rangle$
- definiramo inverznu funkciju $\arctan x$ za koju vrijedi

$$\arctan(\tan x) = x \quad \forall x \in \langle -\pi/2, \pi/2 \rangle \quad (66)$$

$$\tan(\arctan x) = x \quad \forall x \in \langle -\infty, \infty \rangle \quad (67)$$

- za razliku od funkcija $\cos x$ i $\sin x$ funkcija $\tan x$ nije ograničena pa je funkcija $\arctan x$ definirana na cijelom skupu realnih brojeva
- graf funkcije $\arctan$ dobijemo zrcaljenjem grafa funkcije $\tan$ s obzirom na pravac $y = x$

Slika 17: Graf funkcije arctan.

- na isti način bi definirali i funkciju arccot

6 Zadaci za vježbu

Zadatak 1

Dokažite sljedeće relacije

$$(\sin x + \cos x)(\cos x - \sin x) = \cos 2x$$

$$(\sin 2x - \cos 3x) \cos 5x = \frac{1}{2} (\sin 7x - \sin 3x - \cos 2x - \cos 8x)$$

$$(\sin x + \cos x)(\sin 2x + \cos 2x) = \sin 3x + \cos x$$

Zadatak 2

Dokažite da za $x \in [0, \pi/2]$ vrijede sljedeće relacije

$$\sin x = \sqrt{\frac{1 - \cos 2x}{2}} \quad \text{i} \quad \cos x = \sqrt{\frac{1 + \cos 2x}{2}}$$

Zadatak 3

Dokažite da za $x \notin \{\pi/2 + m\pi, m \in \mathbb{Z}\}$ vrijedi sljedeća relacija

$$\tan(x - y) = \frac{\tan x - \tan y}{1 + \tan x \tan y}$$

Kompleksni brojevi

September 5, 2008

1 Kompleksna ravnina

1.1 Pojam kompleksnog broja

- rješenja kvadratne jednadžbe

$$ax^2 + bx + c = 0 \quad (1)$$

možemo napisati u obliku

$$x_{1,2} = -\frac{b}{2a} \pm \frac{\sqrt{b^2 - 4ac}}{2a} \quad (2)$$

- ako za parametre kvadratne jednadžbe vrijedi

$$b^2 - 4ac < 0 \quad (3)$$

rješenja se ne nalaze u skupu realnih brojeva

Primjer:

$$x^2 + 1 = 0 \implies x^2 = -1 \implies x_{1,2} = \pm\sqrt{-1} \quad (4)$$

Primjer:

$$x^2 + 4x + 7 = 0 \implies x_{1,2} = -\frac{4}{2} \pm \frac{\sqrt{16 - 28}}{2} = -2 \pm \sqrt{-3} \quad (5)$$

- kvadriranjem realnog broja nikako ne možemo dobiti negativne brojeve
- da bi obuhvatili sva rješenja kvadratne jednadžbe moramo proširiti skup realnih brojeva

- definiramo imaginarnu jedinicu

$$i^2 = -1 \quad (6)$$

- rješenje iz prvog primjera je imaginarni broj

$$x_{1,2} = \pm i \quad (7)$$

- rješenje iz drugog primjera je kompleksni broj jer ima realni i imaginarni dio

$$x_{1,2} = -2 \pm i\sqrt{3} \quad (8)$$

- iz definicije imaginarne jedinice slijedi

$$i^3 = i \cdot i^2 = -i \quad (9)$$

$$i^4 = (i^2)^2 = (-1)^2 = 1 \quad (10)$$

- standardni oblik kompleksnog broja

$$z = x + yi \quad \text{gdje su } x, y \in \mathcal{R} \quad (11)$$

- broj x zovemo realni dio kompleksnog broja z

$$x = \operatorname{Re} z \quad (12)$$

- broj y zovemo imaginarni dio kompleksnog broja z

$$y = \operatorname{Im} z \quad (13)$$

- dva kompleksna broja

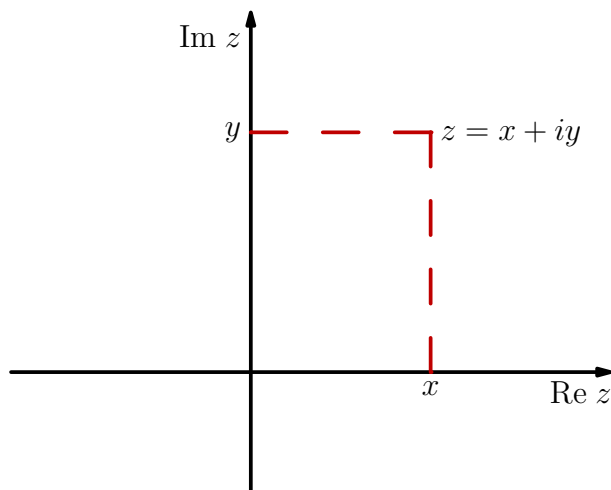
$$z_1 = x_1 + iy_1 \quad \text{i} \quad z_2 = x_2 + iy_2 \quad (14)$$

su jednaka ako su im realni i imaginarni dijelovi jednaki

$$x_1 = x_2 \quad \text{i} \quad y_1 = y_2 \quad (15)$$

- kompleksne brojeve grafički predstavljamo u kompleksnoj ravnini tako da broj $z = x + yi$ idenitificiramo s točkom (x, y)

- kompleksnu ravninu ponekad zovemo i Gaussova ravnina

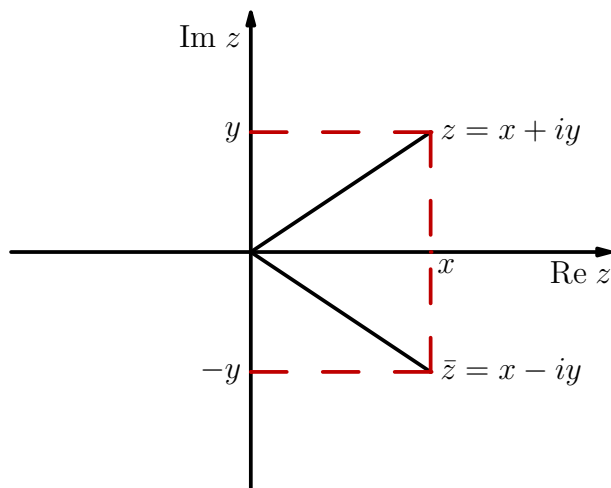

Slika 1: Prikaz kompleksnog broja u Gaussovoj ravnini

1.2 Kompleksna konjugacija

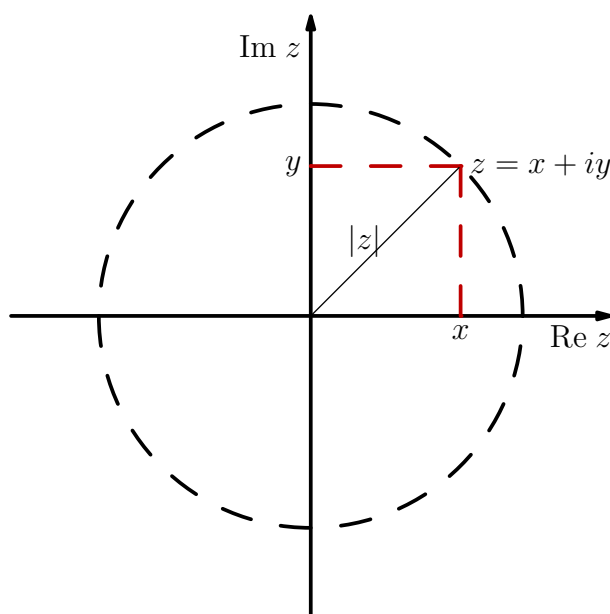
- ako je $z = x + iy$ kompleksni broj, sa $\bar{z}$ označavamo njemu konjugirani kompleksni broj

$$\bar{z} = x - iy \quad (16)$$

Slika 2: Kompleksni broj z i njemu konjugiranju kompleksni broj $\bar{z}$ u Gaussovoj ravnini

1.3 Apsolutna vrijednost kompleksnog broja

- apsolutnu vrijednost ili modul kompleksnog broja definiramo kao udaljenost točke $z = (x, y)$ od ishodišta kompleksne ravnine

Slika 3: Modul kompleksnog broja $z = x + iy$. Na kružnici radijusa $|z|$ nalaze se svi kompleksni brojevi s modulom $|z|$.

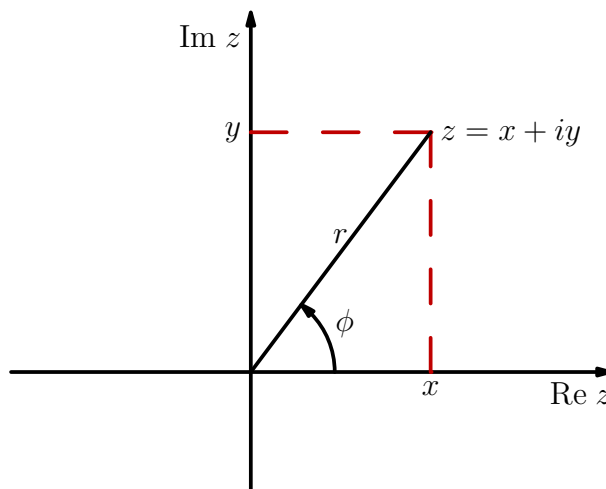
- iz Pitagorinog poučka slijedi

$$|z| = \sqrt{x^2 + y^2} \quad (17)$$

1.4 Trigonometrijski oblik kompleksnog broja

- neka je $z = x + iy$ proizvoljni kompleksni broj
- ako modul kompleksnog broja označimo s r , možemo napisati

$$x = r \cos \phi \quad \text{ i } \quad y = r \sin \phi \quad (18)$$

Slika 4: Veličine potrebne za definiciju trigonometrijskog oblika kompleksnog broja

- kut ϕ možemo izračunati koristeći pravokutni trokut na sl. 4

$$\tan \phi = \frac{y}{x} \quad (19)$$

- svaki kompleksni broj možemo napisati u trigonometrijskom obliku

$$z = r(\cos \phi + i \sin \phi) \quad (20)$$

- kut ϕ obično zovemo argument kompleksnog broja

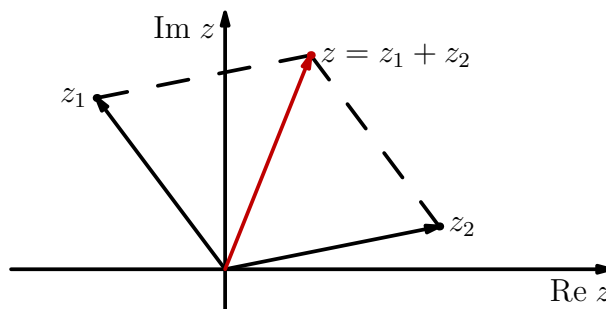
2 Osnovne operacije

2.1 Zbrajanje kompleksnih brojeva

- kompleksne brojeve $z_1 = x_1 + iy_1$ i $z_2 = x_2 + iy_2$ zbrojimo tako da odvojeno zbrojimo realne i imaginarne dijelove

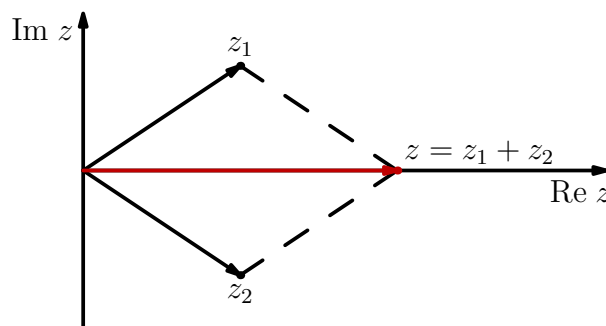
$$z_1 + z_2 = (x_1 + iy_1) + (x_2 + iy_2) = (x_1 + x_2) + i(y_1 + y_2) \quad (21)$$

- zbrajanje kompleksnih brojeva u Gaussovoj ravnini jednako je zbrajanju vektora

Slika 5: Zbroj kompleksnih brojeva z_1 i z_2 u Gaussovoj ravini

- zbroj kompleksnog broja z i njemu konjugiranog broja $\bar{z}$ je realni broj

$$z + \bar{z} = x + iy + x - iy = 2x \quad (22)$$

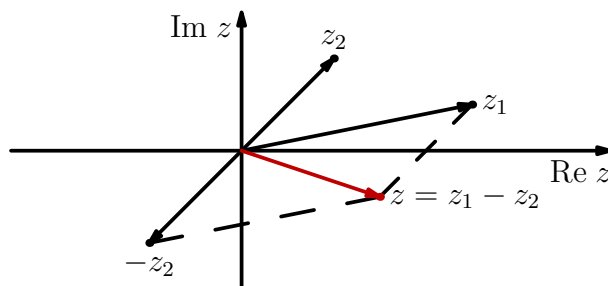
Slika 6: Zbroj kompleksnih brojeva z i $\bar{z}$ u Gaussovoj ravini

2.2 Oduzimanje kompleksnih brojeva

- kompleksne brojeve $z_1 = x_1 + iy_1$ i $z_2 = x_2 + iy_2$ oduzimamo tako da odvojeno oduzimamo realne i imaginarne dijelove

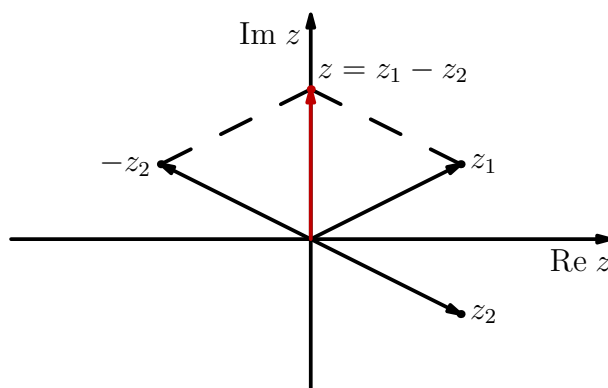
$$z_1 - z_2 = (x_1 + iy_1) - (x_2 + iy_2) = (x_1 - x_2) + (y_1 - y_2)i \quad (23)$$

- oduzimanje kompleksnih brojeva u Gaussovoj ravini jednako je oduzimanju vektora

Slika 7: Razlika kompleksnih brojeva z_1 i z_2 u Gaussovoj ravini

- razlika kompleksnog broja z i njemu konjugiranog broja $\bar{z}$ je imaginarni broj

$$z - \bar{z} = x + iy - (x - iy) = 2iy \quad (24)$$

Slika 8: Razlika kompleksnih brojeva z i $\bar{z}$ u Gaussovoj ravini

2.3 Množenje kompleksnih brojeva

- pri množenju kompleksnih brojeva

$$z_1 = x_1 + iy_1 \quad \text{i} \quad z_2 = x_2 + iy_2 \quad (25)$$

u obzir uzimamo činjenicu $i^2 = -1$

$$\begin{aligned} z_1 \cdot z_2 &= (x_1 + iy_1) \cdot (x_2 + iy_2) \\ z_1 \cdot z_2 &= x_1x_2 + ix_1y_2 + ix_2y_1 + i^2y_1y_2 \\ z_1 \cdot z_2 &= x_1x_2 - y_1y_2 + i(x_1y_2 + x_2y_1) \end{aligned} \quad (26)$$

- umnožak kompleksnog broja z i njemu konjugiranog broja $\bar{z}$ jednak je kvadratu modula broja z

$$z \cdot \bar{z} = (x + iy) \cdot (x - iy) = x^2 + y^2 = |z|^2 \quad (27)$$

- množenje kompleksnih brojeva je jednostavnije ako koristimo trigonometrijski oblik

$$z_1 = r_1 \cos \phi_1 + ir_1 \sin \phi_1 \implies x_1 = r_1 \cos \phi_1 \quad \text{i} \quad y_1 = r_1 \sin \phi_1 \quad (28)$$

$$z_2 = r_2 \cos \phi_2 + ir_2 \sin \phi_2 \implies x_2 = r_2 \cos \phi_2 \quad \text{i} \quad y_2 = r_2 \sin \phi_2 \quad (29)$$

- uvrstimo komponente x_1, y_1, x_2 i y_2

$$x_1 x_2 = r_1 r_2 \cos \phi_1 \cos \phi_2 \quad (30)$$

$$y_1 y_2 = r_1 r_2 \sin \phi_1 \sin \phi_2 \quad (31)$$

$$x_1 y_2 = r_1 r_2 \cos \phi_1 \sin \phi_2 \quad (32)$$

$$y_1 x_2 = r_1 r_2 \sin \phi_1 \cos \phi_2 \quad (33)$$

- realni dio produkta brojeva z_1 i z_2

$$x_1 x_2 - y_1 y_2 = r_1 r_2 (\cos \phi_1 \cos \phi_2 - \sin \phi_1 \sin \phi_2) = r_1 r_2 \cos (\phi_1 + \phi_2) \quad (34)$$

- imaginarni dio produkta brojeva z_1 i z_2

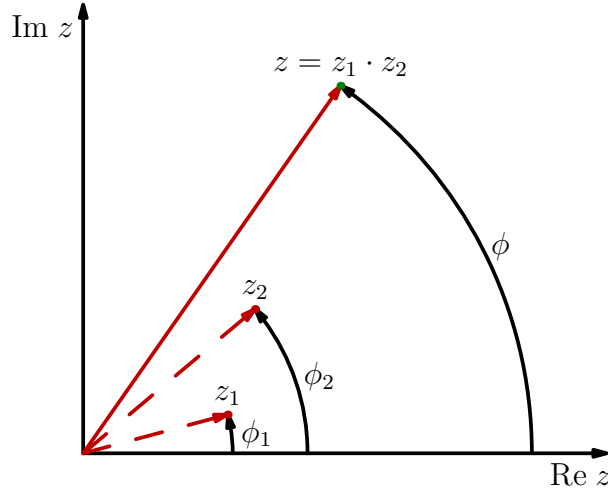
$$x_1 y_2 + x_2 y_1 = r_1 r_2 (\sin \phi_2 \cos \phi_1 + \cos \phi_2 \sin \phi_1) = r_1 r_2 \sin (\phi_1 + \phi_2) \quad (35)$$

- ukupni produkt brojeva z_1 i z_2

$$z_1 \cdot z_2 = r_1 r_2 [\cos (\phi_1 + \phi_2) + i \sin (\phi_1 + \phi_2)] \quad (36)$$

je kompleksni broj z s modulom $|z| = r_1 r_2 \equiv r$ i argumentom $\phi_1 + \phi_2 \equiv \phi$

$$z_1 \cdot z_2 = r (\cos \phi + i \sin \phi) \quad (37)$$

Slika 9: Množenje kompleksnih brojeva u trigonometrijskom obliku

2.4 Potenciranje kompleksnih brojeva

- promotrimo prvo kvadrat kompleksnog broja z

$$z = r(\cos \phi + i \sin \phi) \implies z^2 = z \cdot z = r^2 (\cos (2\phi) + i \sin (2\phi)), \quad (38)$$

a zatim i treću potenciju istog broja

$$\begin{aligned} z^3 &= z^2 \cdot z = r^2 \cdot r (\cos (2\phi + \phi) + i \sin (2\phi + \phi)) \\ z^3 &= r^3 (\cos (3\phi) + i \sin (3\phi)) \end{aligned} \quad (39)$$

- pri svakom sljedećem potenciranju bi modul još jednom pomnožili s r , a argumentu bi dodali još jedan kut ϕ
- n -ta potencija broja z

$$z^n = r^n [\cos (n\phi) + i \sin (n\phi)] \quad (40)$$

- ako primjenimo prethodnu formulu na kompleksni broj s jediničnim modulom dolazimo do *de Moivre*-ovih formula
- prva *de Moivre*-ova formula

$$[\cos (\phi) + i \sin (\phi)]^n = [\cos (n\phi) + i \sin (n\phi)] \quad (41)$$

- druga *de Moivre*-ova formula

$$\begin{aligned} [\cos (\phi) - i \sin (\phi)]^n &= [\cos (\phi) + i \sin (-\phi)]^n \\ &= [\cos (n\phi) + i \sin (-n\phi)] \\ &= [\cos (n\phi) - i \sin (n\phi)] \end{aligned} \quad (42)$$

2.5 Dijeljenje kompleksnih brojeva

- kompleksne brojeve

$$z_1 = x_1 + iy_1 \quad \text{i} \quad z_2 = x_2 + iy_2 \quad (43)$$

dijelimo tako da racionaliziramo nazivnik

$$\begin{aligned} \frac{z_1}{z_2} &= \frac{x_1 + iy_1}{x_2 + iy_2} = \frac{x_1 + iy_1}{x_2 + iy_2} \cdot \frac{x_2 - iy_2}{x_2 - iy_2} \\ &= \frac{x_1x_2 + y_1y_2 - x_1y_2i + x_2y_1i}{x_2^2 - y_2^2i^2} \\ &= \frac{x_1x_2 + y_1y_2}{x_2^2 + y_2^2} + \frac{x_2y_1 - x_1y_2}{x_2^2 + y_2^2}i \end{aligned} \quad (44)$$

- kao i u slučaju množenja, dijeljenje kompleksnih brojeva je jednostavnije ako koristimo trigonometrijski oblik

$$z_1 = r_1(\cos \phi_1 + i \sin \phi_1) \quad \text{i} \quad z_2 = r_2(\cos \phi_2 + i \sin \phi_2) \quad (45)$$

- uvrstimo komponente x_1, y_1, x_2 i y_2

$$x_1x_2 = r_1r_2 \cos \phi_1 \cos \phi_2 \quad (46)$$

$$y_1y_2 = r_1r_2 \sin \phi_1 \sin \phi_2 \quad (47)$$

$$x_1y_2 = r_1r_2 \cos \phi_1 \sin \phi_2 \quad (48)$$

$$y_1x_2 = r_1r_2 \sin \phi_1 \cos \phi_2 \quad (49)$$

- nazivnici u formuli (44)

$$x_2^2 + y_2^2 = r_2^2 \quad (50)$$

- brojnik realnog dijela kvocijenta

$$x_1x_2 + y_1y_2 = r_1r_2 (\cos \phi_1 \cos \phi_2 + \sin \phi_1 \sin \phi_2) = r_1r_2 \cos (\phi_1 - \phi_2) \quad (51)$$

- brojnik imaginarnog dijela kvocijenta

$$x_2y_1 - x_1y_2 = r_1r_2 \cos \phi_2 \sin \phi_1 - r_1r_2 \cos \phi_1 \sin \phi_2 = r_1r_2 \sin (\phi_1 - \phi_2) \quad (52)$$

- kvocijent brojeva z_1 i z_2 u trigonometrijskom obliku

$$z = \frac{z_1}{z_2} = \frac{r_1}{r_2} (\cos (\phi_1 - \phi_2) + i \sin (\phi_1 - \phi_2)) \quad (53)$$

- modul broja

$$z = \frac{z_1}{z_2} = r(\cos \phi + i \sin \phi) \quad (54)$$

je kvocijent modula brojeva z_1 i z_2 , a argument broja z je razlika argumenata brojeva z_1 i z_2

$$r = \frac{r_1}{r_2} \quad \text{i} \quad \phi = \phi_1 - \phi_2 \quad (55)$$

2.6 Korjenovanje kompleksnih brojeva

- želimo izračunati n -ti korijen kompleksnog broja $z = r(\cos \phi + i \sin \phi)$

$$z_1 = \sqrt[n]{z} = r_1(\cos \phi_1 + i \sin \phi_1) \quad (56)$$

- n -ta potencija broja z_1 je upravo broj z

$$z_1^n = r_1^n (\cos(n\phi_1) + i \sin(n\phi_1)) = z = r(\cos \phi + i \sin \phi) \quad (57)$$

- modul n -tog korijena broja z je n -ti korijen modula broja z

$$r_1 = \sqrt[n]{r} \implies |\sqrt[n]{z}| = \sqrt[n]{|z|} \quad (58)$$

- pri određivanju argumenta n -tog korijena broja z moramo biti oprezniji
- očito rješenje $\phi_1 = \phi/n$ je samo jedno od mogućih
- prisjetimo se da argumentu kompleksnog broja z uvijek možemo dodati višekratnik broja 2π
- jednačba za argument n -tog korijena zapravo glasi

$$n\phi_1 = \phi + 2k\pi \implies \phi_1 = \frac{\phi}{n} + \frac{2k\pi}{n} \quad (59)$$

- još trebamo odrediti mogući raspon brojeva k
- ako vrijedi $k \geq n$ broju ϕ_1 dodajemo višekratnik broja 2π tj. ponavljamo jedno od prijašnjih rješenja
- dakle, broj k se nalazi u intervalu $0, 1, \dots, n-1$
- takvim izborom našli smo svih n rješenja jednačbe

$$z_1 = \sqrt[n]{z} \quad (60)$$

Primjer: četvrti korijen broja $z = r(\cos \phi + i \sin \pi)$

- jednačba

$$z_1 = \sqrt[4]{z} \quad (61)$$

ima četiri rješenja

- modul svakog rješenja jednak je četvrtom korijenu modula broja z

$$|z_1| = \sqrt[4]{|z|} \quad (62)$$

- sva rješenja jednačbe (61)

$$z_{1,1} = \sqrt[4]{|z|} \left(\cos \frac{\phi}{4} + i \sin \frac{\phi}{4} \right) \quad (63)$$

$$\begin{aligned} z_{1,2} &= \sqrt[4]{|z|} \left(\cos \frac{\phi + 2\pi}{4} + i \sin \frac{\phi + 2\pi}{4} \right) \\ &= \sqrt[4]{|z|} \left(\cos \left(\frac{\phi}{4} + \frac{\pi}{2} \right) + i \sin \left(\frac{\phi}{4} + \frac{\pi}{2} \right) \right) \end{aligned} \quad (64)$$

$$\begin{aligned} z_{1,3} &= \sqrt[4]{|z|} \left(\cos \frac{\phi + 4\pi}{4} + i \sin \frac{\phi + 4\pi}{4} \right) \\ &= \sqrt[4]{|z|} \left(\cos \left(\frac{\phi}{4} + \pi \right) + i \sin \left(\frac{\phi}{4} + \pi \right) \right) \end{aligned} \quad (65)$$

$$\begin{aligned} z_{1,4} &= \sqrt[4]{|z|} \left(\cos \frac{\phi + 6\pi}{4} + i \sin \frac{\phi + 6\pi}{4} \right) \\ &= \sqrt[4]{|z|} \left(\cos \left(\frac{\phi}{4} + \frac{3\pi}{2} \right) + i \sin \left(\frac{\phi}{4} + \frac{3\pi}{2} \right) \right) \end{aligned} \quad (66)$$

- ako bi još jednom povećali k broju $\phi/4$ bi dodali 2π , a to znači da bi ponovili prvo rješenje

Primjer: šesti korijen broja 1

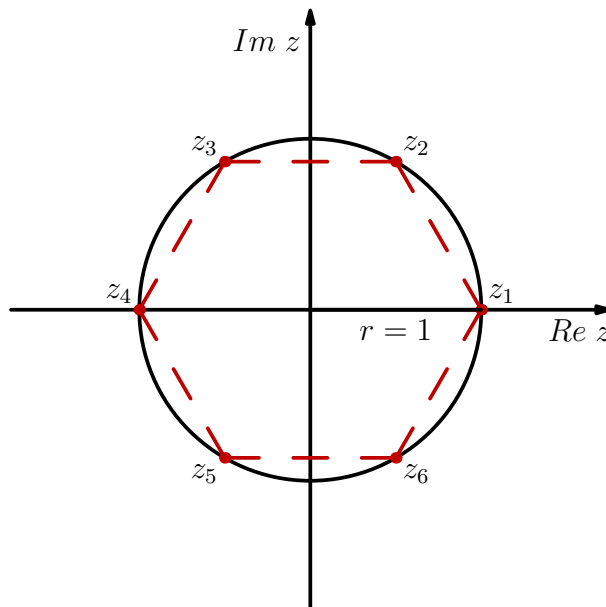
- broj 1 napišemo u obliku

$$\cos(2k\pi) + i \sin(2k\pi) = e^{2k\pi i} = 1 \quad (67)$$

- šesti korijen broja 1

$$1^{1/6} = e^{k\pi i/3}, \quad k = 0, \dots, 5 \quad (68)$$

- skica korijena u kompleksnoj ravnini

3 Eulerova formula

- svakom realnom broju t možemo pridružiti kompleksni broj

$$z = \cos t + i \sin t \quad (69)$$

- za takav broj koristimo posebnu notaciju

$$e^{it} \equiv \cos t + i \sin t \quad (70)$$

koju zovemo Eulerova formula

- iskoristimo prethodne rezultate za množenje kompleksnih brojeva

$$z_1 = \cos x + i \sin x = e^{ix} \quad \text{ i } \quad z_2 = \cos y + i \sin y = e^{iy} \quad (71)$$

$$z_1 \cdot z_2 = \cos(x+y) + i \sin(x+y) \implies e^{ix} \cdot e^{iy} = e^{i(x+y)} \quad (72)$$

- prethodni izraz se lako pamti jer se ekvivalentna formula pojavljuje kod svih eksponencijalnih funkcija

$$a^x \cdot a^y = a^{x+y} \quad (73)$$

- funkcije sinus i kosinus možemo izraziti pomoću eksponencijalne funkcije (70)

$$e^{it} + e^{-it} = \cos t + i \sin t + \cos t + i \sin(-t) = 2 \cos t \quad (74)$$

$$\cos t = \frac{1}{2} [e^{it} + e^{-it}] \quad (75)$$

$$e^{it} - e^{-it} = \cos t + i \sin t - \cos t - i \sin(-t) = 2i \sin t \quad (76)$$

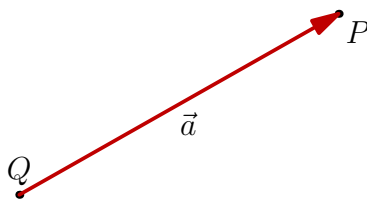
$$\sin t = \frac{1}{2i} [e^{it} - e^{-it}] \quad (77)$$

Algebra Vektora

1 Algebra vektora

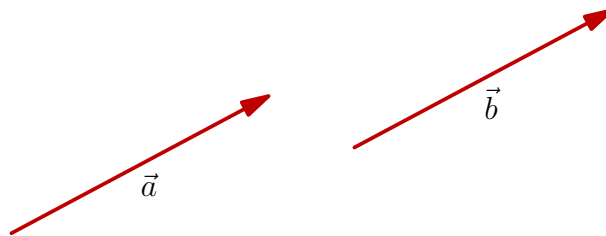
1.1 Definicija vektora

- pri rješavanju fizikalnih problema najčešće susrećemo skalarne i vektorske veličine
- za opis skalarne veličine trebamo zadati samo njezin iznos (npr. temperatura, tlak, ...)
- skalarne veličine opisujemo realnim brojevima
- za opis vektorske veličine trebamo zadati njezin iznos i smjer (npr. položaj, brzina, akceleracija, ...)
- vektorske veličine opisujemo usmjerenim dužinama u prostoru

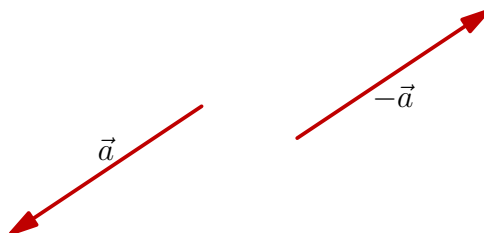

Slika 1: Vektor $\vec{a}$ s hvatištem u točki Q i krajem u točki P .

- vektori $\vec{a}$ i $\vec{b}$ su jednaki ako imaju jednaku dužinu i smjer
- pritom nije bitno gdje im se nalazi hvatište tj. početna točka vektora

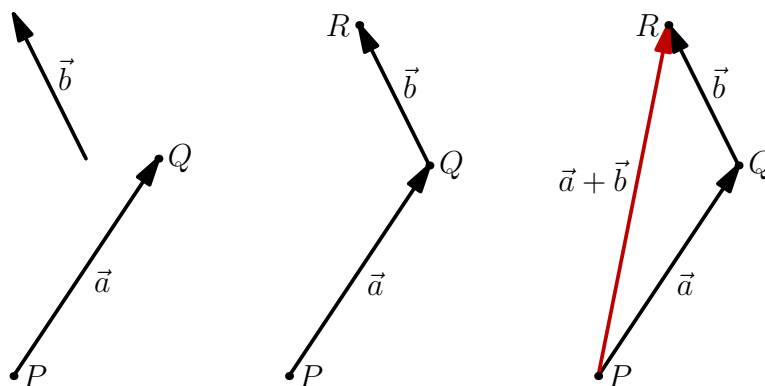
Slika 2: Jednakost vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$.

- vektor $-\vec{a}$ ima jednaku dužinu kao vektor $\vec{a}$, ali suprotan smjer

Slika 3: Vektor $\vec{a}$ i njemu suprotan vektor $-\vec{a}$.

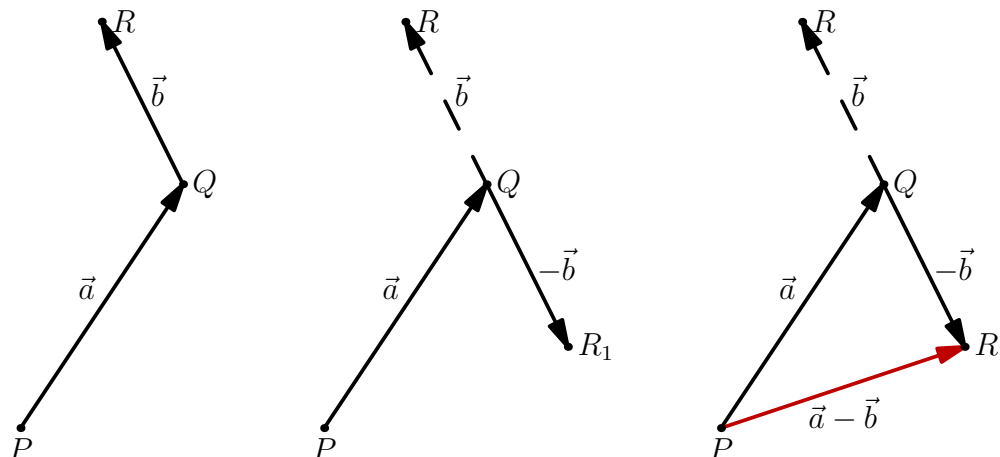
1.2 Zbrajanje i oduzimanje vektora

- vektor $\vec{b}$ transliramo tako da mu se hvatište poklapa s krajem vektora $\vec{a}$
- hvatište zbroja $\vec{c} = \vec{a} + \vec{b}$ poklapa se s hvatištem vektora $\vec{a}$ (točka P), dok mu se kraj poklapa s krajem vektora $\vec{b}$ (točka R)

Slika 4: Zbrajanje vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$.

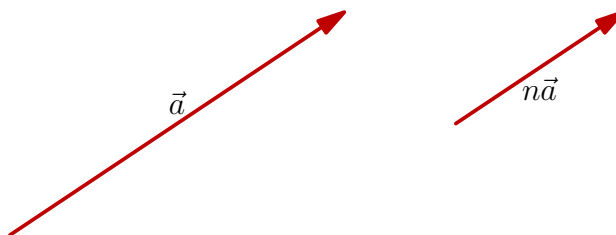
- oduzimanje vektora svodimo na zbrajanje vektora

- vektor $-\vec{b}$ translaticiramo tako da mu se hvatište poklapa s krajem vektora $\vec{a}$
- hvatište razlike $\vec{c} = \vec{a} - \vec{b}$ poklapa se s hvatištem vektora $\vec{a}$ (točka P), dok mu se kraj poklapa s krajem vektora $-\vec{b}$ (točka R_1)

Slika 5: Postupak oduzimanja vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$.

1.3 Množenje vektora skalarom

- ako je skalar n pozitivan, vektori $\vec{b}$ i $\vec{a}$ imaju jednak smjer, a ako je skalar n negativan suprotan
- duljina vektora $\vec{b}$ je u oba slučaja $|n|$ puta veća od duljine vektora $\vec{a}$

Slika 6: Množenje vektora $\vec{a}$ skalarom n .

- ako vektor $\vec{a}$ podijelimo s njegovom dužinom ($|\vec{a}|$), kao rezultat ćemo dobiti vektor jedinične dužine
- takav vektor zovemo jedinični vektor

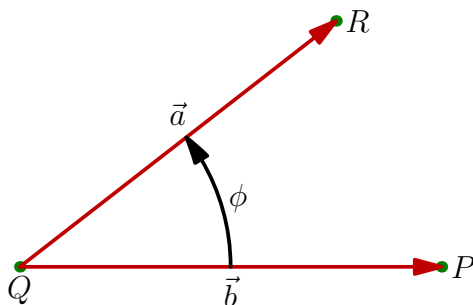
$$\vec{a}_0 = \frac{\vec{a}}{|\vec{a}|} \quad (1)$$

- kod zbrajanja vektora i množenja vektora skalarom vrijede sljedeća pravila
  - komutativnost zbrajanja: $\vec{a} + \vec{b} = \vec{b} + \vec{a}$
  - komutativnost množenja skalarom: $n\vec{a} = \vec{a}n$
  - distributivnost: $n(\vec{a} + \vec{b}) = n\vec{a} + n\vec{b}$

2 Skalarni produkt vektora

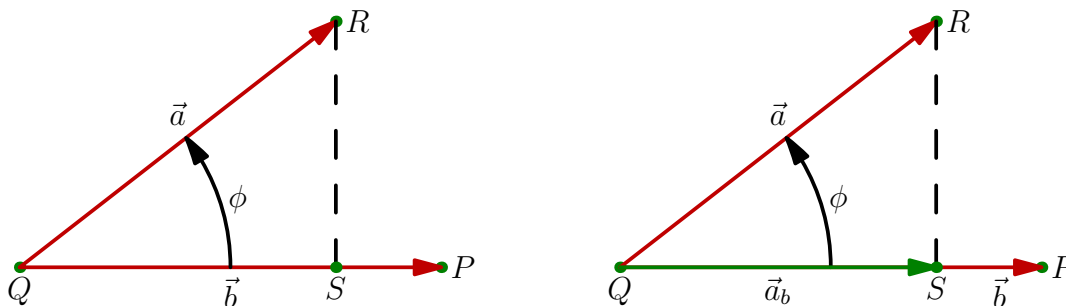
2.1 Definicija skalarnog produkta vektora

- prvo uvodimo pojam projekcije vektora $\vec{a}$ na $\vec{b}$
- promatramo dva vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$ koji zatvaraju kut ϕ

Slika 7: Vektori $\vec{a}$ i $\vec{b}$ koji zatvaraju kut ϕ .

- povučemo okomicu iz točke R na vektor $\vec{b}$
- vektor s hvatištem u točki Q i krajem u točki S zovemo projekcija vektora $\vec{a}$ na vektor $\vec{b}$ (označimo ga s $\vec{a}_b$)

Slika 8: Projekcija vektora $\vec{a}$ na vektor $\vec{b}$.

- iz pravokutnog trokuta na slici slijedi

$$\cos \phi = \frac{|\vec{a}_b|}{|\vec{a}|} \implies |\vec{a}_b| = |\vec{a}| \cos \phi \quad (2)$$

- skalarni produkt vektora definiramo kao produkt duljine projekcije $\vec{a}_b$ i duljine vektora $\vec{b}$

$$\vec{a} \cdot \vec{b} = |\vec{a}_b| |\vec{b}| = |\vec{a}| |\vec{b}| \cos \phi \quad (3)$$

- kao oznaku za skalarni produkt obično koristimo $\cdot$ između vektora
- rezultat skalarnog množenja vektora je skalar
- skalarni produkt vektora je komutativan

$$\vec{a} \cdot \vec{b} = \vec{b} \cdot \vec{a} = |\vec{a}| |\vec{b}| \cos \phi \quad (4)$$

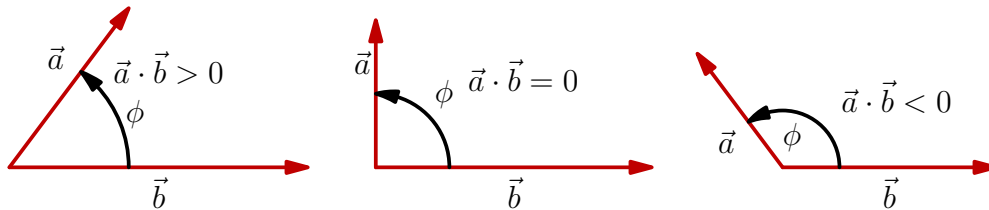
- osim komutativnosti vrijedi

$$(n\vec{a}) \cdot \vec{b} = |n\vec{a}| |\vec{b}| \cos \phi = n |\vec{a}| |\vec{b}| \cos \phi = n \vec{a} \cdot \vec{b} \quad (5)$$

- treće važno svojstvo je distributivnost

$$(\vec{a} + \vec{b}) \cdot \vec{c} = \vec{a} \cdot \vec{c} + \vec{b} \cdot \vec{c} \quad (6)$$

- iz formule (3) slijedi da skalarni produkt vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$ iščezava u tri slučaja
  - duljina vektora $\vec{a}$ je nula
  - duljina vektora $\vec{b}$ je nula
  - kut između vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$ je $\phi = 90^\circ$ jer je $\cos 90^\circ = 0$
- ovisno o kutu ϕ skalarni produkt može biti pozitivan ($0 \leq \phi \leq 90^\circ$) ili negativan ($90^\circ \leq \phi \leq 180^\circ$)
- u prvom slučaju je kut između vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$ šiljat, a u drugom tup

Slika 9: Primjer šiljatog, pravog i tupog kuta.

- jedinični vektori $\vec{i}$, $\vec{j}$ i $\vec{k}$ su međusobno okomiti pa vrijedi

$$\vec{i} \cdot \vec{j} = \vec{j} \cdot \vec{k} = \vec{k} \cdot \vec{i} = 0 \quad (7)$$

- isto tako, kvadrat jediničnih vektora iznosi 1

$$\vec{i} \cdot \vec{i} = \vec{j} \cdot \vec{j} = \vec{k} \cdot \vec{k} = 1 \quad (8)$$

- bilo koji vektor možemo napisati kao linearnu kombinaciju jediničnih vektora

$$\vec{a} = a_x \vec{i} + a_y \vec{j} + a_z \vec{k} \quad \text{i} \quad \vec{b} = b_x \vec{i} + b_y \vec{j} + b_z \vec{k} \quad (9)$$

- skalarni produkt

$$\begin{aligned} \vec{a} \cdot \vec{b} &= (a_x \vec{i} + a_y \vec{j} + a_z \vec{k}) \cdot (b_x \vec{i} + b_y \vec{j} + b_z \vec{k}) \\ &= a_x b_x \vec{i} \cdot \vec{i} + a_x b_y \vec{i} \cdot \vec{j} + a_x b_z \vec{i} \cdot \vec{k} \\ &= a_y b_x \vec{j} \cdot \vec{i} + a_y b_y \vec{j} \cdot \vec{j} + a_y b_z \vec{j} \cdot \vec{k} \\ &= a_z b_x \vec{k} \cdot \vec{i} + a_z b_y \vec{k} \cdot \vec{j} + a_z b_z \vec{k} \cdot \vec{k} \end{aligned} \quad (10)$$

- iskoristimo relacije (8) i (7)

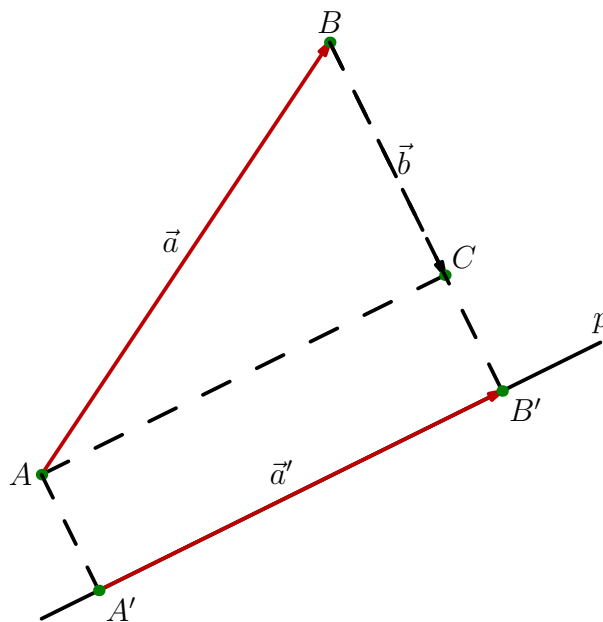
$$\vec{a} \cdot \vec{b} = a_x b_x + a_y b_y + a_z b_z \quad (11)$$

- ako su zadane komponente dva vektora, možemo izračunati kut između njih

$$\cos \phi = \frac{\vec{a} \cdot \vec{b}}{|\vec{a}| |\vec{b}|} = \frac{a_x b_x + a_y b_y + a_z b_z}{\sqrt{a_x^2 + a_y^2 + a_z^2} \sqrt{b_x^2 + b_y^2 + b_z^2}} \quad (12)$$

2.2 Ortogonalna projekcija vektora na pravac

- označimo projekciju vektora $\vec{a}$ na pravac p s $\vec{a}'$

Slika 10: Projekcija vektora $\vec{a}$ na pravac p .

- iz pravokutnog trokuta ACB slijedi

$$\vec{a} = \vec{a'} + \vec{b} \quad (13)$$

- vektor $\vec{a}$ smo rastavili na vektor $\vec{a'}$ koji leži na pravcu p i vektor $\vec{b}$ koji je okomit na pravac p
- neka je $\vec{u}$ jedinični vektor koji pripada pravcu p
- skalarni produkt $\vec{u} \cdot \vec{a}$ daje duljinu projekcije vektora $\vec{a}$ na pravac p
- ako pomnožimo duljinu projekcije s vektorom $\vec{u}$ dobit ćemo vektor $\vec{a'}$
- možemo pokazati da je vektor

$$\vec{b} = \vec{a} - (\vec{a} \cdot \vec{u}) \vec{u} \quad (14)$$

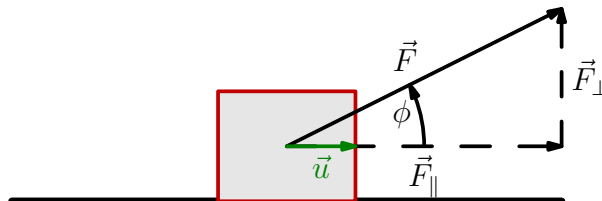
okomit na vektor $\vec{u}$

$$\vec{b} \cdot \vec{u} = \vec{a} \cdot \vec{u} - (\vec{a} \cdot \vec{u}) (\vec{u} \cdot \vec{u}) = 0 \quad (15)$$

- vektor $\vec{a}$ smo rastavili na sumu vektora $\vec{a'}$ paralelnog s pravcem p i vektora $\vec{b}$ okomitog na pravac p

Primjer

- vučemo kvadar silom $\vec{F}$ pod kutem ϕ u odnosu na smjer gibanja (horizontalni)

Slika 11: Sila $\vec{F}$ koja djeluje na tijelo pod kutem ϕ .

- ako želimo izračunati rad, trebamo komponentu sile u smjeru puta
- u ovom slučaju je to komponenta

$$\vec{F}_{\parallel} = (\vec{F} \cdot \vec{u})\vec{u} \quad (16)$$

- pritom $\vec{u}$ označava jedinični vektor u smjeru puta (tj. u horizontalnom smjeru)
- kut između vektora $\vec{F}$ i $\vec{u}$ iznosi ϕ pa vrijedi

$$\vec{F}_{\parallel} = (\vec{F} \cdot \vec{u})\vec{u} = F \cos \phi \vec{u} \quad (17)$$

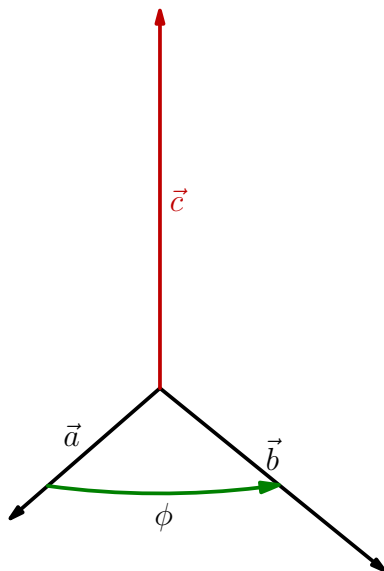
3 Vektorski produkt

- osim skalarnog, definiramo i vektorski produkt dva vektora

$$\vec{c} = \vec{a} \times \vec{b} \quad (18)$$

- duljina vektora $\vec{c}$ iznosi

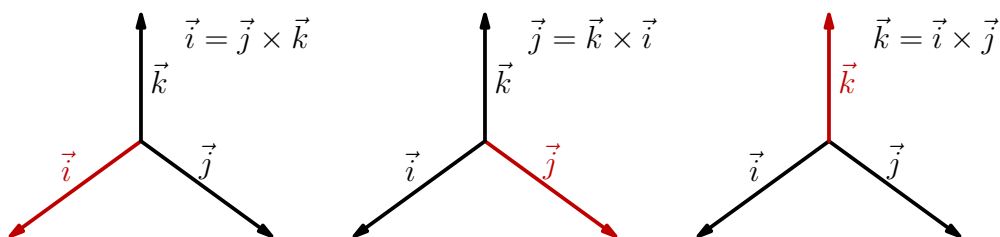
$$|\vec{c}| = |\vec{a}||\vec{b}| \sin \phi \quad (19)$$

Slika 12: Vektorski produkt vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$.

- smjer vektora $\vec{c} = \vec{a} \times \vec{b}$ određujemo pravilom desne ruke: prsti pokazuju u smjeru od vektora $\vec{a}$ prema vektoru $\vec{b}$, a palac onda pokazuje smjer vektora $\vec{c}$
- odmah slijedi da je vektorski produkt antikomutativan

$$\vec{a} \times \vec{b} = -\vec{b} \times \vec{a} \quad (20)$$

- vektorski produkti jediničnih vektora prikazani su na slici

Slika 13: Vektorski produkti jediničnih vektora.

- za vektorske produkte jediničnih vektora vrijede sljedeće relacije

$$\vec{i} \times \vec{j} = \vec{k} \quad (21)$$

$$\vec{j} \times \vec{k} = \vec{i} \quad (22)$$

$$\vec{k} \times \vec{i} = \vec{j} \quad (23)$$

$$\vec{j} \times \vec{i} = -\vec{k} \quad (24)$$

$$\vec{k} \times \vec{j} = -\vec{i} \quad (25)$$

$$\vec{i} \times \vec{k} = -\vec{j} \quad (26)$$

$$\vec{i} \times \vec{i} = 0 \quad (27)$$

$$\vec{j} \times \vec{j} = 0 \quad (28)$$

$$\vec{k} \times \vec{k} = 0 \quad (29)$$

$$(30)$$

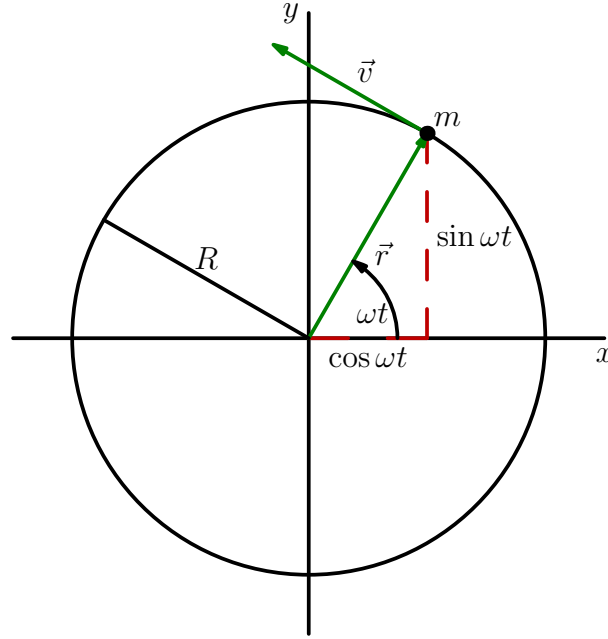
- sada možemo izračunati vektorski produkt dva proizvoljna vektora

$$\begin{aligned} \vec{a} \times \vec{b} &= (a_x \vec{i} + a_y \vec{j} + a_z \vec{k}) \times (b_x \vec{i} + b_y \vec{j} + b_z \vec{k}) \\ &= a_x b_x (\vec{i} \times \vec{i}) + a_x b_y \vec{i} \times \vec{j} + a_x b_z \vec{i} \times \vec{k} \\ &\quad + a_y b_x (\vec{j} \times \vec{i}) + a_y b_y \vec{j} \times \vec{j} + a_y b_z \vec{j} \times \vec{k} \\ &\quad + a_z b_x (\vec{k} \times \vec{i}) + a_z b_y \vec{k} \times \vec{j} + a_z b_z \vec{k} \times \vec{k} \\ &= a_x b_y \vec{k} - a_x b_z \vec{j} - a_y b_x \vec{k} + a_y b_z \vec{i} + a_z b_x \vec{j} - a_z b_y \vec{i} \\ &= (a_y b_z - a_z b_y) \vec{i} + (a_z b_x - a_x b_z) \vec{j} + (a_x b_y - a_y b_x) \vec{k} \end{aligned} \quad (31)$$

- umjesto krajnje formule (31) jednostavnije je zapamtiti kako glase vektorski produkti jediničnih vektora

Primjer: zakretni impuls čestice

- želimo izračunati zakretni impuls čestice mase m koja se giba konstatnom kutnom briznom ω po kružnici radijusa r

Slika 14: Čestica se giba po kružnici konstantnom kutnom brzinom ω

- položaj čestice

$$\vec{r} = R \cos \omega t \vec{i} + R \sin \omega t \vec{j} \quad (32)$$

- brzinu čestice možemo izračunati tako da deriviramo vektor $\vec{r}$ po vremenu

$$\vec{v} = \frac{d\vec{r}}{dt} = -R\omega \sin \omega t \vec{i} + R\omega \cos \omega t \vec{j} \quad (33)$$

- zakretni impuls čestice

$$\vec{M} = m\vec{r} \times \vec{v} \quad (34)$$

- uvrstimo vektor položaja i brzine

$$\begin{aligned} \vec{r} \times \vec{v} &= (R \cos \omega t \vec{i} + R \sin \omega t \vec{j}) \times (-R\omega \sin \omega t \vec{i} + R\omega \cos \omega t \vec{j}) \\ &= -R^2 \cos \omega t \sin \omega t (\vec{i} \times \vec{i}) - R^2 \sin^2 \omega t (\vec{j} \times \vec{i}) \\ &\quad + R^2 \sin \omega t \cos \omega t (\vec{j} \times \vec{j}) + R^2 \omega \cos^2 \omega t (\vec{i} \times \vec{j}) \end{aligned} \quad (35)$$

- sada iskoristimo vektorske produkte jediničnih vektora

$$\vec{r} \times \vec{v} = R^2 \omega (\sin^2 \omega t + \cos^2 \omega t) \vec{k} = R^2 \omega \vec{k} \quad (36)$$

- zakretni impuls čestice

$$\vec{M} = mR^2 \omega \vec{k} \quad (37)$$

4 Zadaci za vježbu

Zadatak 1

Čestica mase m giba se po putanji

$$\vec{r} = a \cos \omega t \vec{i} + b \sin \omega t \vec{j}$$

Izračunajte zakretni impuls čestice.

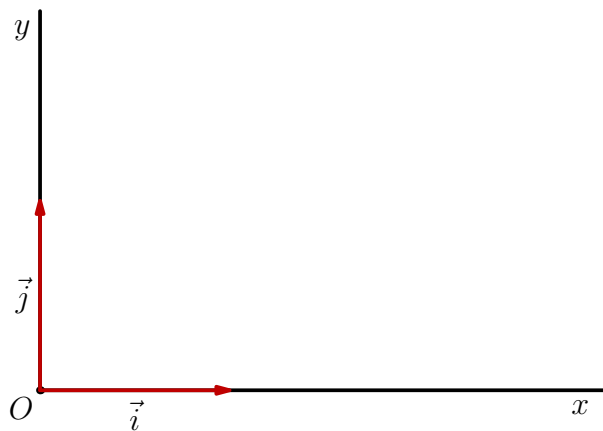
Analitička geometrija u ravnini

September 5, 2008

1 Vektori u koordinatnom sustavu

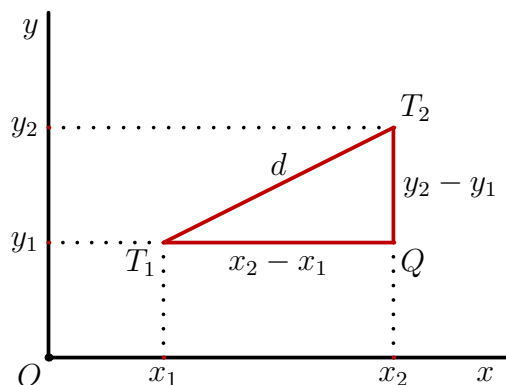
1.1 Udaljenost točaka u koordinatnom sustavu

- pravokutni koordinatni sustav potpuno je određen
  - ishodištem O
  - jediničnim vektorima $\vec{i}$ i $\vec{j}$

Slika 1: Pravokutni koordinatni sustav u ravnini.

- promotrimo dvije točke u ravnini: $T_1(x_1, y_1)$ i $T_2(x_2, y_2)$

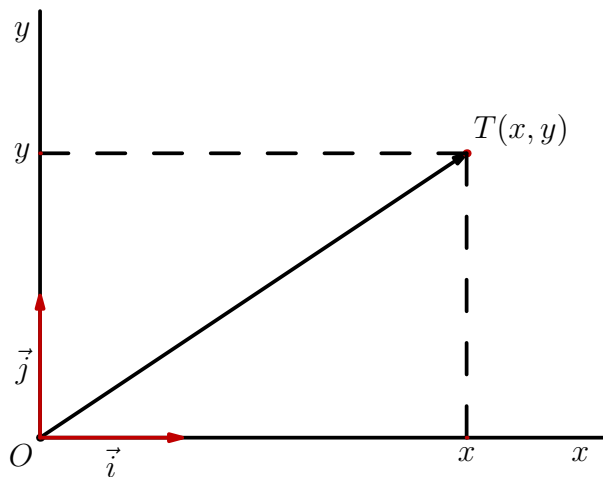
Slika 2: Udaljenost točaka T_1 i T_2 u ravnini.

- udaljenost d između točaka T_1 i T_2 možemo izračunati pomoću Pitagorinog teorema

$$d^2 = (x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2 \implies d = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2} \quad (1)$$

1.2 Koordinate i duljine vektora u koordinatnom sustavu

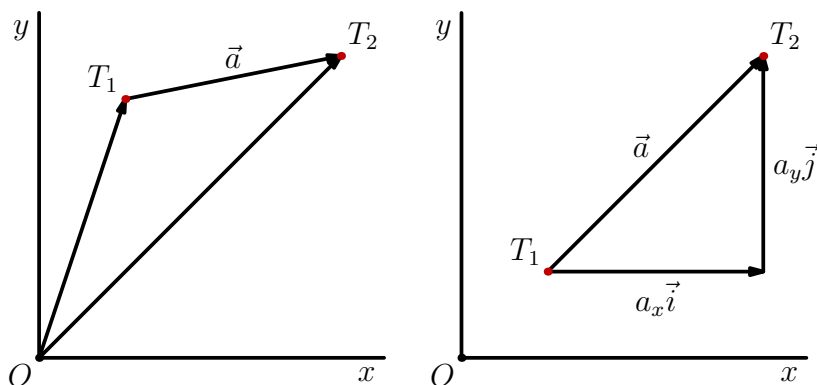
- promatramo točku u ravnini $T(x, y)$

Slika 3: Vektor s hvatištem u ishodištu i krajem u točki O .

- povučemo vektor od ishodišta do točke T

$$\overrightarrow{OT} = x\vec{i} + y\vec{j} \quad (2)$$

- nešto složeniji problem dobijemo ako tražimo koordinate vektora između dvije proizvoljne točke u ravnini
- označimo s $\vec{a}$ vektor koji ima početak u točki $T_1(x_1, y_1)$ i kraj u točki $T_2(x_2, y_2)$

Slika 4: Vektor s hvatištem u točki T_1 i krajem u točki T_2 .

- iz sl. 4 slijedi

$$\overrightarrow{OT_2} = \overrightarrow{OT_1} + \vec{a} \implies \vec{a} = \overrightarrow{OT_2} - \overrightarrow{OT_1} \quad (3)$$

- u jedn. (3) uvrstimo poznate izraze

$$\overrightarrow{OT_1} = x_1 \vec{i} + y_1 \vec{j} \quad \text{i} \quad \overrightarrow{OT_2} = x_2 \vec{i} + y_2 \vec{j} \quad (4)$$

$$\vec{a} = x_2 \vec{i} + y_2 \vec{j} - (x_1 \vec{i} + y_1 \vec{j}) = (x_2 - x_1) \vec{i} + (y_2 - y_1) \vec{j} \quad (5)$$

- vektor $\vec{a}$ također možemo rastaviti na komponente

$$\vec{a} = a_x \vec{i} + a_y \vec{j} \quad (6)$$

- izraze uz $\vec{i}$ i $\vec{j}$ možemo izjednačiti jer su vektori $\vec{i}$ i $\vec{j}$ linearno nezavisni

$$\implies a_x = x_2 - x_1 \quad \text{i} \quad a_y = y_2 - y_1 \quad (7)$$

- komponentu a_x dobijemo tako da od x koordinate krajnje točke vektora oduzmemo x koordinatu njegove početne točke
- komponentu a_y dobijemo tako da od y koordinate krajnje točke vektora oduzmemo y koordinatu njegove početne točke
- vektor $\vec{a}$ možemo napisati u obliku

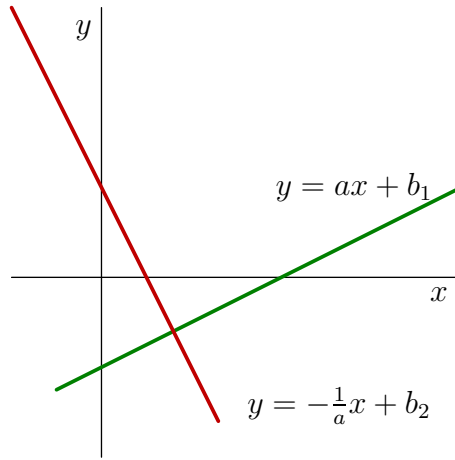
$$\vec{a} = (x_2 - x_1) \vec{i} + (y_2 - y_1) \vec{j} \quad (8)$$

- duljina vektora $\vec{a}$ jednaka je udaljenosti točaka T_1 i T_2

$$|\vec{a}| = \sqrt{a_x^2 + a_y^2} = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2} \quad (9)$$

1.3 Okomitost vektora

- želimo izvesti uvjet okomitosti vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$

Slika 5: Okomiti vektori $\vec{a}$ i $\vec{b}$.

- vektor $\vec{c}$ jednak je razlici vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$

$$\vec{c} = \vec{a} - \vec{b} \quad (10)$$

- ako su vektori $\vec{a}$ i $\vec{b}$ okomiti, vrijedi Pitagorin poučak

$$\vec{c}^2 = \vec{a}^2 + \vec{b}^2 \quad (11)$$

- komponente vektora $\vec{c}$

$$c_x = a_x - b_x \quad \text{i} \quad c_y = a_y - b_y \quad (12)$$

- uvrstimo komponente vektora $\vec{c}$ u jednadžbu (11)

$$c_x^2 + c_y^2 = (a_x - b_x)^2 + (a_y - b_y)^2 = a_x^2 + b_x^2 - 2a_x b_x + a_y^2 + b_y^2 - 2a_y b_y \quad (13)$$

- sada možemo izvesti uvjet okomitosti vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$

$$a_x^2 + b_x^2 - 2a_x b_x + a_y^2 + b_y^2 - 2a_y b_y = a_x^2 + a_y^2 + b_x^2 + b_y^2 \quad (14)$$

$$\implies a_x b_x + a_y b_y = 0 \quad (15)$$

- u općenitom slučaju vektora u prostoru uvjet okomitosti glasi

$$\implies a_x b_x + a_y b_y + a_z b_z = 0 \quad (16)$$

- uvjet (16) ekvivalentan je uvjetu

$$\vec{a} \cdot \vec{b} = 0 \quad (17)$$

2 Jednadžba pravca

2.1 Eksplicitni oblik jednadžbe pravca

- graf polinoma prvog stupnja

$$f(x) = ax + b \quad (18)$$

predstavlja pravac u ravnini

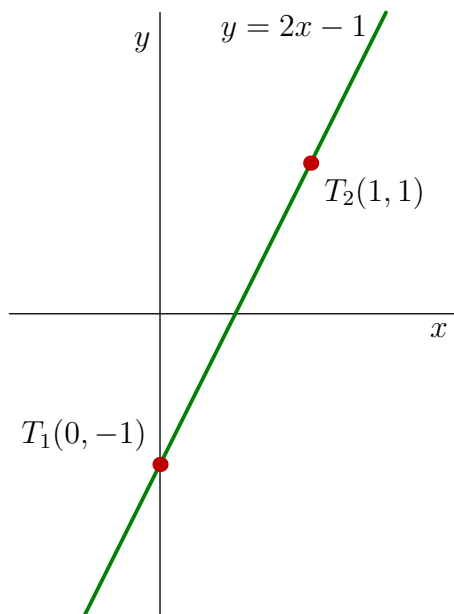
- da bi konstruirali graf funkcije (18) dovoljno je nacrtati dvije točke s koordinatama $T(x, f(x))$ i provući pravac kroz njih

Primjer: $f(x) = 2x - 1$

- potrebne su nam dvije točke za konstrukciju grafa: $T_1(x_1, f(x_1))$ i $T_2(x_2, f(x_2))$
- npr., možemo izabrati $x_1 = 0$ i $x_2 = 1$

$$\implies T_1(0, -1) \quad \text{ i } \quad T_2(1, 1) \quad (19)$$

- kroz točke povučemo pravac

Slika 6: Konstrukcija pravca.

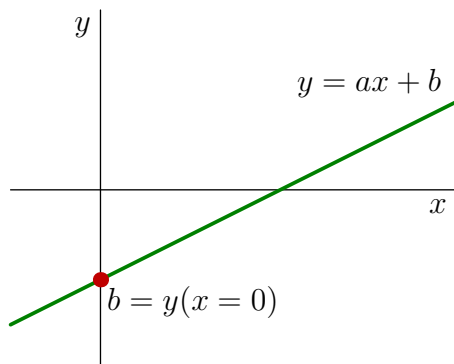
- jednadžbu

$$y(x) = ax + b \quad (20)$$

obično zovemo eksplicitni oblik jednadžbe pravca p

- parametar a zovemo koeficijent smjera pravca p
- koeficijent b odgovara odsječku pravca p na osi y

$$y(x = 0) = a \cdot 0 + b = b \quad (21)$$

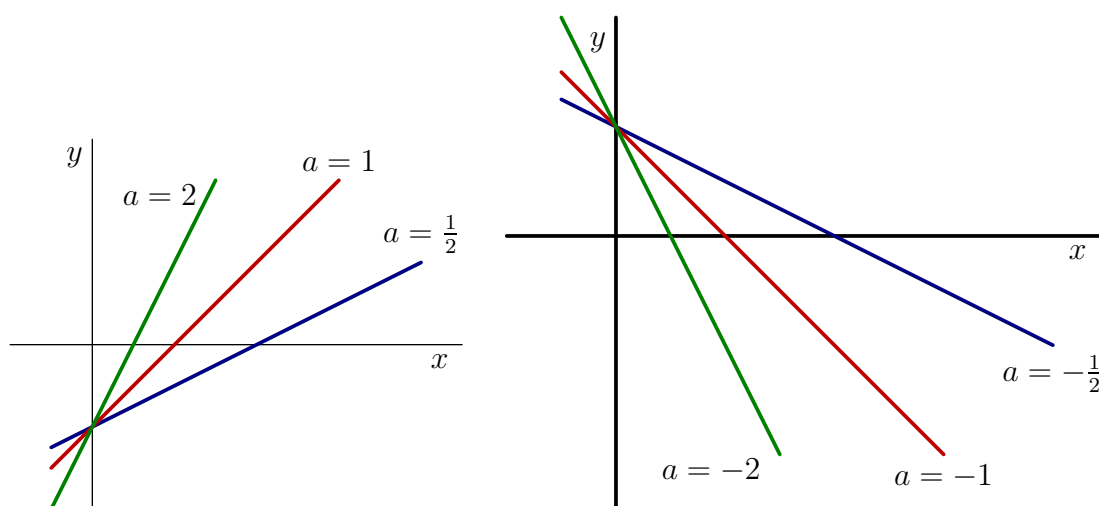
Slika 7: Odsječak pravca na osi y .

- koeficijent smjera mjeri nagib pravca
- ako je koeficijent smjera pozitivan funkcija $f(x) = ax + b$ je strogo rastuća

$$x_1 < x_2 \implies f(x_1) < f(x_2) \quad (22)$$

- ako je koeficijent smjera negativan funkcija $f(x) = ax + b$ je strogo padajuća

$$x_1 < x_2 \implies f(x_1) > f(x_2) \quad (23)$$

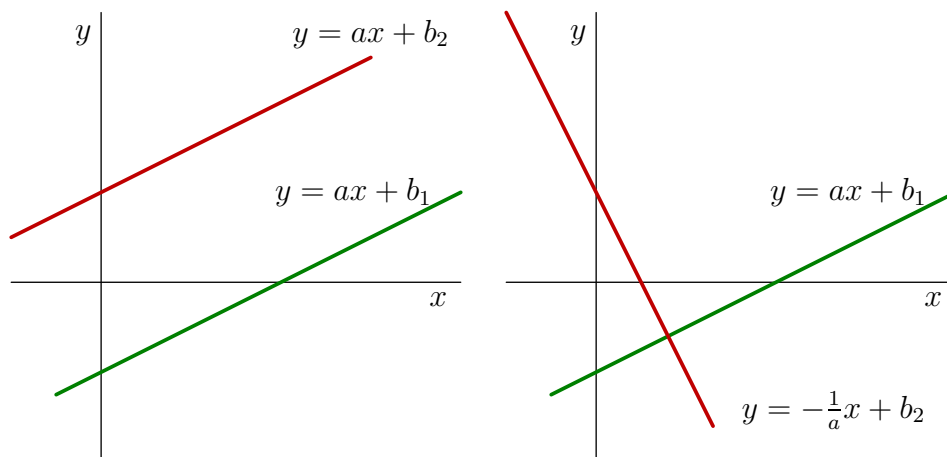
Slika 8: Primjeri pravaca s različitim koeficijentima smjera.

- što je apsolutna vrijednost koeficijenta smjera veća, pravac brže raste ili pada
- pravci $y = a_1x + b_1$ i $y = a_2x + b_2$ su paralelni ako su im koeficijenti smjera jednaki tj. ako vrijedi

$$a_2 = a_1 \quad (24)$$

- pravci $y = a_1x + b_1$ i $y = a_2x + b_2$ su okomiti ako vrijedi

$$a_2 = -\frac{1}{a_1} \quad (25)$$

Slika 9: Primjer paralelnih i okomitih pravaca.

2.2 Implicitni oblik jednadžbe pravca

- prvo ćemo izvesti jednadžbu pravca za koji je zadan koeficijent smjera i jedna točka kroz koju pravac prolazi
- označimo zadanu točku s $T_1(x_1, y_1)$
- pravac prolazi kroz točku T_1 pa sigurno vrijedi

$$y_1 = ax_1 + b \implies b = y_1 - ax_1 \quad (26)$$

- parametar b uvrstimo u jedn. 20 i dolazimo do jednadžbe pravca s koeficijentom smjera a koji prolazi kroz točku $T_1(x_1, y_1)$

$$y = ax + b \implies y = ax + y_1 - ax_1 \implies y - y_1 = a(x - x_1) \quad (27)$$

- u sljedećem koraku izvodimo jednadžbu pravca ako su nam zadane dvije točke kroz koje pravac prolazi $T_1(x_1, y_1)$ i $T_2(x_2, y_2)$
- pravac prolazi kroz točke T_1 i T_2 pa sigurno vrijedi

$$y_1 = ax_1 + b \quad (28)$$

$$y_2 = ax_2 + b \quad (29)$$

- iz jedn. (28) izrazimo odsječak b

$$b = y_1 - ax_1, \quad (30)$$

i uvrstimo ga u jedn. (29)

$$y_2 = ax_2 + y_1 - ax_1 \implies a(x_2 - x_1) = y_2 - y_1 \quad (31)$$

- pod uvjetom da vrijedi $x_1 \neq x_2$ možemo napisati

$$a = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1} \quad (32)$$

- jednačba pravca koji prolazi kroz točke $T_1(x_1, y_1)$ i $T_2(x_2, y_2)$ glasi

$$y - y_1 = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1}(x - x_1) \quad (33)$$

3 Krivulje drugog reda

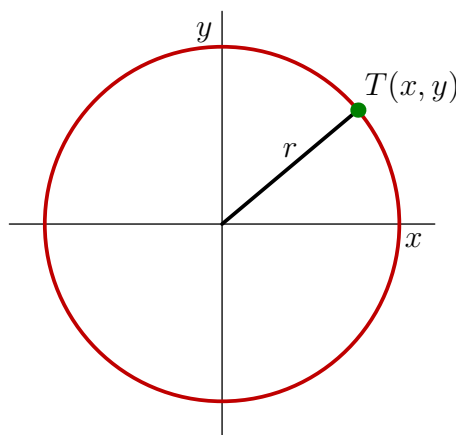
3.1 Kružnica

- pretpostavimo da u ravnini leži točka C i da je zadan realni broj r
- skup svih točaka u ravnini koje su od točke C udaljene za r zovemo kružnica radijusa r
- točka C je središte kružnice
- u najjednostavnijem slučaju kružnica ima središte u ishodištu
- udaljenost točke $T(x, y)$ od ishodišta O

$$d(T, O) = \sqrt{x^2 + y^2} \quad (34)$$

- jednačba kružnice radijusa r sa središtem u ishodištu glasi

$$d(T, O) = r \implies \sqrt{x^2 + y^2} = r \implies x^2 + y^2 = r^2 \quad (35)$$

Slika 10: Kružnica radijusa r sa središtem u ishodištu

3.2 Elipsa

3.2.1 Definicija elipse

- pretpostavimo da u ravni leže dvije točke F_1 i F_2 udaljene za

$$d(F_1, F_2) \equiv 2c \quad (36)$$

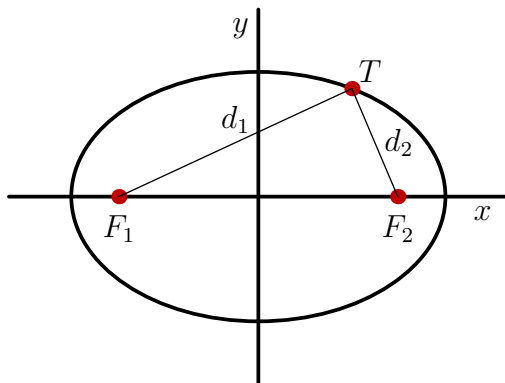
- neka je a realan broj za koji vrijedi

$$a > \frac{1}{2}d(F_1, F_2) \implies a > c \quad (37)$$

- skup svih točaka ravnine za koje zbroj udaljenosti od točaka F_1 i F_2 iznosi $2a$

$$d(F_1, T) + d(F_2, T) \equiv d_1 + d_2 = 2a, \quad (38)$$

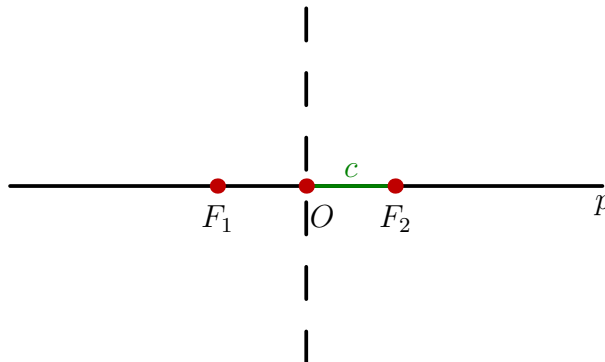
zovemo elipsa

Slika 11: Primjer elipse

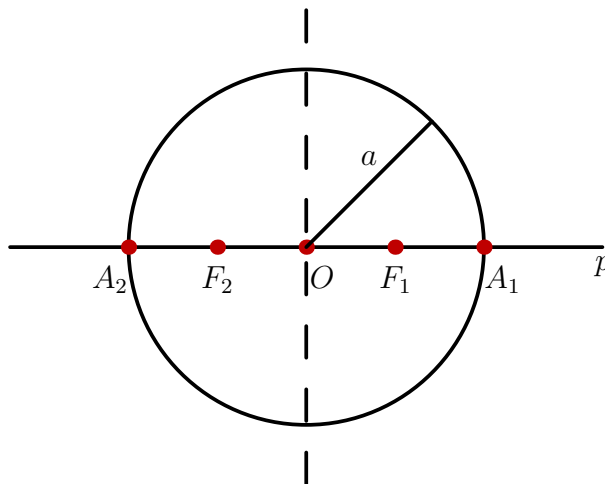
3.2.2 Konstrukcija elipse

- želimo konstruirati elipsu kojoj su zadani fokusi, kao i zbroj udaljenosti točke elipse od fokusa
- nacrtamo točke F_1 i F_2 u ravni, pravac p koji prolazi kroz njih i točku O koja se nalazi na polovištu dužine $\overline{F_1F_2}$
- udaljenost točaka F_1 i F_2 iznosi $2c$

Slika 12: Prvi korak pri konstrukciji elipse

- nacrtamo kružnicu radijusa a sa središtem u točki O
- kružnica siječe pravac p u točkama A_1 i A_2

Slika 13: Drugi korak pri konstrukciji elipse

- udaljenost točke A_1 od fokusa F_1

$$d(A_1, F_1) = |\overline{A_1 F_1}| = |\overline{O A_1}| - |\overline{O F_1}| = a - c \quad (39)$$

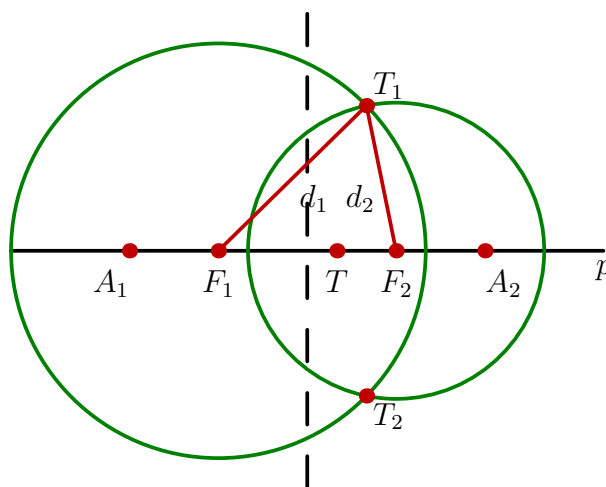
- udaljenost točke A_1 od fokusa F_2

$$d(A_1, F_2) = |\overline{A_1 F_2}| = |\overline{O A_1}| + |\overline{O F_2}| = a + c \quad (40)$$

- zbroj udaljenosti točke A_1 od fokusa

$$d(A_1, F_1) + d(A_1, F_2) = a - c + a + c = 2a \quad (41)$$

- točka A_1 se očito nalazi na elipsi
- istim postupkom bi zaključili da se i točka A_2 nalazi na elipsi
- u sljedećem koraku odaberemo bilo koju točku T na dužini F_1F_2
- oko točke F_1 opišemo kružnicu radijusa $d_1 = d(A_1, T)$, a oko točke F_2 kružnicu radijusa $d_2 = d(A_2, T)$

Slika 14: Treći korak pri konstrukciji elipse

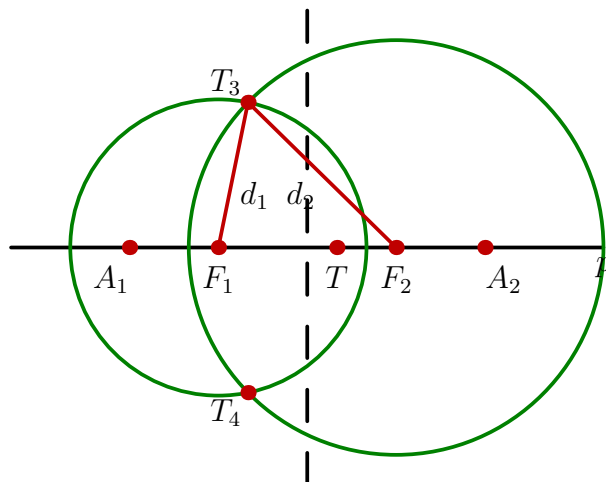
- dvije kružnice se sijeku u točkama T_1 i T_2
- promotrimo točku T_1
- zbroj udaljenosti točke T_1 od fokusa F_1 i F_2 iznosi

$$d(F_1, T_1) + d(F_2, T_1) = d_1 + d_2 = d(A_1, T) + d(A_2, T) = d(A_1, A_2) = 2a \quad (42)$$

- jednako tako vrijedi

$$d(F_1, T_2) + d(F_2, T_2) = d_1 + d_2 = d(A_1, T) + d(A_2, T) = d(A_1, A_2) = 2a \quad (43)$$

- točke T_1 i T_2 također pripadaju elipsi
- sada oko točke F_1 opišemo kružnicu radijusa $d(A_2, T)$, a oko točke F_2 kružnicu radijusa $d(A_1, T)$

Slika 15: Četvrti korak pri konstrukciji elipse

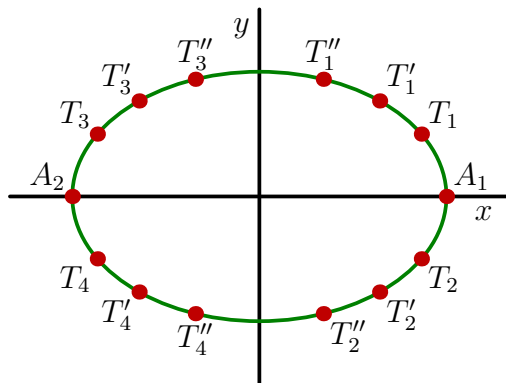
- dvije kružnice sijeku se u točkama T_3 i T_4
- promotrimo točku T_3
- zbroj udaljenosti točke T_3 od fokusa F_1 i F_2 iznosi

$$d(F_1, T_3) + d(F_2, T_3) = r_1 + r_2 = d(A_2, T) + d(A_1, T) = d(A_2, A_1) = 2a \quad (44)$$

- jednako tako vrijedi

$$d(F_1, T_4) + d(F_2, T_4) = r_1 + r_2 = d(A_2, T) + d(A_1, T) = d(A_2, A_1) = 2a \quad (45)$$

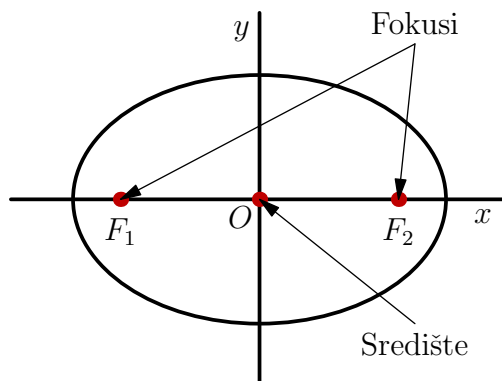
- točke T_3 i T_4 također pripadaju elipsi
- odabirom različitih točaka T možemo odrediti više točaka elipse i spojiti ih

Slika 16: Konstrukcija elipse.

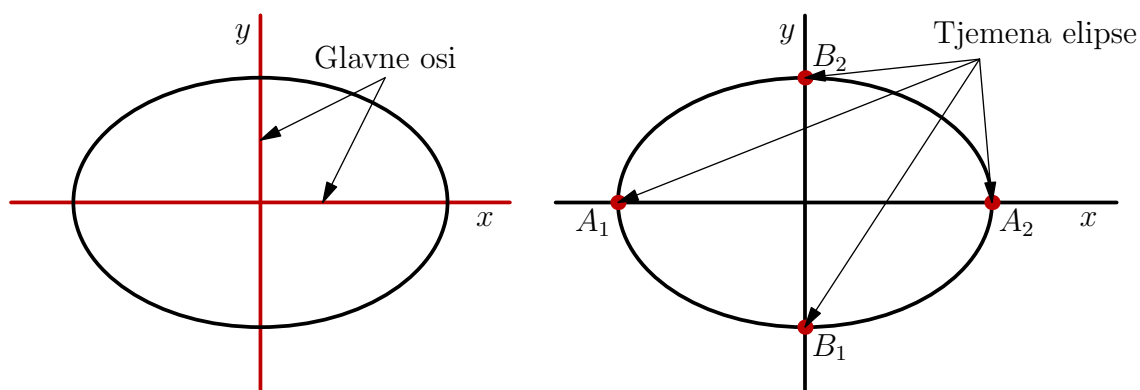
3.2.3 Svojstva elipse

- osnovni pojmovi vezani uz elipsu
  - fokusi ili žarišta elipse: točke F_1 i F_2
  - središte elipse: polovište O dužine $\overline{F_1F_2}$

Slika 17: Fokusi i središte elipse.

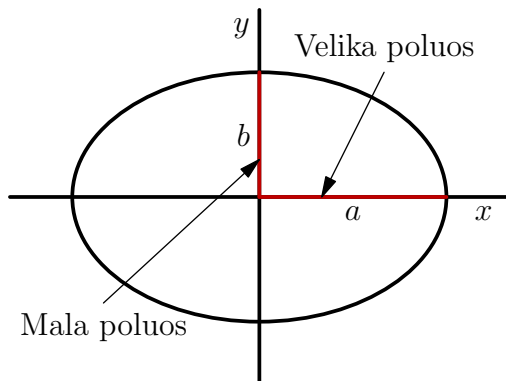
- prva glavna os elipse: pravac kroz fokuse
- druga glavna os elipse: pravac okomit na prvu glavnu os koji prolazi kroz središte elipse
- tjemena ili vrhovi elipse: sjecišta elipse s glavnim osima

Slika 18: Glavne osi i tjemena elipse.

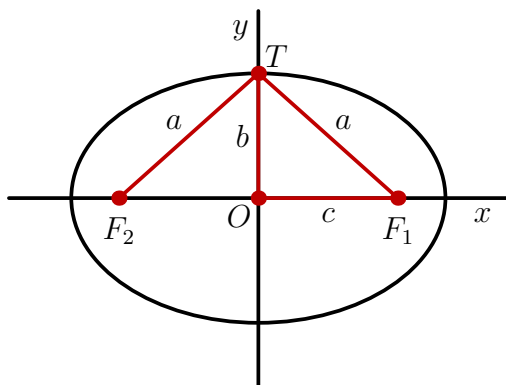
- linearni ekscentricitet elipse: $c = d(F_1, F_2)/2$
- velika poluos elipse: $a = d(O, A_1) = d(O, A_2)$

- mala poluos elipse: $b = d(O, B_1) = d(O, B_2)$

Slika 19: Velika i mala poluos elipse.

- numerički ekscentricitet elipse: $e = c/a$
- koristeći definiciju elipse možemo izvesti relaciju koja povezuje malu poluos, veliku poluos i udaljenost fokusa od ishodišta

Slika 20: Dokaz relacije $a^2 = b^2 + c^2$.

- promotrimo točku T na sl. 20
- trokut $\triangle F_1 F_2 T$ je jednakokrakan, a zbroj udaljenosti točke T od fokusa iznosi $2a$
- duljina svakog kraka trokuta $\triangle F_1 F_2 T$ mora biti jednaka a
- sada primjenimo Pitagorin poučak na trokut $\triangle T O F_1$
- slijedi relacija između velike poluosi a , male poluosi b i koordinate fokusa c

$$a^2 = b^2 + c^2 \quad (46)$$

3.2.4 Jednadžba elipse

- ako su a i b poluosi elipse i ako se osi koordinatnog sustava poklapaju s glavnim osima elipse, tada jednadžba elipse glasi

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1 \quad (47)$$

- trebamo dokazati dvije tvrdnje

Tvrdnja 1: ako točka $T(x, y)$ pripada elipsi njezine koordinate zadovoljavaju jedn. (47)

- točka T prema pretpostavci pripada elipsi
- to znači da zbroj udaljenosti točke T od fokusa iznosi $2a$

$$d(T, F_1) + d(T, F_2) = 2a \quad (48)$$

- koordinate fokusa

$$F_1(-c, 0) \quad \text{i} \quad F_2(c, 0) \quad (49)$$

- udaljenost točke od fokusa

$$d(T, F_1) = \sqrt{(x+c)^2 + y^2} \quad \text{i} \quad d(T, F_2) = \sqrt{(x-c)^2 + y^2} \quad (50)$$

- jedn. (48) prelazi u

$$\sqrt{(x+c)^2 + y^2} + \sqrt{(x-c)^2 + y^2} = 2a \quad (51)$$

- jedan od korijena prebacimo na desnu stranu jednadžbe

$$\sqrt{(x+c)^2 + y^2} = 2a - \sqrt{(x-c)^2 + y^2} \quad (52)$$

- kvadriramo gornju jednadžbu

$$(x+c)^2 + y^2 = 4a^2 - 4a\sqrt{(x-c)^2 + y^2} + (x-c)^2 + y^2 \quad (53)$$

$$x^2 + 2xc + c^2 + y^2 = 4a^2 - 4a\sqrt{(x-c)^2 + y^2} + x^2 - 2xc + c^2 + y^2 \quad (54)$$

$$2xc = 4a^2 - 4a\sqrt{(x-c)^2 + y^2} - 2xc \quad (55)$$

$$4a\sqrt{(x-c)^2 + y^2} = 4a^2 - 4xc \quad (56)$$

$$a^2 [(x-c)^2 + y^2] = (a^2 - xc)^2 \quad (57)$$

$$a^2 [x^2 - 2xc + c^2 + y^2] = a^4 - 2a^2xc + x^2c^2 \quad (58)$$

$$a^2x^2 - 2a^2xc + a^2c^2 + a^2y^2 = a^4 - 2a^2xc + x^2c^2 \quad (59)$$

$$x^2(a^2 - c^2) + a^2y^2 = a^2(a^2 - c^2) \quad (60)$$

- iskoristimo relaciju između velike i male poluosi

$$b^2 = a^2 - c^2 \implies x^2 b^2 + y^2 a^2 = a^2 b^2 \quad (61)$$

- podijelimo prethodnu jednadžbu s $a^2 b^2$ i dolazimo do jednadžbe

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1 \quad (62)$$

koju smo trebali pokazati

Tvrđnja 2: ako koordinate točke $T(x, y)$ zadovoljavaju jedn. (47) onda točka pripada elipsi

- trebamo pokazati da zbroj udaljenosti točke T od fokusa iznosi $2a$
- udaljenost točke T od fokusa F_1

$$d(T, F_1)^2 = (x + c)^2 + y^2 = x^2 + 2xc + c^2 + y^2 \quad (63)$$

- koordinate točke zadovoljavaju jedn. (47)

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1 \implies y^2 = b^2 - \frac{b^2}{a^2} x^2 \quad (64)$$

- udaljenost od fokusa

$$d(T, F_1)^2 = x^2 + 2xc + c^2 + b^2 - \frac{b^2}{a^2} x^2 = x^2 \frac{a^2 - b^2}{a^2} + 2xc + c^2 + b^2 \quad (65)$$

- iskoristimo relaciju $b^2 = a^2 - c^2$

$$d(T, F_1)^2 = \frac{c^2}{a^2} x^2 + 2xc + a^2 = \left(\frac{c}{a} x + a \right)^2 \quad (66)$$

- jednakim postupkom bi došli do udaljenosti točke T od drugog fokusa

$$d(T, F_2)^2 = \left(a - \frac{c}{a} x \right)^2 \quad (67)$$

- dakle, zbroj udaljenosti zaista iznosi $2a$

$$d(T, F_1) + d(T, F_2) = \left(a + \frac{c}{a} x \right) + \left(a - \frac{c}{a} x \right) = 2a \quad (68)$$

3.3 Hiperbola

3.3.1 Definicija hiperbole

- pretpostavimo da u ravnini leže dvije točke F_1 i F_2 udaljene za

$$d(F_1, F_2) = 2c \quad (69)$$

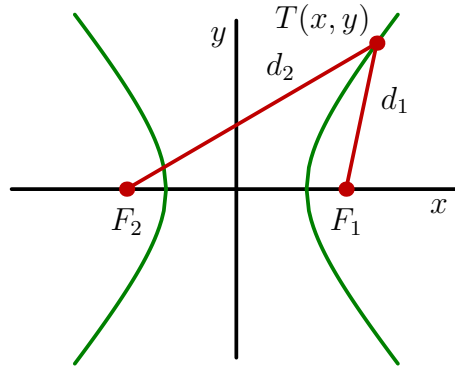
- neka je a realan broj za koji vrijedi

$$a < \frac{1}{2}d(F_1, F_2) \implies a < c \quad (70)$$

- skup svih točaka ravnine za koje apsolutna vrijednost razlike udaljenosti od točaka F_1 i F_2 iznosi $2a$

$$|d(F_1, T) - d(F_2, T)| = 2a, \quad (71)$$

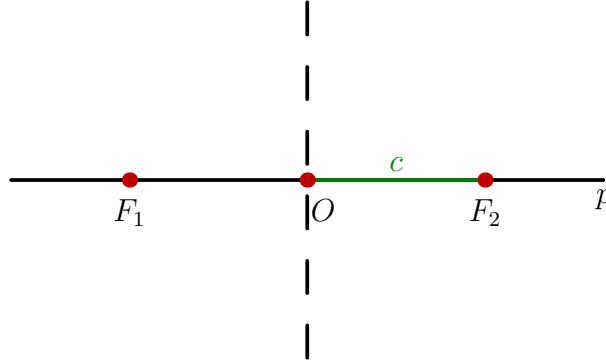
zovemo hiperbola

Slika 21: Primjer hiperbole.

3.3.2 Konstrukcija hiperbole

- želimo konstruirati hiperbolu kojoj su zadani fokusi, kao i razlika udaljenosti točke hiperbole od fokusa
- nacrtamo točke F_1 i F_2 u ravnini, pravac p koji prolazi kroz njih i točku O koja se nalazi na polovištu dužine $\overline{F_1 F_2}$
- udaljenost točaka F_1 i F_2 iznosi $2c$

Slika 22: Prvi korak pri konstrukciji hiperbole

- nacrtamo kružnicu radijusa a sa središtem u ishodištu sustava
- kružnica siječe pravac p u točkama A_1 i A_2
- udaljenost točke A_1 od fokusa F_1

$$d(A_1, F_1) = d(O, F_1) - d(O, A_1) = c - a \quad (72)$$

- udaljenost točke A_1 od fokusa F_2

$$d(A_1, F_2) = d(O, F_2) + d(O, A_1) = c + a \quad (73)$$

- apsolutna vrijednost razlika udaljenosti

$$|d(A_1, F_1) - d(A_1, F_2)| = |c - a - c - a| = 2a \quad (74)$$

- točka A_1 očito pripada hiperboli
- jednakim postupkom bi pokazali da točka A_2 također pripada hiperboli
- sada odaberemo točku T koja leži na pravcu p , ali se nalazi izvan dužine $\overline{F_1 F_2}$
- nacrtamo jednu kružnicu radijusa $d(T, A_1)$ sa središtem u fokusu F_1 i drugu kružnicu radijusa $d(T, A_2)$ sa središtem u fokusu F_2
- dvije kružnice se sijeku u točkama T_1 i T_2
- udaljenost točaka T_1 i T_2 od fokusa F_1 jednaka je radijusu prve kružnice

$$d(T, A_1) = d(O, T) - d(O, A_1) = d(O, T) - a \quad (75)$$

- udaljenost točaka T_1 i T_2 od fokusa F_2 jednaka je radijusu druge kružnice

$$d(T, A_2) = d(O, T) + d(O, A_2) = d(O, T) + a \quad (76)$$

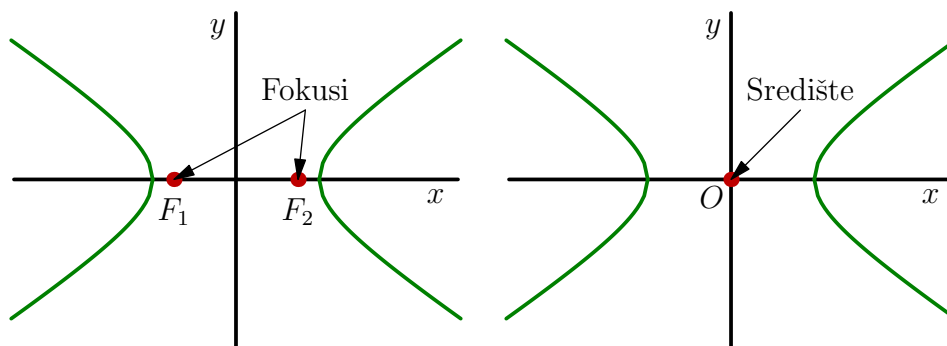
- apsolutna vrijednost razlike udaljenosti u oba slučaja iznosi

$$|d(T, A_1) - d(T, A_2)| = |d(T, O) - a - d(T, O) - a| = 2a \quad (77)$$

- točke T_1 i T_2 pripadaju elipsi
- u sljedećem koraku nacrtamo jednu kružnicu radijusa $d(T, A_1)$ sa središtem u fokusu F_2 i drugu kružnicu radijusa $d(T, A_2)$ sa središtem u fokusu F_1
- dvije kružnice se sijeku u točkama T_3 i T_4
- jednakim postupkom kao u prethodnom koraku pokazali da točke T_3 i T_4 pripadaju hiperboli
- ako postupak ponovimo za više točaka T doći ćemo do niza točaka koje pripadaju hiperboli, a time i do same hiperbole

3.3.3 Svojstva hiperbole

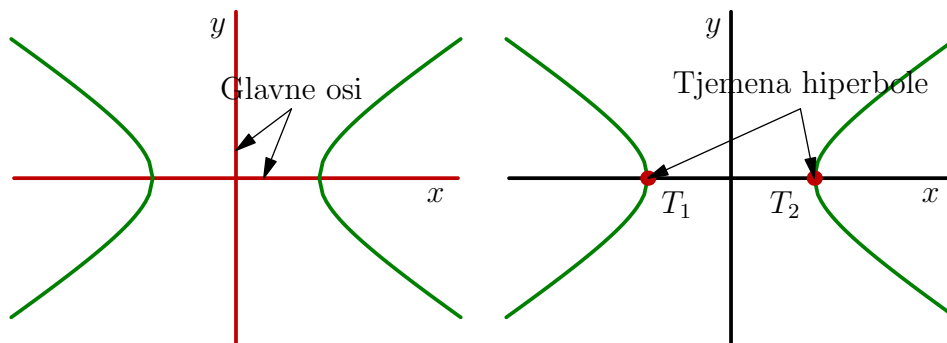
- osnovni pojmovi vezani uz hiperbolu
  - fokusi ili žarišta hiperbole: točke F_1 i F_2
  - središte hiperbole: polovište O dužine $\overline{F_1 F_2}$

Slika 23: Fokusi i središte hiperbole.

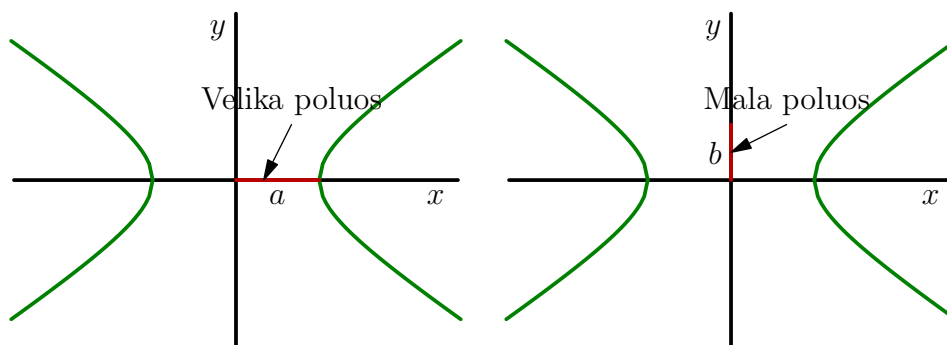
- prva glavna os hiperbole: pravac kroz fokuse

- druga glavna os hiperbole: pravac okomit na prvu glavnu os koji prolazi kroz središte hiperbole
- tjemena ili vrhovi hiperbole: sjecišta hiperbole s glavnim osima

Slika 24: Glavne osi i tjemena hiperbole.

- linearni ekscentricitet hiperbole: $c = d(F_1, F_2)/2$
- velika poluos hiperbole: $a = d(O, A_1) = d(O, A_2)$
- mala poluos hiperbole: $b = d(O, B_1) = d(O, B_2)$

Slika 25: Velika i mala poluos hiperbole.

- numerički ekscentricitet hiperbole: $e = c/a$

3.3.4 Jednadžba hiperbole

- pretpostavimo da se osi koordinatnog sustava poklapaju s glavnim osima hiperbole i da fokusi hiperbole pritom leže na osi x

- jednadžba hiperbole tada glasi

$$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1 \quad (78)$$

- trebamo pokazati dvije tvrdnje

Tvrdnja 1: ako točka $T(x, y)$ pripada hiperboli, njezine koordinate vezane su jednadžbom (78)

- točka T prema pretpostavci pripada hiperboli pa vrijedi

$$|d(F_1, T) - d(F_2, T)| = 2a \quad (79)$$

- koordinate fokusa: $F_1 = (c, 0)$ i $F_2 = (-c, 0)$
- udaljenost točke $T(x, y)$ od fokusa iznosi

$$d(F_1, T) = \sqrt{(x - c)^2 + y^2} \quad \text{i} \quad d(F_2, T) = \sqrt{(x + c)^2 + y^2} \quad (80)$$

- pretpostavimo prvo da vrijedi $d(F_1, T) > d(F_2, T)$

$$d(F_1, T) - d(F_2, T) = 2a \implies \sqrt{(x - c)^2 + y^2} - \sqrt{(x + c)^2 + y^2} = 2a \quad (81)$$

- prebacimo jedan od korijena na drugu stranu jednadžba i kvadriramo je

$$\sqrt{(x - c)^2 + y^2} = \sqrt{(x + c)^2 + y^2} + 2a \quad (82)$$

$$(x - c)^2 + y^2 = (x + c)^2 + y^2 + 4a\sqrt{(x + c)^2 + y^2} + 4a^2 \quad (83)$$

$$x^2 - 2xc + c^2 = x^2 + 2xc + c^2 + 4a\sqrt{(x + c)^2 + y^2} + 4a^2 \quad (84)$$

$$-4xc - 4a^2 = 4a\sqrt{(x + c)^2 + y^2} \quad (85)$$

$$xc + a^2 = a\sqrt{(x + c)^2 + y^2} \quad (86)$$

$$x^2c^2 + 2a^2xc + a^4 = a^2(x + c)^2 + a^2y^2 \quad (87)$$

$$x^2c^2 + 2a^2xc + a^4 = a^2x^2 + 2a^2xc + a^2c^2 + a^2y^2 \quad (88)$$

$$x^2(c^2 - a^2) - a^2y^2 = a^2(c^2 - a^2) \quad (89)$$

$$x^2b^2 - a^2y^2 = a^2b^2 \quad (90)$$

$$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1 \quad (91)$$

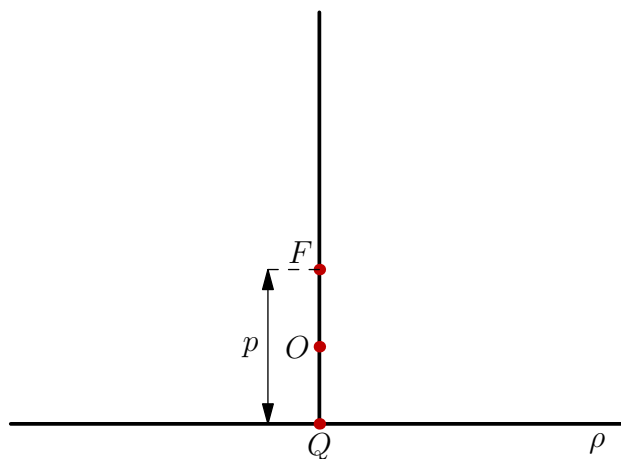
3.4 Parabola

3.4.1 Definicija parabole

- pretpostavimo da u ravnini leže točka F i pravac p
- skup svih točaka ravnine koje su jednako udaljene od točke F i pravca p zovemo parabola

3.4.2 Konstrukcija parabole

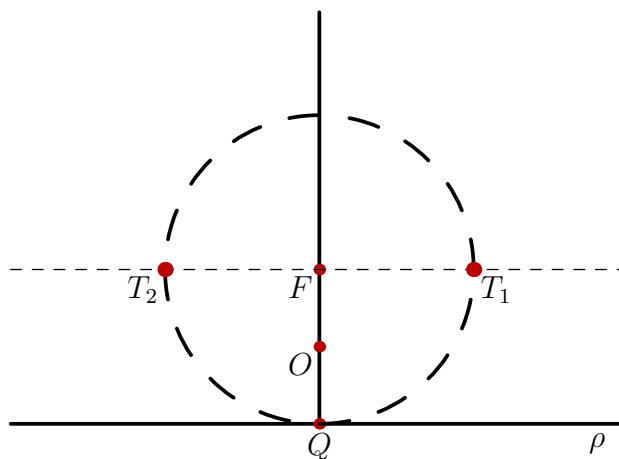
- želimo konstruirati parabolu kojoj su zadani fokus F i direktrisa ρ
- pritom udaljenost fokusa od direktrise iznosi p
- prvi korak je da povučemo okomicu na direktrisu ρ koja prolazi kroz fokus F

Slika 26: Prvi korak konstrukcije parabole

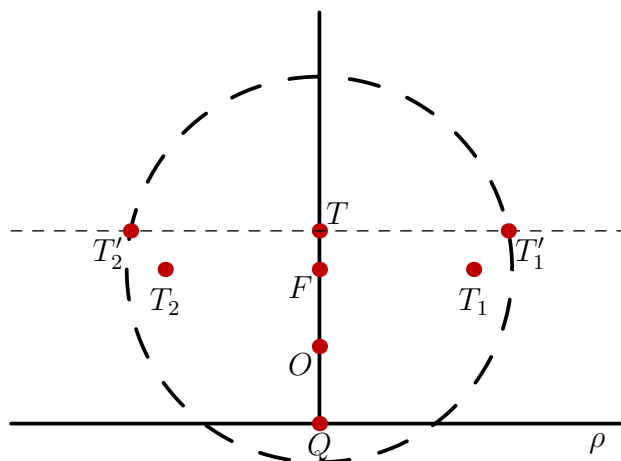
- točka O koja se nalazi na polovištu dužine $\overline{FQ}$ jednako je udaljena od fokusa i direktrise (za $p/2$) pa se sigurno nalazi na paraboli
- u drugom koraku kroz fokus povučemo paralelu s direktrisom (označimo je s t) i nacrtamo kružnicu radijusa p sa središtem u fokusu F
- kružnica siječe pravac t u točkama T_1 i T_2
- obje točke su udaljene za p od fokusa jer se nalaze na kružnici
- istovremeno su obje udaljene za p od direktrise jer se nalaze na pravcu t

- stoga obje točke pripadaju paraboli

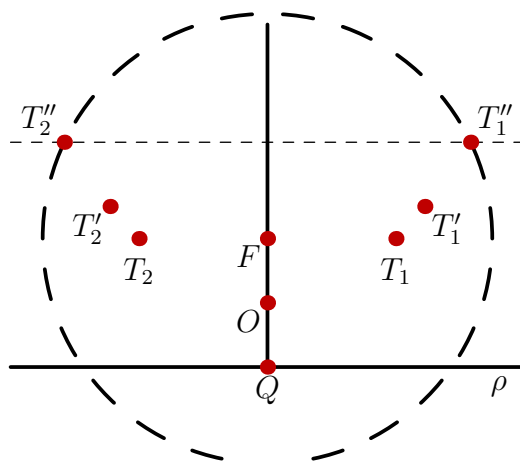
Slika 27: Drugi korak konstrukcije parabole

- treći korak konstrukcije parabole započinjemo odabirom proizvoljne točke T koja je smještena na okomici, ali iznad fokusa
- kroz točku T provučemo paralelu s direktrisom (označimo je s t) i nacrtamo kružnicu radijusa $d(T, Q)$
- kružnica siječe pravac t u točkama T'_1 i T'_2
- točke T'_1 i T'_2 su udaljene za $d(T, Q)$ od fokusa jer se nalaze na kružnici
- istovremeno su udaljene za $d(T, Q)$ od direktrise jer se nalaze na pravcu t
- zaključujemo da se i točke T'_1 i T'_2 nalaze na paraboli

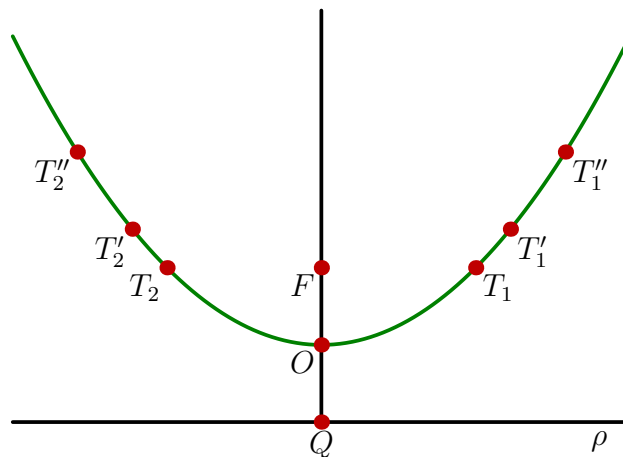
Slika 28: Treći korak konstrukcije parabole

- ako postupak ponovimo s drugačijim odabirom točke T dolazimo do još dvije točke parabole

Slika 29: Četvrti korak konstrukcije parabole

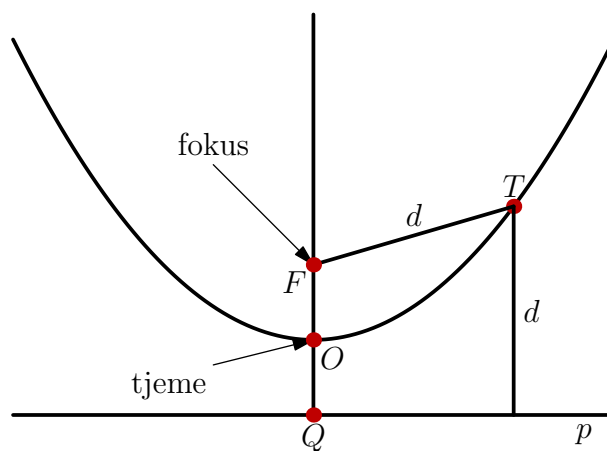
- na kraju točke spojimo u parabolu

Slika 30: Dovršetak konstrukcije parabole

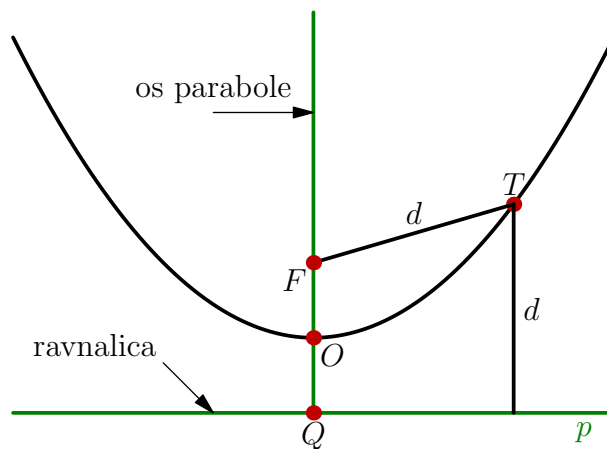
3.4.3 Elementi parabole

- fokus i tjeme parabole
- fokus je točka iz definicije parabole: sve točke koje leže na paraboli su jednako udaljene od fokusa i ravnalice ili direktrise
- tjeme je točka koja je najbliže fokusu, a time i ravnalici

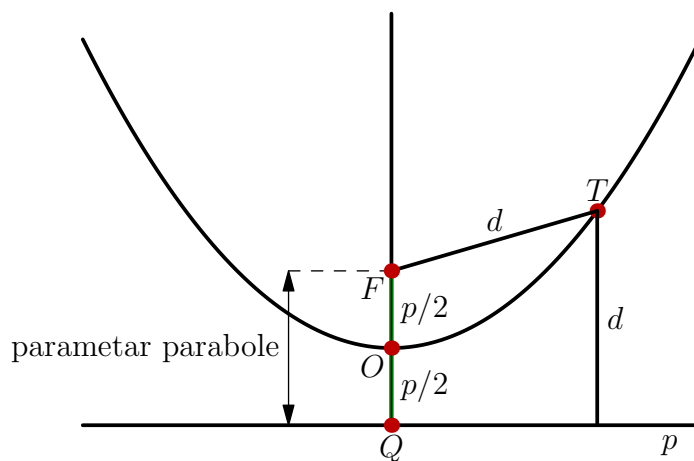
Slika 31: Fokus i tjeme parabole.

- os parabole: pravac koji dijeli parabolu na dva jednaka dijela
- ravnalica ili direktrisa: sve točke koje leže na paraboli su jednako udaljene od fokusa i ravnalice ili direktrise

Slika 32: Fokus i tjeme parabole.

- parametar parabole: udaljenos fokusa od ravnalice (direktrise)
- parametar parabole obično označavamo s p
- odmah slijedi da je udaljenost fokusa od tjemena $p/2$, kao i udaljenost tjemena od ravnalice

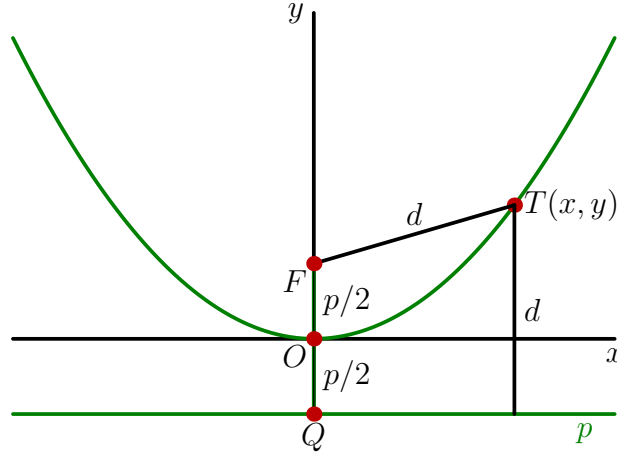

Slika 33: Parametar parabole.

3.4.4 Jednadžba parabole

- ako je ishodište koordinatnog sustava u tjemenu parabole, a os parabole leži na osi y , parabola ima jednadžbu oblika

$$y = \frac{1}{2p}x^2 \quad (92)$$

Slika 34: Izvod jednadžbe parabole.

- trebamo dokazati dvije tvrdnje

Tvrdnja 1: ako točka $T(x, y)$ pripada paraboli tj. ako je njena udaljenost od fokusa F jednaka udaljenosti od direktrise p , za koordinate točke vrijedi

$$y = \frac{1}{2p}x^2 \quad (93)$$

- točka $T(x, y)$ prema pretpostavci pripada paraboli pa je udaljenost točke od fokusa jednaka udaljenosti točke od direktrise

$$d(F, T) = d(\rho, T) \quad (94)$$

- ishodište sustava se nalazi u tjemenu parabole pa jednadžba direktrise glasi

$$y = -\frac{p}{2}, \quad (95)$$

dok su koordinate fokusa

$$F \equiv \left(0, \frac{p}{2}\right) \quad (96)$$

- udaljenost točke $T(x, y)$ od direktrise

$$d(\rho, T) = \left|y + \frac{p}{2}\right| \quad (97)$$

- udaljenost točke $T(x, y)$ od fokusa

$$d(F, T) = \sqrt{x^2 + \left(y - \frac{p}{2}\right)^2} \quad (98)$$

- uvjet (94) svodi se na

$$\sqrt{x^2 + \left(y - \frac{p}{2}\right)^2} = \left|y + \frac{p}{2}\right| \quad (99)$$

- kvadriramo prethodnu jednadžbu

$$x^2 + \left(y - \frac{p}{2}\right)^2 = \left(y + \frac{p}{2}\right)^2 \quad (100)$$

$$x^2 + y^2 - py + \frac{p^2}{4} = y^2 + py + \frac{p^2}{4} \quad (101)$$

$$x^2 = 2py \quad (102)$$

- koordinate točke $T(x, y)$ zaista su vezane relacijom

$$y = \frac{1}{2p}x^2 \quad (103)$$

Tvrdnja 2: ako za točku $T(x, y)$ vrijedi

$$y = \frac{1}{2p}x^2 \quad (104)$$

onda je točka T element parabole

- udaljenost točke od fokusa (vidi sliku 34) iznosi

$$d_1^2 = x^2 + \left(y - \frac{p}{2}\right)^2 \quad (105)$$

- uvrstimo vezu između x i y (104) i kvadriramo izraz u zagradi

$$d_1^2 = 2py + y^2 - py + \frac{p^2}{4} = y^2 + py + \left(\frac{p}{2}\right)^2 = \left(y + \frac{p}{2}\right)^2 \quad (106)$$

- udaljenost točke T od ravnalice (vidi sliku 34) iznosi

$$d_2 = y + \frac{p}{2} \quad (107)$$

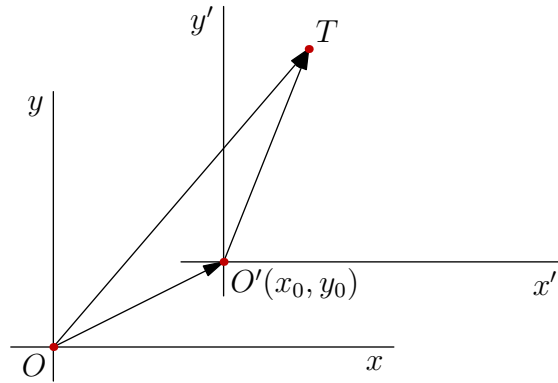
- udaljenosti d_1 i d_2 su jednake
- točka T je jednako udaljena od fokusa i ravnalice pa se nalazi na paraboli

4 Transformacije koordinatnog sustava

4.1 Translacija koordinatnog sustava

- pretpostavimo da u ravнинi leže koordinatni sustavi S i S'
- položaj ishodišta sustava S' u sustavu S određen je vektorom

$$\overrightarrow{OO'} = x_0\vec{i} + y_0\vec{j} \quad (108)$$

Slika 35: Translacija koordinatnog sustava.

- položaj točke T u sustavu S određen je vektorom

$$\overrightarrow{OT} = x\vec{i} + y\vec{j} \quad (109)$$

- položaj iste točke u sustavu S' određen je vektorom

$$\overrightarrow{OT'} = x'\vec{i}' + y'\vec{j}' \quad (110)$$

- za svaku točku T vrijedi

$$\overrightarrow{OT} = \overrightarrow{OO'} + \overrightarrow{OT'} \quad (111)$$

- uvrstimo jednadžbe (108), (109) i (110) u prethodni izraz

$$x\vec{i} + y\vec{j} = x'\vec{i}' + y'\vec{j}' + x_0\vec{i} + y_0\vec{j} \quad (112)$$

- jedinični vektori su linearno nezavisni pa možemo izjednačiti izraze uz $\vec{i}$ i $\vec{j}$

$$x = x' + x_0 \quad \text{ i } \quad y = y' + y_0 \quad (113)$$

- našli smo formule za transformacije koordinata pri translaciji koordinatnog sustava

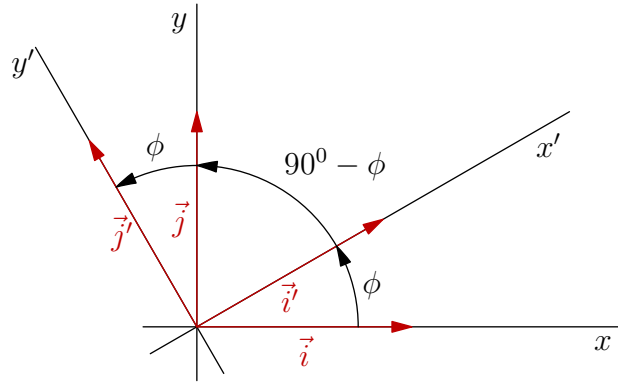
$$x' = x - x_0 \quad \text{i} \quad y' = y - y_0 \quad (114)$$

$$x = x' - x_0 \quad \text{i} \quad y = y' - y_0 \quad (115)$$

- formule (114) i (115) omogućuju povezivanje koordinata točke T u novom (S') i starom sustavu (S)

4.2 Rotacija koordinatnog sustava

- pretpostavimo da koordinatni sustavi S i S' leže u istoj ravnini, imaju zajedničko ishodište i da kut između osi x i x' (tj. y i y') iznosi ϕ

Slika 36: Rotacija koordinatnog sustava u ravnini.

- točka T ima koordinate (x, y) u sustavu S , dok su njene koordinate u sustavu S' (x', y')
- želimo povezati koordinate u sustavima S i S'
- skalarni produkt jediničnih vektora u sustavima S i S'

$$\vec{i} \cdot \vec{i} = \cos \phi \quad (116)$$

$$\vec{j} \cdot \vec{j} = \cos \phi \quad (117)$$

$$\vec{i} \cdot \vec{j} = \cos (90^\circ + \phi) = -\sin \phi \quad (118)$$

$$\vec{j} \cdot \vec{i} = \cos (90^\circ - \phi) = \sin \phi \quad (119)$$

- za općeniti vektor $\vec{a}$ vrijedi

$$\vec{a} = (\vec{a} \cdot \vec{i})\vec{i} + (\vec{a} \cdot \vec{j})\vec{j} \quad (120)$$

- primjenimo prethodnu formulu na jedinične vektore $\vec{i}$ i $\vec{j}'$

$$\vec{i} = (\vec{i} \cdot \vec{i})\vec{i} + (\vec{i} \cdot \vec{j})\vec{j} = \cos \phi \vec{i} + \sin \phi \vec{j} \quad (121)$$

$$\vec{j}' = (\vec{j}' \cdot \vec{i})\vec{i} + (\vec{j}' \cdot \vec{j})\vec{j} = -\sin \phi \vec{i} + \cos \phi \vec{j} \quad (122)$$

- točki T u sustavu S pridružene su koordinate (x, y) , a točki T' koordinate (x', y')
- vektor s hvatištem u ishodištu i krajem u točki T možemo napisati u oba sustava

$$\overrightarrow{OT} = x\vec{i} + y\vec{j} = x'\vec{i}' + y'\vec{j}' \quad (123)$$

- pomnožimo jednadžbu (123) s jediničnim vektorom $\vec{i}$

$$x' = x\vec{i} \cdot \vec{i} + y\vec{j} \cdot \vec{i} = x \cos \phi + y \sin \phi \quad (124)$$

- pomnožimo jednadžbu (123) s jediničnim vektorom $\vec{j}'$

$$y' = x\vec{i} \cdot \vec{j}' + y\vec{j} \cdot \vec{j}' = -x \sin \phi + y \cos \phi \quad (125)$$

- jednadžbe transformacije

$$x' = x \cos \phi + y \sin \phi \quad (126)$$

$$y' = -x \sin \phi + y \cos \phi \quad (127)$$

možemo invertirati

$$x = x' \cos \phi - y' \sin \phi \quad (128)$$

$$y = x' \sin \phi + y' \cos \phi \quad (129)$$

5 Zadaci za vježbu

Zadatak 1:

Neka sustav S' nastaje iz sustava S translacijom ishodišta za vektor $2\vec{i} + \vec{j}$ i onda rotacijom za kut $\phi = 60^\circ$. U sustavu S' nađi jednadžbu pravca

$$x + 2y + 3 = 0.$$

Rješenje: $(2\sqrt{3} + 1)x' + (2 - \sqrt{3})y' + 14 = 0$

Zadatak 2:

Neka sustav S' nastaje iz sustava S translacijom ishodišta za vektor $2\vec{i} + \vec{j}$ i onda rotacijom za kut $\phi = 60^\circ$. U sustavu S' nađi jednadžbu kružnice

$$(x - 1)^2 + (y + 3)^2.$$

Rješenje:

$$\left(x' + \frac{4\sqrt{3} + 1}{2}\right)^2 + \left(y' + \frac{4 - \sqrt{3}}{2}\right)^2 = 4$$

Zadatak 3:

Neka sustav S' nastaje iz sustava S translacijom ishodišta za vektor $2\vec{i} + \vec{j}$ i onda rotacijom za kut $\phi = 60^\circ$. U sustavu S' nađi jednadžbu elipse

$$\frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{25} = 1.$$

Zadatak 4:

Neka sustav S' nastaje iz sustava S translacijom ishodišta za vektor $2\vec{i} + \vec{j}$ i onda rotacijom za kut $\phi = 60^\circ$. U sustavu S' nađi jednadžbu hiperbole

$$\frac{x^2}{25} - \frac{y^2}{9} = 1.$$

Zadatak 5:

Neka sustav S' nastaje iz sustava S translacijom ishodišta za vektor $2\vec{i} + \vec{j}$ i onda rotacijom za kut $\phi = 60^\circ$. U sustavu S' nađi jednadžbu parabole

$$y = 2x^2.$$

Funkcije

September 15, 2008

1 Definicija funkcije

- promatramo realne funkcije realne varijable
- za definiciju funkcije potrebna su nam dva podskupa skupa realnih brojeva
- označimo ih s A i B
- zadati funkciju znači zadati pravilo koje svakom elementu skupa A pridružuje jedan element skupa B
- takvu funkciju obično označavamo s

$$f : A \rightarrow B, f(a) = b \tag{1}$$

- skup A zovemo područje definicije funkcije f
- da bi zadali funkcije, moramo zadati
  - skup A s kojeg preslikavamo elemente
  - skup B na koji preslikavamo elemente
  - pravilo kojim bilo kojem elementu skupa A pridružujemo element skupa B

Primjer: kvadrat realnog broja

- želimo napisati funkciju koja će svakom realnom broju pridružiti njegov kvadrat
- funkcija je definirana za svaki realni broj pa je skup s kojeg preslikavamo elemente (tj. skup A ili područje definicije) cijeli skup realnih brojeva

- kvadriranjem realnih brojeva možemo dobiti samo pozitivne brojeve i nulu pa se skup B sastoji od pozitivnih realnih brojeva i nule
- konačno, moramo formulom zapisati pravilo preslikavanja
- potrebni su nam ime argumenta i ime funkcije
- uobičajen izbor za ime argumenta je x , ali možemo odabrati i bilo koje drugo slovo (npr. $s, t, u, \dots$)
- najčešći izbor za ime funkcije je f , ali možemo koristiti i $g, h, \dots$
- ako smo imena argumenta funkcije izabrali kao x i f , pravilo preslikavanja glasi

$$f(x) = x^2, \quad x \in \mathcal{R} \quad (2)$$

- da smo za ime argumenta odbrali t , a za ime funkcije g istu funkciju bi zapisali kao

$$g(t) = t^2, \quad t \in \mathcal{R} \quad (3)$$

1.1 Prirodno područje definicije

- ako područje definicije nije navedeno, onda podrazumjevamo prirodno područje definicije tj. skup svih realnih brojeva na kojima je funkcija definirana

Primjer:

- promotrimo funkciju zadanu formulom

$$f(x) = \frac{5x}{x-2} \quad (4)$$

- odmah možemo uočiti točku $x = 2$ za koju funkcija nije definirana jer nije dozvoljeno dijeliti s nulom
- dakle, prirodno područje definicije ove funkcije je skup realnih brojeva bez broja 2

$$A = \mathcal{R} \setminus \{2\} \quad (5)$$

Primjer:

- promotrimo funkciju zadanu formulom

$$f(x) = \sqrt{x-3} \quad (6)$$

- funkcija nije definirana ako je $x - 3 < 0$ jer korijen negativnog broja ne pripada skupu realnih, nego kompleksnih brojeva
- prirodno područje definicije ove funkcije je skup

$$A = \{x \in \mathcal{R}; \quad x \geq 3\} \quad (7)$$

1.2 Jednakost funkcija

- da bi dvije funkcije

$$f : A \rightarrow B \quad \text{ i } \quad g : C \rightarrow D \quad (8)$$

bile jednake moraju biti ispunjena tri uvjeta

- područja definicija moraju biti jednaka: $A = C$
- skupovi na koje preslikavamo elemente moraju biti jednaki: $B = D$
- vrijednosti funkcije moraju biti jednake za svaki argument x iz područja definicije funkcije

$$f(x) = g(x) \quad \forall x \in A = C \quad (9)$$

Primjer:

- promotrimo funkcije

$$f(x) = \frac{x^2 - 4}{x - 2} \quad \text{ i } \quad g(x) = x + 2 \quad (10)$$

- funkciju f možemo napisati u obliku

$$f(x) = \frac{(x - 2)(x + 2)}{x - 2} \quad (11)$$

- funkcije f i g očito imaju iste vrijednosti, osim u slučaju $x = 2$ jer u toj točki funkcija f nije definirana
- područja definicije ove dvije funkcije nisu jednaka, pa ni same funkcije nisu jednake

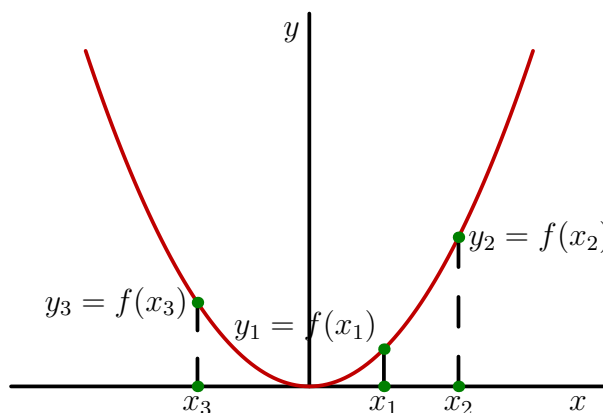
$$f \neq g \quad (12)$$

1.3 Graf funkcije

- grafom funkcije f zovemo skup točaka u ravnini za koje vrijedi

$$G = \{(x, y) : y = f(x)\} \quad (13)$$

Primjer: graf funkcije $f(x) = x^2$

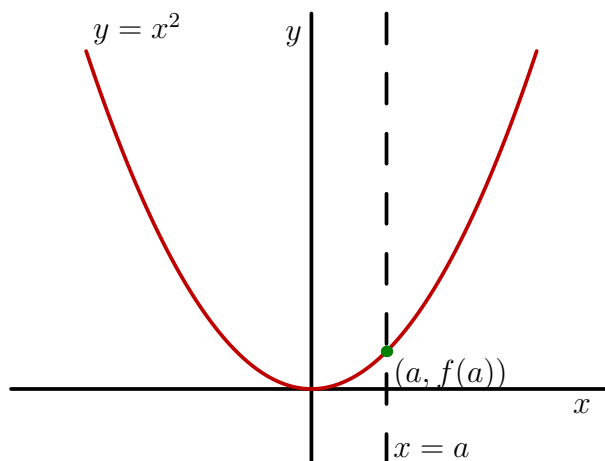

Slika 1: Graf funkcije $f(x) = x^2$.

- da bi neki skup točaka u ravnini bio graf funkcije, svakoj vrijednosti x mora pripadati najviše jedna vrijednost y
- to znači da pravac $x = a$ koji siječe skup točaka, to čini u točno jednoj točki

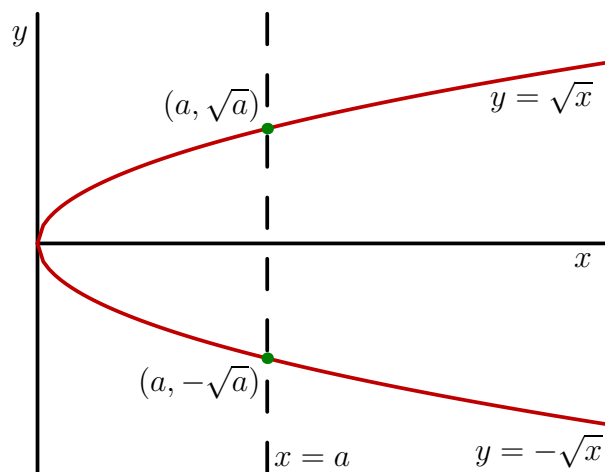
$$T = (a, f(a)) \quad (14)$$

- skup točaka na slici je graf funkcije jer svaki pravac $x = a$ siječe skup u točno jednoj točki

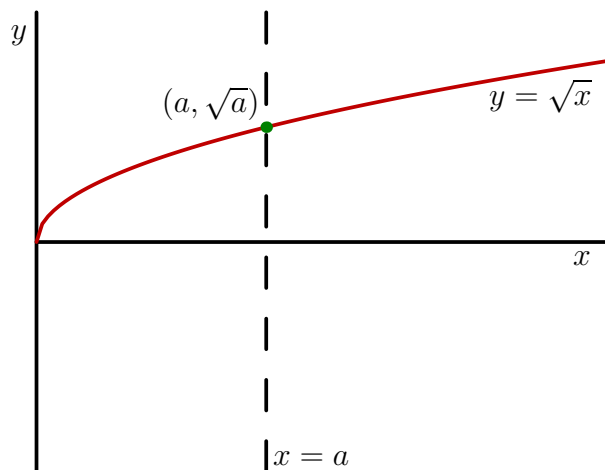
Slika 2: Skup točaka $\{(x, x^2)\}$ predstavlja graf funkcije $f(x) = x^2$.

- sljedeći skup točaka nije graf funkcije jer pravac $x = a$, $a > 0$ siječe skup u dvije točke

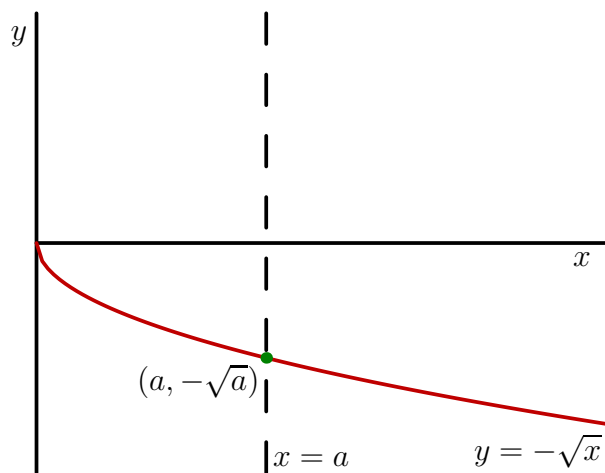

Slika 3: Skup točaka $\{(x, \pm\sqrt{x})\}$.

- ako u prethodnom slučaju skup ograničimo samo na pozitivne vrijednosti $y = \sqrt{x}$ dolazimo do grafa funkcije $f(x) = +\sqrt{x}$

Slika 4: Skup točaka $\{(x, +\sqrt{x})\}$.

- ako skup ograničimo samo na negativne vrijednosti $y = -\sqrt{x}$ dolazimo do grafa funkcije $f(x) = -\sqrt{x}$

Slika 5: Skup točaka $\{(x, -\sqrt{x})\}$.

1.4 Monotone funkcije

- neka je zadana funkcija $f : A \rightarrow \mathcal{R}$, $A \subseteq \mathcal{R}$ i interval $[a, b]$
- za funkciju f kažemo da monotonno raste na intervalu $[a, b]$ ako vrijedi

$$x_1 < x_2 \implies f(x_1) \leq f(x_2) \quad (15)$$

- za funkciju f kažemo da monotono pada na intervalu $[a, b]$ ako vrijedi

$$x_1 < x_2 \implies f(x_1) \geq f(x_2) \quad (16)$$

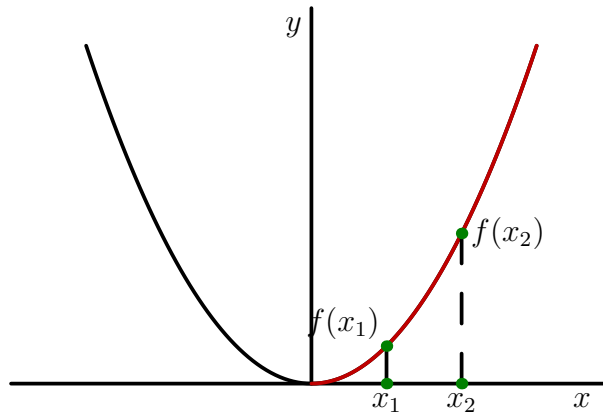
- za funkciju f kažemo da strogo raste na intervalu $[a, b]$ ako vrijedi

$$x_1 < x_2 \implies f(x_1) < f(x_2) \quad (17)$$

- za funkciju f kažemo da strogo pada na intervalu $[a, b]$ ako vrijedi

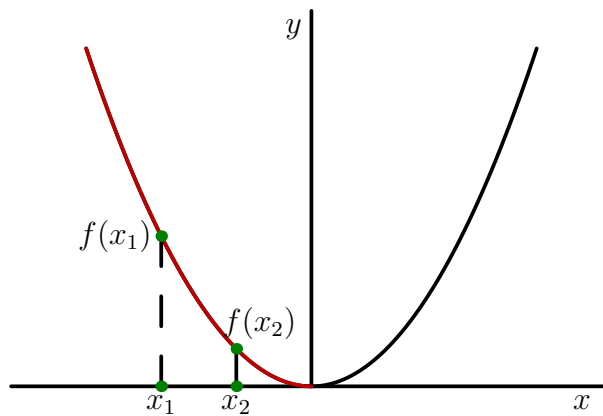
$$x_1 < x_2 \implies f(x_1) > f(x_2) \quad (18)$$

Primjer: funkcija $f(x) = x^2$ strogo raste na intervalu $[0, \infty)$

Slika 6: Funkcija $f(x) = x^2$ strogo raste na intervalu $[0, \infty)$.

Primjer: funkcija $f(x) = x^2$ strogo pada na intervalu $\langle -\infty, 0]$

Slika 7: Funkcija $f(x) = x^2$ strogo pada na intervalu $\langle -\infty, 0]$.

Primjedbe:

- interval $[a, b]$ uključuje oba kraja a i b (dvije uglate zagrade)
- interval $[a, b)$ uključuje samo točku a , ali ne i točku b (jedna uglasta zagrada)
- interval $\langle a, b]$ uključuje samo točku b , ali ne i točku a (jedna uglasta zagrada)
- interval $\langle a, b)$ ne uključuje ni točku a , ni točku b

1.5 Parne i neparne funkcija

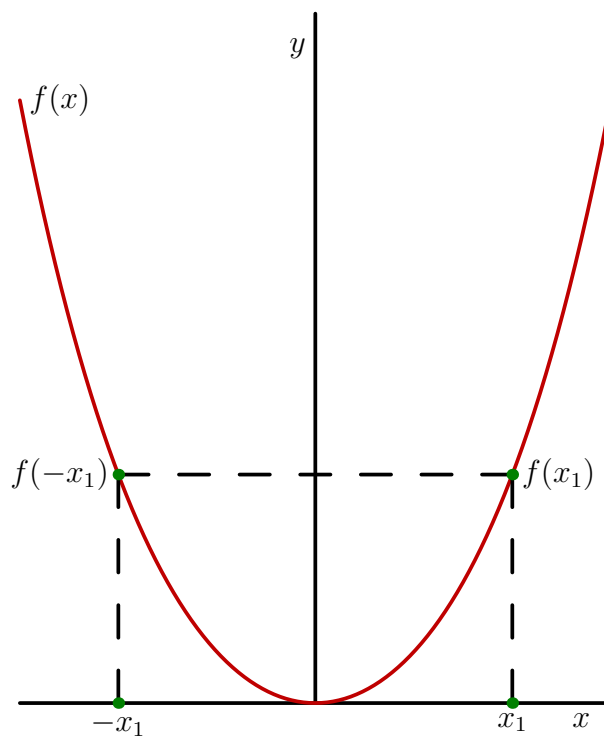
- neka je funkcija f zadana na simetričnom skupu $D \subseteq \mathcal{R}$
- za simetrični skup vrijedi

$$x \in D \implies -x \in D \quad (19)$$

- funkcija f je parna ako vrijedi

$$f(-x) = f(x) \quad (20)$$

- graf parne funkcije je simetričan u odnosu na os y

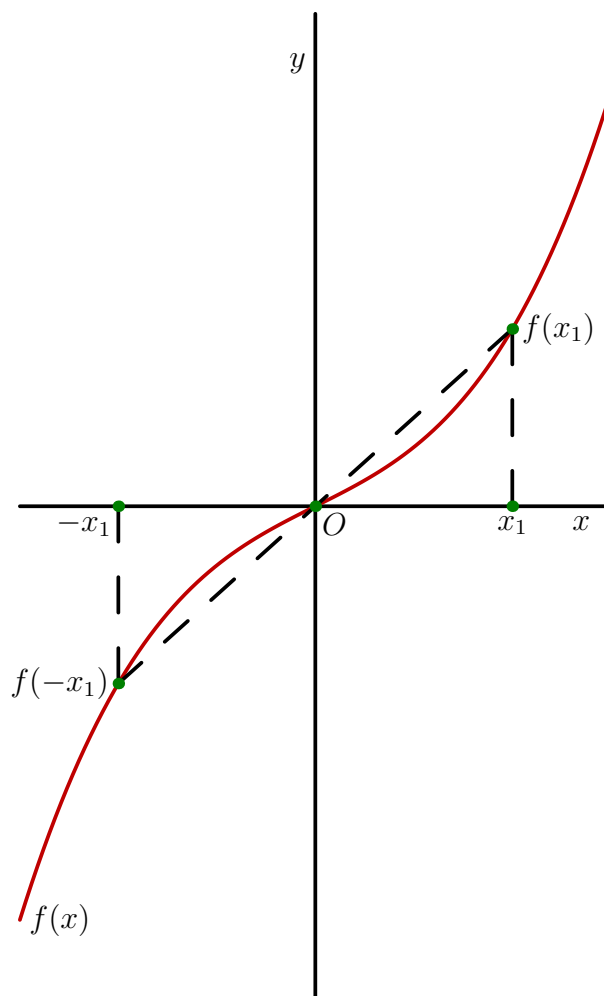

Slika 8: Graf parne funkcije simetričan je u odnosu na os y .

- funkcija f je neparna ako vrijedi

$$f(-x) = -f(x) \quad (21)$$

- graf neparne funkcije je simetričan u odnosu na ishodište

Slika 9: Graf neparne funkcije simetričan je u odnosu na ishodište.

2 Operacije s funkcijama

2.1 Algebarske operacije

- pretpostavimo da funkcije f i g preslikavaju podskup skupa realnih brojeva A na skup realnih brojeva $\mathcal{R}$

- definiramo sljedeće funkcije
  - zbroj funkcija f i g : $f + g$
  - razliku funkcija f i g : $f - g$
  - umnožak realnog broja c i funkcije f : cf
  - umnožak funkcija: $f \cdot g$
  - kvocijent funkcija: $\frac{f}{g}$
- područje definicije svih tih funkcija jednak je području definicije funkcija f i g (dakle skup A), osim u slučaju kvocijenta funkcija
- tada iz područja definicije moramo isključiti nultočke funkcije g jer ne smijemo dijeliti s nulom
- algebarskim operacijama djelujemo na vrijednosti funkcija
  - zbroj funkcija: $(f + g)(x) = f(x) + g(x)$
  - razlika funkcija: $(f - g)(x) = f(x) - g(x)$
  - umnožak realnog broja c i funkcije f : $(cf)(x) = c \cdot f(x)$
  - umnožak funkcija: $(f \cdot g)(x) = f(x)g(x)$
  - kvocijent funkcija: $(f/g)(x) = \frac{f(x)}{g(x)}$

Primjer: zbrajanje, oduzimanjem množenje i dijeljenje funkcija

- neka su zadane funkcije

$$f(x) = x^2 \quad \text{i} \quad g(x) = \frac{\sin x}{1 + x^2} \quad (22)$$

- funkcije zbrajamo tako da zbrojimo vrijednosti funkcija

$$(f + g)(x) = f(x) + g(x) = x^2 + \frac{\sin x}{1 + x^2} \quad (23)$$

- funkcije oduzimamo tako da oduzmemo vrijednosti funkcija

$$(f - g)(x) = f(x) - g(x) = x^2 - \frac{\sin x}{1 + x^2} \quad (24)$$

- funkcije množimo tako da pomnožimo vrijednosti argumenata

$$(f \cdot g) = f(x)g(x) = \frac{x^2 \sin x}{1 + x^2} \quad (25)$$

- funkcije dijelimo tako da podijelimo vrijednosti argumenata pritom pazeći da iz područja definicije konačne funkcije izbacimo nultočke nazivnika

$$(f/g)(x) = \frac{f(x)}{g(x)} = \frac{x^2(1 + x^2)}{\sin x}, \text{ gdje } x \neq k\pi, k \in \mathbb{Z} \quad (26)$$

- nultočke funkcije $\sin x$ koje moramo eliminirati iz područja definicije funkcije $(f/g)(x)$

$$x_0 = k\pi, k \in \mathbb{Z} \quad (27)$$

Primjer: množenje funkcije realnim brojem

- neka je zadana funkcija $f(x) = \sin x$ i realni broj $c = 3$
- funkciju množimo realnim brojem tako da njezinu vrijednost pomnožimo tim brojem

$$(cf)(x) = cf(x) = 3 \sin x \quad (28)$$

2.2 Kompozicija funkcija

- zadane su dvije funkcije

$$f: A \rightarrow \mathcal{R} \quad \text{ i } \quad g: B \rightarrow \mathcal{R} \quad (29)$$

- područja definicije obje funkcije su podskupovi skupa realnih brojeva

$$A, B \subseteq \mathcal{R} \quad (30)$$

- da bi objasnili što je kompozicija funkcija, trebamo uvesti pojam slike funkcije
- slika funkcije f je skup

$$f(A) = \{y \in \mathcal{R} : y = f(x) \text{ za neki } x \in A\} \quad (31)$$

- pretpostavimo da je slika funkcije f podskup skupa B

$$f(A) \subseteq B \quad (32)$$

- definiramo funkciju $h : A \rightarrow \mathcal{R}$ koja djeluje na element $x \in A$ na sljedeći način

$$h(x) = (g \circ f)(x) = g(f(x)) \quad (33)$$

- funkciju $h = f \circ g$ zovemo kompozicija funkcije f i g

Primjer

- neka su zadane funkcije

$$f(x) = x^2 \quad \text{i} \quad g(x) = \sin x \quad (34)$$

- želimo naći kompoziciju funkcija $g \circ f$
- funkcija f preslika broj x u broj x^2
- zatim funkcija g preslik broj x^2 u broj $\sin x^2$

$$(g \circ f)(x) = g(f(x)) = g(x^2) = \sin x^2 \quad (35)$$

2.3 Inverzna funkcija

- da bi postojala inverzna funkcija od funkcije $f : A \rightarrow B$ nužne su dvije pretpostavke
  - funkcije f preslikava različite elemente skupa A u različite elemente skupa B
  - svaki element skupa B je slika nekog elementa skupa A
- u tom slučaju možemo definirati funkciju $g : B \rightarrow A$ tako da vrijedi

$$f(g(y)) = y \quad \forall y \in B \quad (36)$$

$$g(f(x)) = x \quad \forall x \in A \quad (37)$$

- ako za funkciju f postoji takva funkcija g , tada je njihova kompozicija identitet tj. funkcija koja preslikava svaki element u samog sebe

$$(f \circ g) = \mathbf{1}_B \quad \text{i} \quad (g \circ f) = \mathbf{1}_A \quad (38)$$

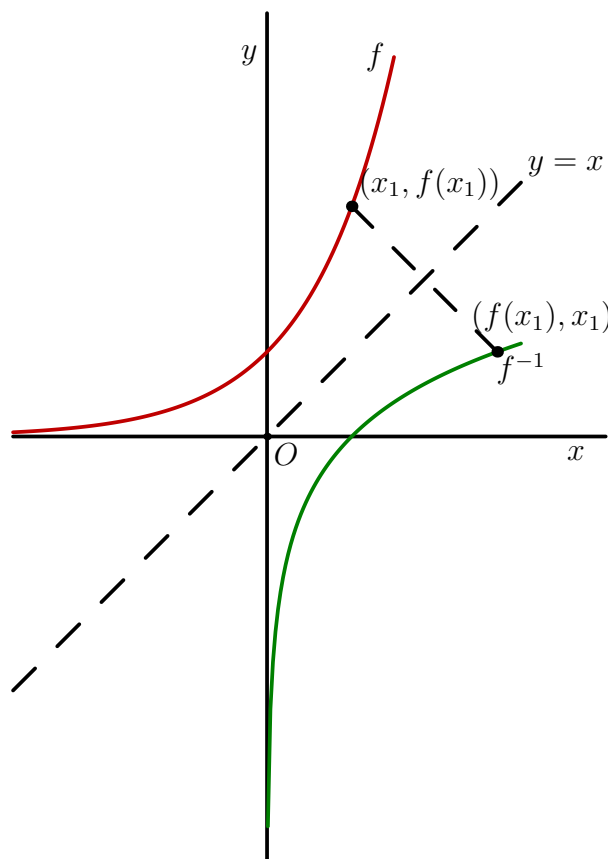
- zato funkciju g zovemo inverzna funkcija i koristimo oznaku f^{-1}

$$(f \circ f^{-1}) = \mathbf{1}_B \quad \text{i} \quad (f^{-1} \circ f) = \mathbf{1}_A \quad (39)$$

- graf inverzne funkcije f^{-1} je zrcalna slika grafa funkcije f u odnosu na pravac $y = x$
- ako je točka (x, y) element grafa funkcije $f(x)$

$$y = f(x) \implies x = f^{-1}(y), \quad (40)$$

pa je točka (y, x) element grafa funkcije f^{-1}

Slika 10: Graf funkcije f i pripadne inverzne funkcije f^{-1}

Primjer: inverz funkcije $f(x) = 2x - 1$

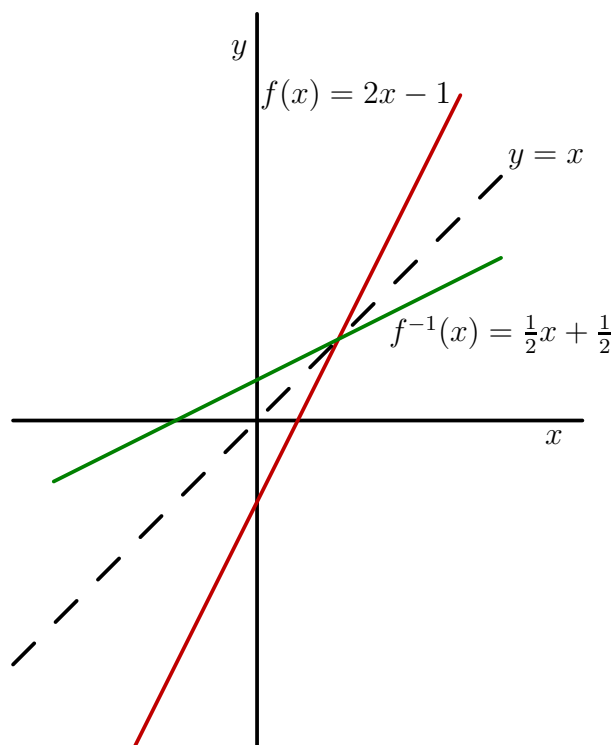
- područje definicije ove funkcije je cijeli skup realnih brojeva
- slika funkcije je također cijeli skup realnih brojeva
- za ovu funkciju je ispunjena i druga pretpostavka postojanja inverzne funkcije

$$x_1 \neq x_2 \implies f(x_1) \neq f(x_2) \quad (41)$$

- sve pretpostavke postojanja inverzne funkcije su ispunjene

$$f(x) = 2x - 1 \implies y = 2x - 1 \implies x = \frac{1}{2}y + \frac{1}{2} \quad (42)$$

$$\implies f^{-1}(x) = \frac{1}{2}x + \frac{1}{2} \quad (43)$$

Slika 11: Graf funkcije $f(x) = 2x - 1$ i pripadne inverzne funkcije $f^{-1}(x) = \frac{1}{2}x + \frac{1}{2}$

Primjer: inverz funkcije $f(x) = x^2$

- područje definicije ove funkcije je cijeli skup realnih brojeva
- slika funkcije je podskup skupa realnih brojeva

$$f(\mathcal{R}) = \{x \in \mathcal{R} : x \geq 0\} \quad (44)$$

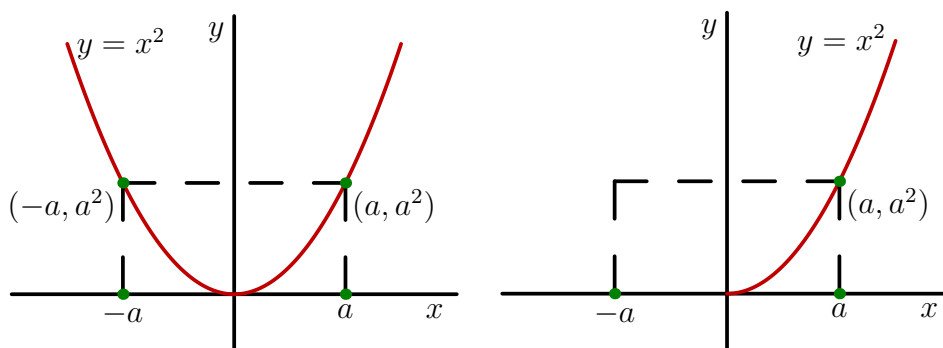
koji sadrži samo pozitivne realne brojeve i nulu

- svaki element slike funkcije $f(\mathcal{R})$ je slika nekog elementa područja definicije $\mathcal{R}$

- druga pretpostavka postojanja inverzne funkcije nije ispunjena jer se različiti elementi područja definicije mogu preslikati u isti element slike funkcije, npr. $f(-3) = f(3)$
- ovako definirana funkcija $f(x) = x^2$ nema inverznu funkciju
- ograničimo sada područje definicije na realne brojeve $x \geq 0$

$$f : \{x \in \mathcal{R} : x \geq 0\} \rightarrow \{x \in \mathcal{R} : x \geq 0\} \quad (45)$$

- ograničavanjem područja definicije, uklonili smo problem

Slika 12: Graf funkcije $f(x) = x^2$ s cijelim skupom realnih brojeva kao područjem definicije (lijevo) i sa ograničenim područjem definicije $\{x \in \mathcal{R}, x \geq 0\}$ (desno).

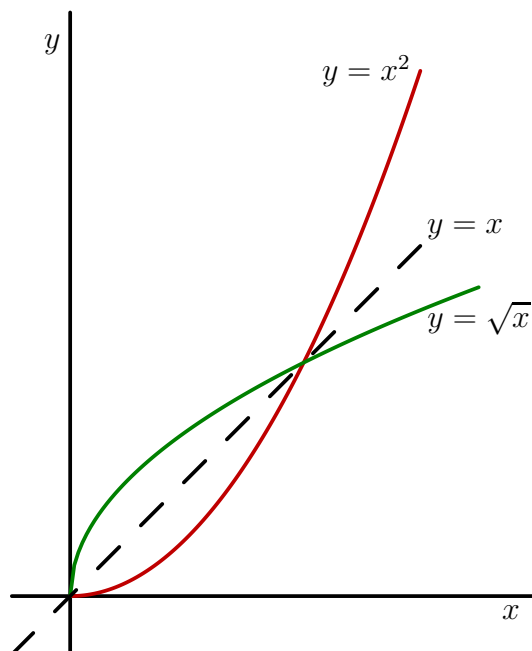
- za funkciju

$$f : \{x \in \mathcal{R} : x \geq 0\} \rightarrow \{x \in \mathcal{R} : x \geq 0\}, \quad f(x) = x^2 \quad (46)$$

bez problema možemo naći inverz

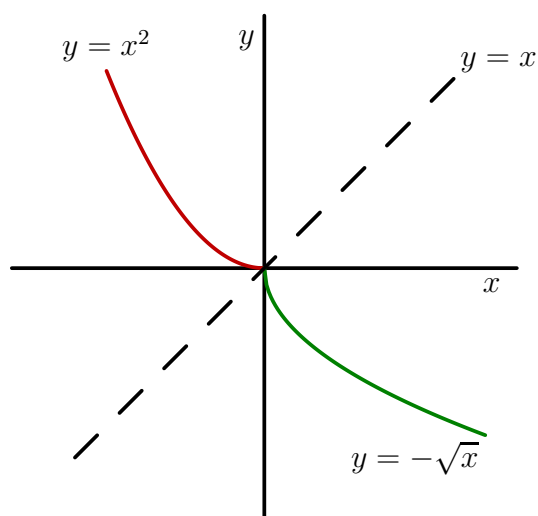
$$y = x^2 \implies x = +\sqrt{y} \quad (47)$$

- izabrali smo pozitivan predznak jer smo područje definicije ograničili na $x \geq 0$

Slika 13: Funkcija $f(x) = x^2$ s područjem definicije $\{\mathcal{R} : x \geq 0\}$ i njezina inverzna funkcija $f^{-1} = \sqrt{x}$

- da smo napravili ograničenje $x \leq 0$ izabrali bi negativan predznak

Slika 14: Funkcija $f(x) = x^2$ s područjem definicije $\{\mathcal{R} : x \leq 0\}$ i njezina inverzna funkcija $f^{-1} = -\sqrt{x}$

3 Elementarne funkcije

- u primjenama matematičke analize često susrećemo pojam elementarnih funkcija
- osnovne elementarne funkcije obuhvaćaju
  - polinomi
  - racionalne funkcije
  - eksponencijalne funkcije
  - logaritamske funkcije
  - opća potencija
  - trigonometrijske funkcije
  - ciklometrijske funkcije
- sve složene elementarne funkcije možemo dobiti iz osnovnih elementarnih funkcija primjenom konačnog broja aritmetičkih operacija (zbrajanje, oduzimanje, množenje i dijeljenje) i konačnog broja kompozicija funkcija

Primjer:

- trigonometrijske funkcije i polinomi su osnovne elementarne funkcije

$$f(x) = \sin x \quad \text{i} \quad g(x) = x^2 + 2x - 7 \quad (48)$$

- kompozicija $g \circ f$ je složena elementarna funkcija

$$g(f(x)) = (\sin x)^2 + 2(\sin x) - 7 = \sin^2 x + 2 \sin x - 7 \quad (49)$$

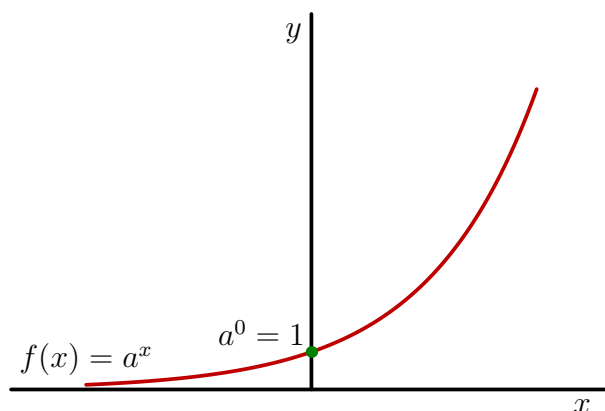
3.1 Eksponencijalne funkcije

- eksponencijalnu funkciju s bazom a zapisujemo na sljedeći način

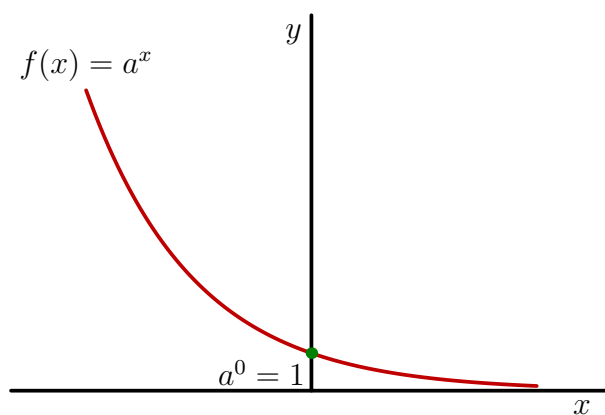
$$f(x) = a^x \quad (a > 0) \quad (50)$$

- navedimo neka svojstva eksponencijalnih funkcija
  - područje definicije eksponencijalne funkcije je cijeli skup realnih brojeva
  - eksponencijalna funkcija poprima samo pozitivne vrijednosti
  - $a^{x_1+x_2} = a^{x_1} \cdot a^{x_2}$

- $a^{x_1-x_2} = a^{x_1}/a^{x_2}$
- $a^0 = 1$
- $(a^{x_1})^{x_2} = a^{x_1 \cdot x_2}$
- ako je $a > 1$ funkcija a^x je strogo rastuća

Slika 15: Primjer rastuće eksponencijalne funkcije ($a=2$).

- ako je $a < 1$ funkcija a^x je strogo padajuća

Slika 16: Primjer padajuće eksponencijalne funkcije ($a=1/2$).

- slučaj $1^x = 1$ ne smatramo eksponencijalnom funkcijom

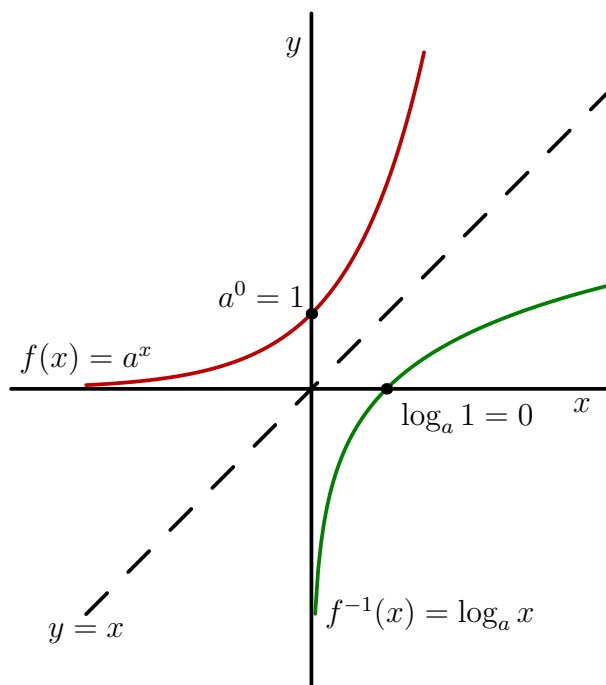
3.2 Logaritamska funkcija

- eksponencijalna funkcija $f(x) = a^x$ zadovoljava uvjete postojanja inverzne funkcije

- za svaki pozitivni broj y možemo naći realni broj x tako da vrijedi $y = a^x$
- ako je $x_1 \neq x_2$ tada je $a^{x_1} \neq a^{x_2}$ (pravac $x = a$ siječe graf eksponencijalne funkcije u samo jednoj točki)
- inverznu funkciju eksponencijalne funkcije zovemo logaritamska funkcija

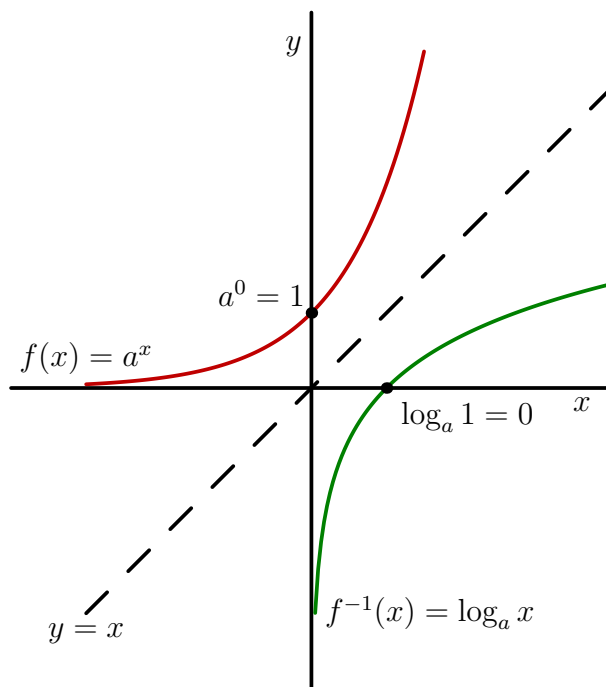
$$y = a^x \implies x = \log_a y \quad (51)$$

- područje definicije logaritamske funkcije je skup pozitivnih realnih brojeva (bez nule)
- logaritamska funkcija poprima vrijednosti na cijelom skupu realnih brojeva
- graf logaritamske funkcije dobijemo zrcaljenjem grafa eksponencijalne funkcije s obzirom na pravac $y = x$
- logaritamska funkcije strogo raste ako je $a > 1$

Slika 17: Strogo rastuća logaritamska funkcija.

- logaritamska funkcija strogo pada ako je $0 < a < 1$

Slika 18: Strogo padajuća logaritamska funkcija.

- uz pretpostavku $x_1 > 0$ i $x_2 > 0$ vrijedi

$$\log_a x_1 \cdot x_2 = \log_a x_1 + \log_a x_2 \quad (52)$$

$$\log_a \frac{x_1}{x_2} = \log_a x_1 - \log_a x_2 \quad (53)$$

$$\log_a 1 = 0 \quad (54)$$

- možemo izvesti i vezu izmđu logaritama s različitim bazama
- pretpostavimo da vrijedi

$$a^{x_1} = y \implies x_1 = \log_a y \quad (55)$$

$$b^{x_2} = y \implies x_2 = \log_b y \quad (56)$$

- eksponencijalna i logaritamska funkcija su inverzne

$$b^{\log_b a} = a \implies a^x = (b^{\log_b a})^x = b^{x \log_b a} \implies \log_b a^x = x \log_b a \quad (57)$$

- iskoristimo jedn. (55)

$$\log_b a^{x_1} = x_1 \log_b a \implies \log_b y = x_1 \log_b a \quad (58)$$

- sada iskoristimo jedn. (56)

$$\log_b y = x_2 \implies x_2 = x_1 \log_b a \implies x_1 = \frac{1}{\log_b a} x_2 \quad (59)$$

- opet koristimo jedn. (55) i (56)

$$\log_a y = \frac{1}{\log_b a} \log_b y \quad (60)$$

Primjer: veza prirodnih i dekadskih logaritama

- prirodni logaritam kao bazu ima iracionalni broj e

$$e = 2.7182818 \dots \quad (61)$$

- za prirodni logaritam koristimo i posebnu oznaku

$$\log_e x \equiv \ln x \quad (62)$$

- dekadski logaritam kao bazu ima broj 10
- za dekadski logaritam koristimo oznaku bez baze

$$\log_{10} x \equiv \log x \quad (63)$$

- veza dekadskog i prirodnog logaritma

$$\log x = \frac{1}{\ln 10} \ln x \quad (64)$$

4 Zadaci za vježbu

Zadatak 1

Izračunajte $g \circ f$ i $f \circ g$ ako je $f(x) = x^2$ i $g(x) = \sin x$.

Zadatak 2

Izračunajte $g \circ f$ i $f \circ g$ ako je $f(x) = \frac{x-1}{x+1}$ i $g(x) = x^2 + 2x + 1$.

Zadatak 3

Izračunajte $g \circ f$ i $f \circ g$ ako je $f(x) = \sqrt{x}$ i $g(x) = \sin x$.

Zadatak 4

Nađite inverznu funkciju funkcije $f(x) = \sqrt{x} + 1$.

Zadatak 5

Nađite inverznu funkciju funkcije $f(x) = \frac{1}{x-2}$.

Zadatak 6

Nađite inverznu funkciju funkcije $f(x) = \sqrt{x-2}$.

Zadatak 7

Pokažite da je zbroj dviju parnih funkcija parna funkcija.

Zadatak 8

Pokažite da je produkt parne i neparne funkcije neparna funkcija.

Zadatak 9

Pokažite da je produkt dviju parnih funkcija parna funkcija.

Zadatak 10

Pokažite da je produkt dviju neparnih funkcija parna funkcija.

Zadatak 11

Izvedite sljedeće relacije

$$\log_a x^n = n \log_a x \quad \text{i} \quad \log_a \frac{1}{x} = -\log_a x$$

Osnove diferencijalnog računa

September 15, 2008

1 Uvod

1.1 Problem brzine

- želimo izračunati brzinu tijela
- ako put koji je tijelo prešlo možemo izraziti kao funkciju vremena

$$s = s(t) , \quad (1)$$

onda je prosječna brzina na intervalu $[t_0, t_1]$ kvocijent prijeđenog puta i duljine vremenskog intervala

$$\bar{v} = \frac{s(t_1) - s(t_0)}{t_1 - t_0} \quad (2)$$

Primjer 1: vertikalni hitac

- tijelu ispaljenom vertikalno uvis mjerimo položaj u određenim vremenskim intervalima
- rezultati mjerenja navedeni su u tablici 1.1

t (s)	0.05	0.10	0.15	0.20	0.25	0.30	0.35	0.35	0.40	0.45
h (m)	0.238	0.451	0.640	0.804	0.943	1.059	1.149	1.215	1.257	1.273
t (s)	0.50	0.55	0.60	0.65	0.70	0.75	0.80	0.85	0.90	0.95
h (m)	1.274	1.266	1.234	1.178	1.097	0.991	0.861	0.706	0.527	0.323

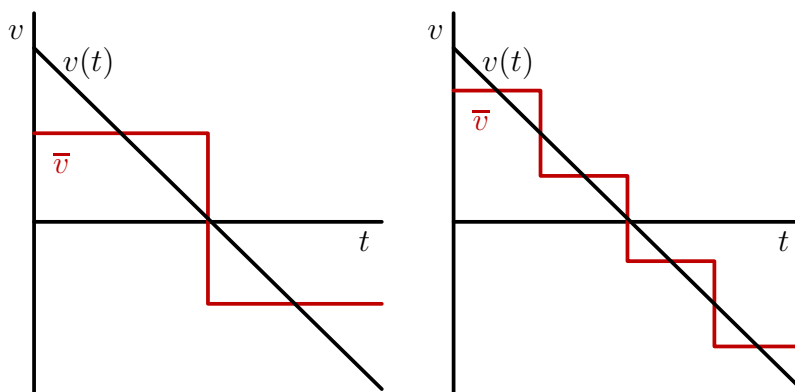
Tablica 1: Visina tijela u ovisnosti o vremenu.

- želimo izračunati prosječnu brzinu tijela na intervalu $[t_0, t_1]$

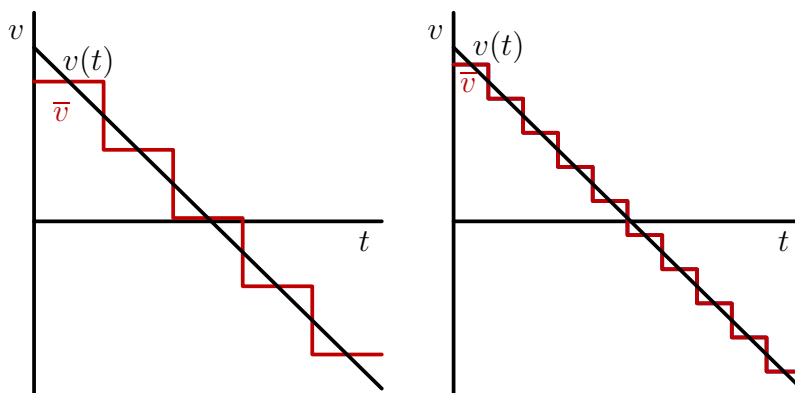
$$\bar{v}(t_0, t_1) = \frac{h_1 - h_0}{t_1 - t_0} \quad (3)$$

- na sljedeće četiri slike prikazane su srednje brzine za vrijednosti intervala $\Delta t = 0.5, 0.25, 0.20, 0.10$ s
- srednju brzinu na slikama uspoređujemo s pravom brzinom
- tijelo se giba jednoliko ubrzano pa vrijedi

$$v(t) = v_0 - gt \quad (4)$$

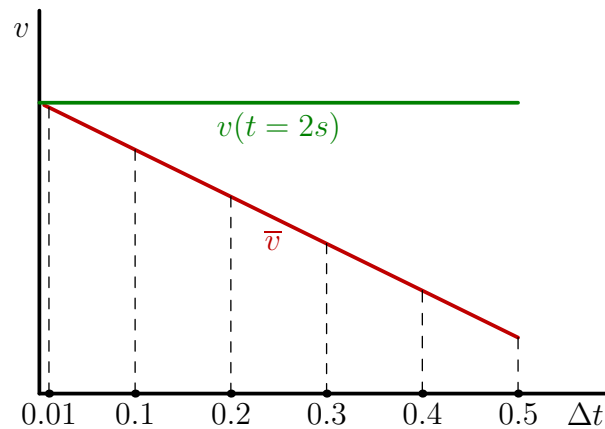
Slika 1: Prosječna brzina za intervale $\Delta t = 0.5$ s (lijevo) i $\Delta t = 0.25$ s (desno). Za usporedbu je nacrtana i prava brzina (crna linija).

Slika 2: Prosječna brzina za intervale $\Delta t = 0.2$ s (lijevo) i $\Delta t = 0.1$ s (desno). Za usporedbu je nacrtana i prava brzina (crna linija).

- sa slika je očito da se smanjivanjem intervala približavamo pravoj brzini
- na sljedećoj slici je prikazana prosječna brzina u trenutku $t_0 = 2s$ u ovisnosti o duljini intervala Δt

$$\bar{v} = \frac{s(t = 2s + \Delta t) - s(t = 2s)}{\Delta t} \quad (5)$$

Slika 3: Prosječna brzina u trenutku $t = 2s$ u ovisnosti o duljini intervala Δt . Za usporedbu je horizontalnom linijom označena i prava brzina u trenutku $t = 2s$.

- možemo zaključiti da je prava brzina granični slučaj prosječne brzine

$$v(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{s(t + \Delta t) - s(t)}{\Delta t} \quad (6)$$

- oznaka

$$\lim_{x \rightarrow x_0} f(x) = a \quad (7)$$

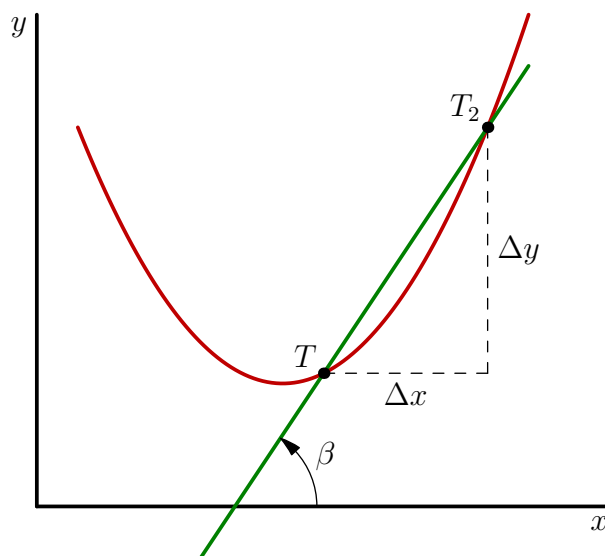
znači da se funkcija $f(x)$ približava vrijednosti a (po volji blizu) kada se argument x približava vrijednosti x_0

- dakle, ako se vremenski interval Δt približava nuli (postaje po volji mali) onda se vrijednost omjera $\Delta s / \Delta t$ približava brzini čestice

1.2 Problem tangente

- želimo nacrtati tangentu na graf funkcije $f(x)$ u točki $T(x, y)$

- prvo crtamo sekantu tj. pravac koji siječe krivulju u točkama $T(x, f(x))$ i $T_2(x + \Delta x, f(x + \Delta x))$

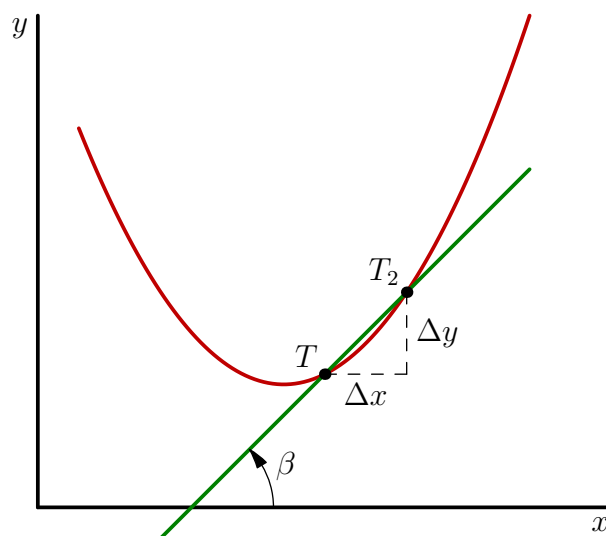

Slika 4: Sekanta koja prolazi kroz točke T i T_2 .

- nagib sekante možemo odrediti iz pravokutnog trokuta na sl. 4

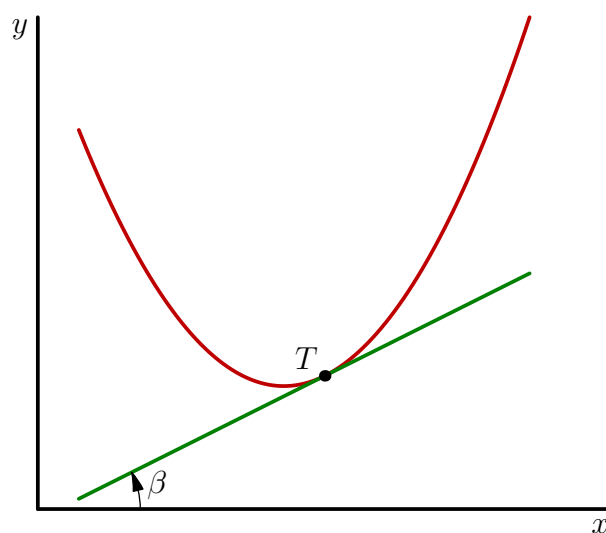
$$\tan \beta = \frac{f(x + \Delta x) - f(x)}{x + \Delta x - x} = \frac{f(x + \Delta x) - f(x)}{\Delta x} \quad (8)$$

- ako točku T_2 približavamo točki T (tj. ako smanjujemo vrijednost Δx), kao na sl. 5, sekanta se približava tangenti

Slika 5: Približavanjem točke T_2 točki T sekanta se približava tangenti.

- konačno, ako $\Delta x \rightarrow 0$ sekanta prelazi u tangentu prikazanu na sl. 6

Slika 6: Tangenta na graf funkcije $f(x)$ u točki $T(x, f(x))$

- primjeri na slikama odgovaraju tangenti na graf funkcije $f(x) = \frac{1}{2}x^2 - 3x + 6$ u točki $x = 3.5$
- u tablici 1.2 navedene su vrijednosti kuta β za nekoliko razmaka točaka T i T_2

Δx	2	1	0.5	0.0
β	56^0	45^0	37^0	27^0

Tablica 2: Vrijednosti nagiba sekante za nekoliko razmaka među točkama T i T_2 .

2 Pojam derivacije

2.1 Prirast funkcije

- neka su x_1 i x_2 vrijednosti argumenta x , a $y_1 = y(x_1)$ i $y_2 = y(x_2)$ odgovarajuće vrijednosti funkcije $y = f(x)$
- prirast argumenta x u intervalu $[x_1, x_2]$ definiramo kao

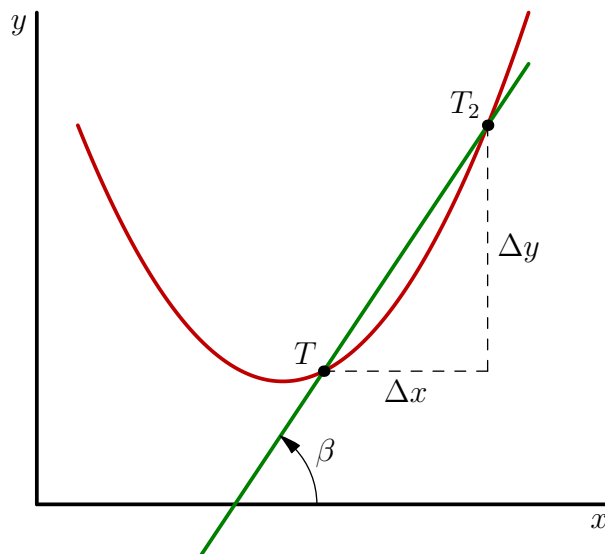
$$\Delta x = x_2 - x_1, \quad (9)$$

a prirast funkcije y kao

$$\Delta y = y_2 - y_1 = f(x_2) - f(x_1) = f(x_1 + \Delta x) - f(x_1) \quad (10)$$

- prirast funkcije ovisi o točki x_1 , prirastu argumenta Δx i samoj funkciji f
- kvocijent $\Delta y / \Delta x$ predstavlja srednju brzinu promjene funkcije y u intervalu $[x_1, x_1 + \Delta x]$
- omjer prirasta funkcije i prirasta argumenta odgovara koeficijentu smjera sekante TT_2 grafa funkcije $y = f(x)$

$$\tan \beta = \frac{\Delta y}{\Delta x} \quad (11)$$

Slika 7: Koeficijent smjera sekante jednak je omjeru prirasta funkcije i prirasta argumenta.

Primjer:

- računamo prirast funkcije

$$f(x) = \frac{1}{2}x^2 - 3x + 6 \quad (12)$$

u točki $x_1 = 3$

$$\begin{aligned} \Delta f &= f(x + \Delta x) - f(x) \\ &= \frac{1}{2}(x + \Delta x)^2 - 3(x + \Delta x) + 6 - \frac{1}{2}x^2 + 3x - 6 \\ &= x\Delta x + \frac{1}{2}(\Delta x)^2 - 3\Delta x \end{aligned} \quad (13)$$

- sada možemo izračunati prirast u bilo kojoj točki
- npr., uvrstimo $x = 3.5$ u jedn. (13)

$$\Delta f|_{x=3.5} = \frac{1}{2}(\Delta x)^2 + \frac{1}{2}\Delta x \quad (14)$$

- promotrimo nekoliko konkretnih vrijednosti prirasta funkcije Δf i nagiba sekante β u točki $x = 3.5$

Δx	1.4	1.2	1.0	0.8	0.6	0.4	0.2	0.1	0.05	0.01
Δf	1.68	1.32	1.0	0.72	0.48	0.28	0.12	0.06	0.026	0.005
β	50.2^0	47.7^0	45^0	42.0^0	38.7^0	35^0	31^0	28.8^0	27.7^0	26.8^0

Tablica 3: Prirast funkcije Δf i nagibi sekanata grafa funkcije u točki $x = 3.5$ za funkciju definiranu u jedn. (12) u ovisnosti o prirastu argumenta Δx .

- ako smanjujemo prirast argumenta Δx , prirast funkcije se također smanjuje dok se nagib sekante približava vrijednosti $\beta \approx 26^0$

2.2 Derivacija funkcije

- derivaciju funkcije f u točki x definiramo kao graničnu vrijednost

$$\frac{df}{dx} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x + \Delta x) - f(x)}{\Delta x} \quad (15)$$

- za derivaciju funkcije u upotrebi su još neke oznake

$$\frac{df}{dx} \equiv f'(x) \equiv \dot{f}(x) \quad (16)$$

- oznaku $\dot{f}$ obično koristimo u mehanici

Primjer: derivacija funkcije $f(x) = \frac{1}{2}x^2 - 3x + 2$

- prirast ove funkcije smo već izračunali u prošlom odjeljku

$$\Delta f = x\Delta x + \frac{1}{2}(\Delta x)^2 - 3\Delta x \quad (17)$$

- podijelimo prirast funkcije s prirastom argumenta

$$\frac{\Delta f}{\Delta x} = \frac{1}{2}\Delta x + x - 3 \quad (18)$$

- konačno, odredimo graničnu vrijednost

$$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta f}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \left(\frac{1}{2}\Delta x + x - 3 \right) = x - 3 \quad (19)$$

- derivacija funkcije $f(x) = \frac{1}{2}x^2 - 3x + 2$ glasi

$$\frac{df}{dx} = x - 3 \quad (20)$$

- nagib tangente u točki $x = 3.5$

$$\tan \beta = \left. \frac{df}{dx} \right|_{x=3.5} = (x - 3)|_{x=3.5} = 0.5 \implies \beta = 26.56^\circ \quad (21)$$

- nagibi sekanata navedeni u tablici 2.1 približavaju se upravo gornjoj vrijednosti $\beta = 26.56^\circ$
- prve primjene derivacija koje susrećemo u fizici su brzina i akceleracija čestice
- brzina odgovara derivaciji puta po vremenu

$$v(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{s(t + \Delta t) - s(t)}{\Delta t} = \frac{ds}{dt} \quad (22)$$

- akceleracija odgovara derivaciji brzine po vremenu

$$a(t) = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{v(t + \Delta t) - v(t)}{\Delta t} = \frac{dv}{dt} \quad (23)$$

3 Osnovna pravila deriviranja

3.1 Suma i razlika funkcija

- derivacija sume jednaka je sumi derivacija

$$(f + g)'(x) = f'(x) + g'(x) \quad (24)$$

- označimo sumu funkcija f i g s h

$$h(x) = f(x) + g(x) \quad (25)$$

- prirast funkcije $h(x)$

$$\begin{aligned} \Delta h &= (f + g)(x + \Delta x) - (f + g)(x) \\ &= f(x + \Delta x) - f(x) + g(x + \Delta x) - g(x) \\ &= \Delta f + \Delta g \end{aligned} \quad (26)$$

- kvocijent prirasta

$$\frac{\Delta h}{\Delta x} = \frac{\Delta f}{\Delta x} + \frac{\Delta g}{\Delta x} \quad (27)$$

- tražimo graničnu vrijednost

$$\begin{aligned} h'(x) &= \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta h}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta f}{\Delta x} + \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta g}{\Delta x} \\ &= f'(x) + g'(x) \end{aligned} \quad (28)$$

- analognim postupkom bi pokazali da je derivacija razlike funkcija jednaka razlici derivacija

$$(f - g)'(x) = f'(x) - g'(x) \quad (29)$$

3.2 Produkt funkcija

- promatramo produkt funkcija

$$h(x) = f(x)g(x) \quad (30)$$

- promjena argumenta Δx vodi na

$$h + \Delta h = (f + \Delta f)(g + \Delta g) = fg + (\Delta f)g + f(\Delta g) + (\Delta f)(\Delta g) \quad (31)$$

- prirast produkta funkcija

$$\begin{aligned} \Delta h &= fg + (\Delta f)g + f(\Delta g) + (\Delta f)(\Delta g) - fg \\ &= (\Delta f)g + f(\Delta g) + (\Delta f)(\Delta g) \end{aligned} \quad (32)$$

- kvocijent prirasta

$$\frac{\Delta h}{\Delta x} = f \frac{\Delta g}{\Delta x} + g \frac{\Delta f}{\Delta x} + \frac{\Delta f}{\Delta x} \Delta g \quad (33)$$

- tražimo graničnu vrijednost

$$\begin{aligned} h'(x) &= \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta h}{\Delta x} \\ &= f \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta g}{\Delta x} + g \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta f}{\Delta x} + \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta f}{\Delta x} \Delta g \\ &= f(x)g'(x) + f'(x)g(x) + f'(x) \cdot 0 \end{aligned} \quad (34)$$

- derivacija produkta iznosi

$$(f(x)g(x))' = f(x)g'(x) + f'(x)g(x) \quad (35)$$

3.3 Kvocijent funkcija

- promatramo kvocijent funkcija

$$h(x) = \frac{f(x)}{g(x)} \quad (36)$$

- promjena argumenta Δx vodi na

$$h + \Delta h = \frac{f + \Delta f}{g + \Delta g} \quad (37)$$

- prirast kvocijenta funkcija

$$\begin{aligned} \Delta h &= \frac{f + \Delta f}{g + \Delta g} - \frac{f}{g} = \frac{(f + \Delta f)g - f(g + \Delta g)}{(g + \Delta g)g} \\ &= \frac{fg + (\Delta f)g - fg - f(\Delta g)}{g^2 + (\Delta g)g} \\ &= \frac{g(\Delta f) - f(\Delta g)}{g^2 + (\Delta g)g} \end{aligned} \quad (38)$$

- omjer prirasta Δh i prirasta argumenta Δx

$$\frac{\Delta h}{\Delta x} = \frac{g \frac{\Delta f}{\Delta x} - f \frac{\Delta g}{\Delta x}}{g^2 + (\Delta g)g} \quad (39)$$

- granična vrijednost prirasta kvocijenta funkcija

$$h'(x) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta h}{\Delta x} = \frac{gf' - fg'}{g^2} \quad (40)$$

3.4 Kompozicija funkcija

- postupak deriviranja kompozicija funkcija ćemo samo objasniti bez dokaza
- pretpostavimo da su zadane dvije funkcije $f(x)$ i $g(x)$, kao i njihova kompozicija

$$h(x) = (g \circ f)(x) = g(f(x)) \quad (41)$$

- složenu funkciju $h(x)$ deriviramo u tri koraka
- prvo deriviramo funkciju $g(y)$ i u nju uvrstimo funkciju $f(x)$
- zatim deriviramo funkciju $f(x)$
- na kraju pomnožimo rezultate prvog i drugog koraka

$$(g \circ f)'(x) = g'(f(x)) \cdot f'(x) \quad (42)$$

4 Derivacije elementarnih funkcija

- izravno računanje derivacija elementarnih funkcija pokazat ćemo na jednostavnom primjeru cjelobrojnih potencija
- postupak za ostale elementarne funkcije je vrlo sličan
- u praksi koristimo tablicu derivacija elementarnih funkcija koja je navedena na kraju poglavlja
- tražimo derivaciju funkcije $g(x) = x^n$
- prirast funkcije $g(x)$

$$\Delta g = g(x + \Delta x) - g(x) = (x + \Delta x)^n - x^n \quad (43)$$

- iskoristimo binomni teorem

$$(x + \Delta x)^n = \sum_{k=0}^n \binom{n}{k} x^{n-k} (\Delta x)^k \quad (44)$$

- član $k = 0$ u sumi (44) se poništi s članom x^n u jedn. (43) i preostaje

$$\Delta g = \sum_{k=1}^n \binom{n}{k} x^{n-k} (\Delta x)^k \quad (45)$$

- omjer prirasta funkcije x^n i prirasta argumenta

$$\frac{\Delta g}{\Delta x} = \frac{1}{\Delta x} \sum_{k=1}^n \binom{n}{k} x^{n-k} (\Delta x)^k = \sum_{k=1}^n \binom{n}{k} x^{n-k} (\Delta x)^{k-1} \quad (46)$$

- da bi izračunali derivaciju, potrebna nam je granična vrijednost izraza (46)

$$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta g}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \sum_{k=1}^n \binom{n}{k} x^{n-k} (\Delta x)^{k-1} \quad (47)$$

- svi članovi $(\Delta x)^{k-1}$ iščezavaju osim člana s nultom potencijom

$$(\Delta x)^{k-1} \rightarrow 0 \quad \text{osim za } k = 1 \quad (48)$$

- derivacija funkcije x^n

$$\frac{dg}{dx} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta g}{\Delta x} = \binom{n}{1} x^{n-1} \quad (49)$$

- binomni koeficijent

$$\binom{n}{1} = \frac{n!}{(n-1)!1!} = n \quad (50)$$

- konačno, derivacija cjelobrojne potencije

$$\frac{dx^n}{dx} = nx^{n-1} \quad (51)$$

- odavde odmah sljedi da derivacija konstante iščezava jer je u tom slučaju $n = 1$

$$\frac{dc}{dx} = 0, \quad c = \text{konst.} \quad (52)$$

%item nešto složnijim postupkom bi dokazali da

- derivacije elementarnih funkcija možemo sažeti u sljedećoj tablici

$f(x)$	$f'(x)$
c	0
x^c	cx^{c-1}
e^x	e^x
$\ln x$	$\frac{1}{x}$
$\sin x$	$\cos x$
$\cos x$	$-\sin x$
$\tan x$	$\frac{1}{\cos^2 x}$
$\cot x$	$-\frac{1}{\sin^2 x}$
$\arcsin x$	$\frac{1}{\sqrt{1-x^2}}$
$\arccos x$	$-\frac{1}{\sqrt{1-x^2}}$
$\arctan x$	$\frac{1}{1+x^2}$
$\text{arccot} x$	$-\frac{1}{1+x^2}$

Tablica 4: Derivacije elementarnih funkcija.

5 Primjeri

5.1 Derivacija produkta funkcija: $h(x) = x \sin x$

- računamo derivaciju funkcije $h(x) = x \sin x$
- radi se o produktu dvije funkcije $f(x) = x$ i $g(x) = \sin x$

- derivacija produkta dvije funkcije

$$\frac{d}{dx} [f(x)g(x)] = \frac{df}{dx} g(x) + f(x) \frac{dg}{dx} \quad (53)$$

- deriviramo funkcije f i g

$$\frac{df}{dx} = 1 \quad \text{i} \quad \frac{dg}{dx} = \cos x \quad (54)$$

i uvrstimo ih u jedn. (53)

$$\frac{d}{dx} [x \sin x] = \sin x + x \cos x \quad (55)$$

5.2 Derivacija kvocijenta funkcija

- računamo derivaciju funkcije $h(x) = \frac{\sin x}{x}$
- radi se o kvocijentu dviju funkcija $f(x) = \sin x$ i $g(x) = x$
- derivacija kvocijenta dviju funkcija

$$\frac{d}{dx} \left[\frac{f(x)}{g(x)} \right] = \frac{gf' - fg'}{g^2} \quad (56)$$

- deriviramo funkcije f i g

$$\frac{df}{dx} = 1 \quad \text{i} \quad \frac{dg}{dx} = \cos x \quad (57)$$

i uvrstimo ih u jedn. (56)

$$\frac{d}{dx} \left[\frac{\sin x}{x} \right] = \frac{x \cos x - \sin x}{x^2} = \frac{\cos x}{x} - \frac{\sin x}{x^2} \quad (58)$$

5.3 Derivacija kompozicije funkcija: $h(x) = \cos^3 x$

- računamo derivaciju kompozicije funkcija

$$g(x) = \cos x \quad \text{i} \quad f(y) = y^3 \implies f(g(x)) = (\cos x)^3 \quad (59)$$

- derivacija kompozicije $h = f \circ g$

$$h'(x) = f'(g(x)) \cdot g'(x) \quad (60)$$

- deriviramo funkciju $f(y)$

$$f'(y) = (y^3)' = 3y^2 \quad (61)$$

i uvrstimo $y = g(x)$ tj. $y = \cos x$

$$f'(g(x)) = 3 \cos^2 x \quad (62)$$

- još moramo izračunati derivaciju funkcije $g(x)$

$$g'(x) = -\sin x \quad (63)$$

- derivacija kompozicije $h(x)$

$$\frac{d}{dx} [\cos^3 x] = f'(g(x)) \cdot g'(x) = 3 \cos^2 x \cdot (-\sin x) = -3 \cos^2 x \sin x \quad (64)$$

6 Zadaci za vježbu

Izračunajte derivacije sljedećih funkcija

- $f(x) = -2x$
- $f(x) = 5x^2$
- $f(x) = 3x^3 - 4x^2 + 2x + 1$
- $f(x) = 1/x$
- $f(x) = x^2 \cos x$
- $f(x) = e^x \ln x$
- $f(x) = \frac{\sin x}{x}$
- $f(x) = \sin x^2$
- $f(x) = (\cos x)^3$

Rješenja:

- $f'(x) = -2 \implies f'(1) = -2$
- $f'(x) = 10x \implies f'(1) = 10$

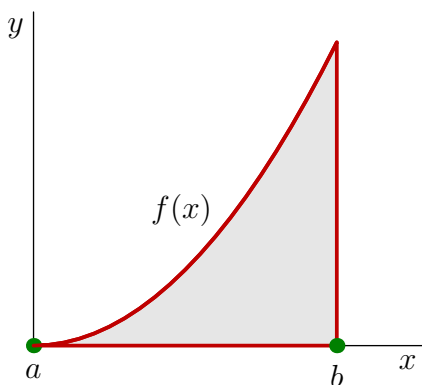
- $f'(x) = 9x^2 - 8x + 2 \implies f'(1) = 3$
- $f'(x) = -1/x^2 \implies f'(1) = -1$
- $f'(x) = 2x \cos x - x^2 \sin x \implies f'(1) = 1.982$
- $f'(x) = e^x \ln x + e^x \frac{1}{x} \implies f'(1) = e(1 + \ln 1) = e = 2.718$
- $f'(x) = \frac{\cos x}{x} - \frac{\sin x}{x^2} \implies f'(1) = \cos 1 - \sin 1 = 0.982$
- $f'(x) = 2x \cos x^2 \implies f'(1) = 1.9997$
- $f'(x) = -3 \cos^2 x \sin x \implies f'(1) = -0.052$

Osnove integralnog računa

September 12, 2008

1 Problem površine

- želimo izračunati površinu omeđenu grafom funkcije $f(x)$ između točaka $x = a$ i $x = b$

Slika 1: Površina omeđena grafom funkcije $f(x)$.

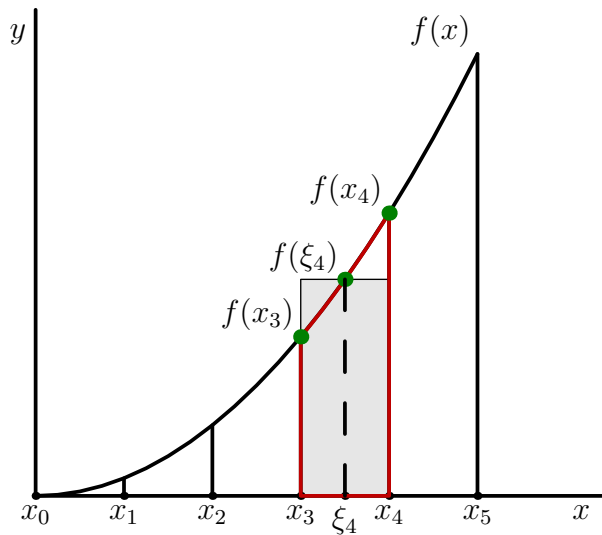
- interval $[a, b]$ podijelimo na n podintervala

$$[x_0, x_1], [x_1, x_2], [x_2, x_3], \dots, [x_{n-1}, x_n] \quad (1)$$

- početna točka odgovara lijevoj, a krajnja desnoj granici intervala

$$x_0 = a \quad \text{i} \quad x_n = b \quad (2)$$

- na svakom podintervalu $[x_{i-1}, x_i]$ odaberemo proizvoljnu točku ξ_i

Slika 2: Primjer podjele intervala $[a, b]$ na pet podintervala.

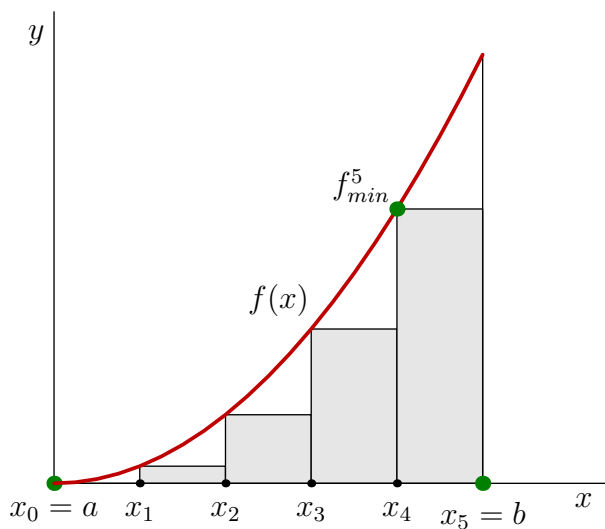
- površinu ispod grafa na podintervalu $[x_{i-1}, x_i]$ možemo približno zamijeniti s površinom pravokutnika širine $x_i - x_{i-1}$ i visine $f(\xi_i)$

$$S_i = [x_i - x_{i-1}] \cdot f(\xi_i) \quad (3)$$

- zbrajanje površina svih pravokutnika daje približnu vrijednost ukupne površine

$$S = \sum_i S_i = \sum_i [x_i - x_{i-1}] \cdot f(\xi_i) \quad (4)$$

- sumu S u jedn. (4) zovemo integralna suma
- u daljnjim razmatranjima koristit ćemo još i pojmove gornje i donje integralne sume
- donju integralnu sumu definiramo tako da za ξ_i odaberemo točku u kojoj funkcija postiže minimalnu vrijednost na intervalu $[x_{i-1}, x_i]$
- označimo s f_{min}^i minimalnu vrijednost funkcije $f(x)$ na i -tom podintervalu

Slika 3: Donja integralna suma.

- površina i -tog pravokutnika iznosi

$$S_i = [x_i - x_{i-1}] \cdot f_{min}^i \quad (5)$$

- za bilo koju točku ξ_i na i -tom podintervalu vrijedi

$$f(\xi_i) \geq f_{min}^i \implies f(\xi_i)[x_i - x_{i-1}] \geq f_{min}^i[x_i - x_{i-1}] \quad (6)$$

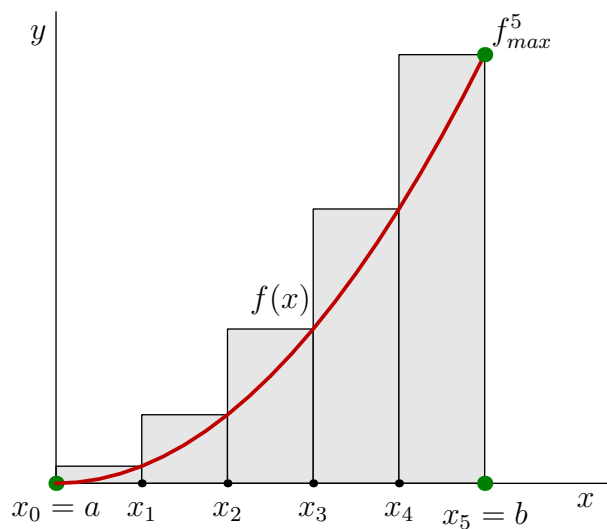
- sumacijom po svim podintervalima dolazimo do zaključka

$$\sum_i f(\xi_i)[x_i - x_{i-1}] \geq \sum_i f_{min}^i[x_i - x_{i-1}] \quad (7)$$

- površina omeđena grafom $f(x)$ sigurno je veća od donje integralne sume definirane izrazom

$$S_{min} = \sum_i f_{min}^i(x_i - x_{i-1}) \quad (8)$$

- označimo s f_{max}^i maksimalnu vrijednost funkcije $f(x)$ na i -tom podintervalu

Slika 4: Gornja integralna suma.

- za bilo koju točku ξ_i na i -tom podintervalu vrijedi

$$f(\xi_i) \leq f_{max}^i \implies f(\xi_i)(x_i - x_{i-1}) \leq f_{max}^i(x_i - x_{i-1}) \quad (9)$$

- sumacijom po svim podintervalima dolazimo do zaključka

$$\sum_i f(\xi_i)(x_i - x_{i-1}) \leq \sum_i f_{max}^i(x_i - x_{i-1}) \quad (10)$$

- površina omeđena grafom $f(x)$ sigurno je manja od gornje integralne sume definirane izrazom

$$S_{max} = \sum_i f_{max}^i(x_i - x_{i-1}) \quad (11)$$

Primjer: površina ispod grafa funkcije $f(x) = x^2$ na intervalu $[0, 1]$

- radi jednostavnosti koristimo podintervale jednake dužine

$$x_i - x_{i-1} = \frac{1}{n} \quad (12)$$

Slika 5: Podjela intervala $[0, 1]$ na 5 podintervala.

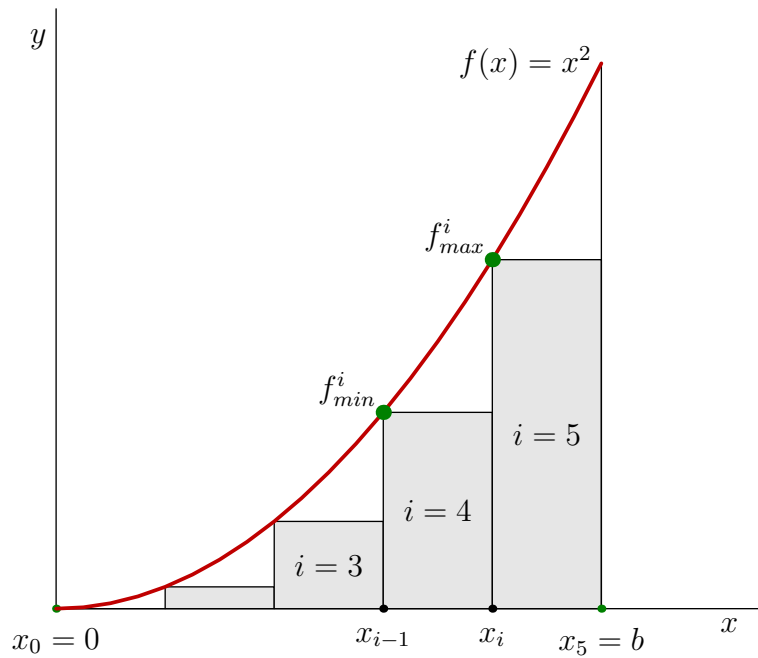
- točke kojima dijelimo interval $[0, 1]$ na n podintervala

$$x_0 = 0, x_1 = \frac{1}{n}, x_2 = \frac{2}{n}, \dots, x_n = 1 \quad (13)$$

- funkcija $f(x) = x^2$ strogo raste pa na podintervalu $[x_{i-1}, x_i]$ postiže minimalnu vrijednost u točki x_{i-1} , a maksimalnu u točki x_i

$$f_{min}^i = f(x_{i-1}) = \left[\frac{i-1}{n} \right]^2 \quad (14)$$

$$f_{max}^i = f(x_i) = \left[\frac{i}{n} \right]^2 \quad (15)$$

Slika 6: Minimalna i maksimalna vrijednost funkcije na podintervalu $[x_{i-1}, x_i]$.

- donja integralna suma glasi

$$S_{min} = \sum_{i=1}^n f_{min}^i [x_i - x_{i-1}] = \sum_{i=1}^n \left[\frac{i-1}{n} \right]^2 \frac{1}{n} = \frac{1}{n^3} \sum_{i=1}^n (i-1)^2 \quad (16)$$

- gornja integralna suma glasi

$$S_{max} = \sum_{i=1}^n f_{max}^i [x_i - x_{i-1}] = \sum_{i=1}^n \left[\frac{i}{n} \right]^2 \frac{1}{n} = \frac{1}{n^3} \sum_{i=1}^n i^2 \quad (17)$$

- osim donje i gornje integralne sume, još možemo izračunati i običnu integralnu sumu
- točku ξ_i odaberemo kao polovište intervala $[x_{i-1}, x_i]$

$$\xi_i = x_{i-1} + \frac{1}{2}[x_i - x_{i-1}] = \frac{i-1}{n} + \frac{1}{2n} = \frac{1}{2n}(2i-1) \quad (18)$$

- integralna suma glasi

$$S = \sum_{i=1}^n f(\xi_i)[x_i - x_{i-1}] = \sum_{i=1}^n \left[\frac{2i-1}{2n} \right]^2 \frac{1}{n} = \frac{1}{4n^3} \sum_{i=1}^n (2i-1)^2 \quad (19)$$

- sumu prvih n cijelih brojeva i sumu kvadrata prvih n cijelih brojeva računamo koristeći formule

$$1 + 2 + \dots + n = \frac{1}{2}n(n+1) \quad (20)$$

$$1^2 + 2^2 + \dots + n^2 = \frac{1}{6}n(n+1)(2n+1) \quad (21)$$

- obje formule možemo dokazati matematičkom indukcijom
- primjenimo formulu (21) na donju i gornju integralnu sumu

$$\begin{aligned} S_{min} &= \frac{1}{n^3} \sum_{i=1}^n (i-1)^2 = \frac{1}{n^3} [1^2 + 2^2 + \dots + (n-1)^2] \\ \implies S_{min} &= \frac{1}{6n^2}(n-1)(2n-1) \end{aligned} \quad (22)$$

$$\begin{aligned} S_{max} &= \frac{1}{n^3} \sum_{i=1}^n i^2 = \frac{1}{n^3} [1^2 + 2^2 + \dots + n^2] \\ \implies S_{max} &= \frac{1}{6n^2}(n+1)(2n+1) \end{aligned} \quad (23)$$

- preostala nam je još integralna suma

$$S = \sum_{i=1}^n (2i-1)^2 \frac{1}{4n^2} \frac{1}{n} = \frac{1}{4n^3} \sum_{i=1}^n (2i-1)^2 \quad (24)$$

- kvadriramo izraz $2i-1$

$$\sum_{i=1}^n (2i-1)^2 = \sum_{i=1}^n (4i^2 - 4i + 1) = 4 \sum_{i=1}^n i^2 - 4 \sum_{i=1}^n i + \sum_{i=1}^n 1 \quad (25)$$

$$= \frac{2}{3}n(n+1)(2n+1) - 2n(n+1) + n \quad (26)$$

$$= \frac{1}{3}n(2n+1)(2n-1) \quad (27)$$

- integralna suma glasi

$$S = \frac{1}{12n^2}(2n+1)(2n-1) \quad (28)$$

- sada možemo usporediti sve tri integralne sume

$$S_{min} = \frac{1}{6n^2}(n-1)(2n-1) \quad (29)$$

$$S = \frac{1}{12n^2}(2n+1)(2n-1) \quad (30)$$

$$S_{max} = \frac{1}{6n^2}(n+1)(2n+1) \quad (31)$$

- povećavanjem broja podintervala (tj. broja n) očekujemo približavanje vrijednosti svih triju suma

n	S_{min}	S	S_{max}
3	0.185	0.324	0.519
5	0.240	0.330	0.44
9	0.280	0.332	0.391
15	0.301	0.333	0.367
50	0.323	0.333	0.343

Tablica 1: Usporedba vrijednosti integralnih suma za razne podjele intervala $[0, 1]$.

2 Svojstva određenog integrala

2.1 Osnovna svojstva

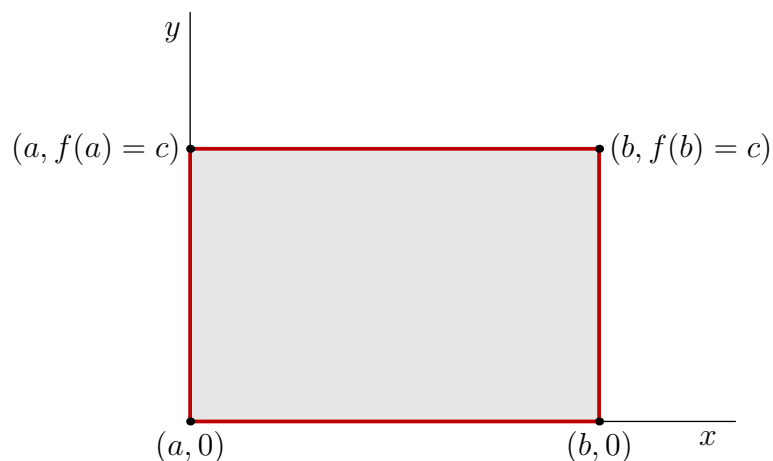
- iz definicije određenog integrala (površina pod krivuljom $f(x)$) slijedi

$$\int_a^a f(x)dx = 0 \quad (32)$$

- ako se granice integracije poklapaju, površine nema pa integral iščezava
- ako zamijenimo granice integracije, integral mijenja predznak

$$\int_a^b f(x)dx = - \int_b^a f(x)dx, \quad a < b \quad (33)$$

- ovo svojstvo možemo ilustrirati na jednostavnom primjeru $f(x) = c$

Slika 7: Primjer kod zamjene granica integracije.

- površina pravokutnika iznosi $P = (b - a) \cdot c$
- računamo površinu integriranjem

$$\int_a^b f(x) dx = (b - a) \cdot c \quad (34)$$

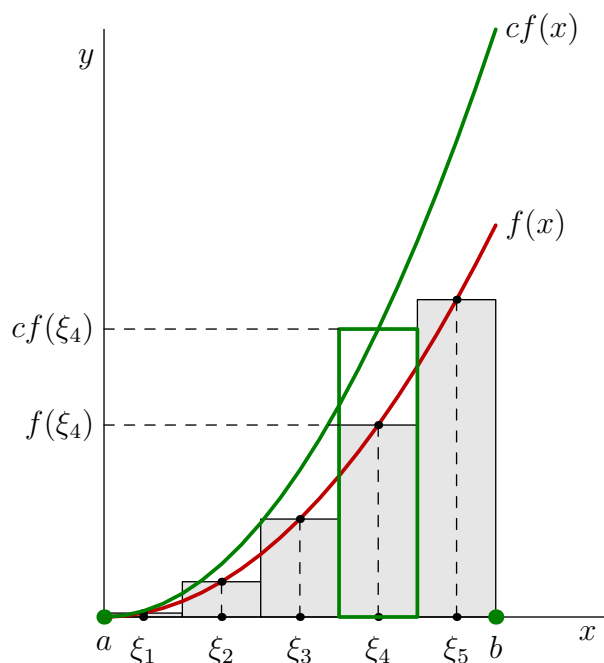
- sada zamjenimo granice integracije

$$\int_b^a f(x) dx = (a - b) \cdot c = - \int_a^b f(x) dx \quad (35)$$

- ako funkciju $f(x)$ pomnožimo konstantom c , površina ispod nove krivulje $cf(x)$ glasi

$$\int_a^b cf(x) dx = c \int_a^b f(x) dx \quad (36)$$

- ovo svojstvo možemo pokazati sljedećom slikom

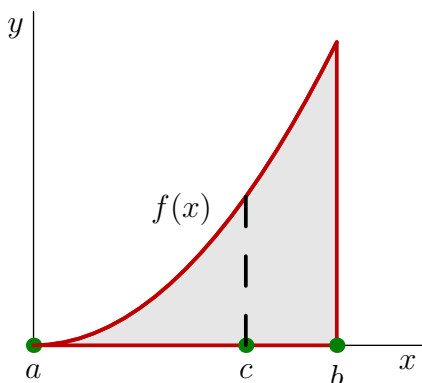
Slika 8: Graf funkcije $f(x)$ pomnožen konstantom c .

- visina svakog pravokutnika se poveća za faktor c pa se i površina svakog pravokutnika poveća za faktor c
- ukupnu površinu dobijemo zbrajanjem svih pravokutnika što vodi na formulu (36)
- jednakim postupkom bi pokazali da vrijede sljedeće relacije

$$\int_a^b [f(x) + g(x)] dx = \int_a^b f(x) dx + \int_a^b g(x) dx \quad (37)$$

$$\int_a^b [f(x) - g(x)] dx = \int_a^b f(x) dx - \int_a^b g(x) dx \quad (38)$$

- pretpostavimo, na kraju, da interval integracije $[a, b]$ podijelimo na dva dijela točkom c

Slika 9: Podjela intervala integracije na dva dijela točkom c .

- ukupna površina je suma površine koju dobijemo integriranjem od a do c i površine koju dobijemo integriranjem od c do b

$$\int_a^b f(x)dx = \int_a^c f(x)dx + \int_c^b f(x)dx \quad (39)$$

2.2 Teorem srednje vrijednosti

- promatramo integral funkcije $f(x)$ na intervalu $[a, b]$
- označimo minimalnu i maksimalnu vrijednost funkcije $f(x)$ na intervalu $[a, b]$ s f_{min} i f_{max}
- iz definicije integrala slijedi procjena

$$f_{min} \cdot [b - a] \leq \int_a^b f(x)dx \leq f_{max} \cdot [b - a] \quad (40)$$

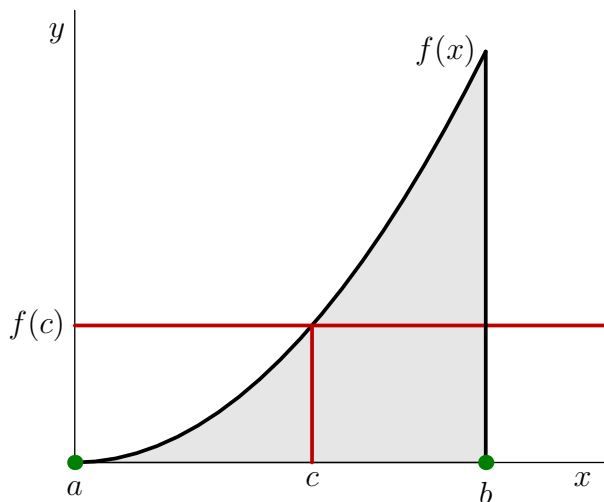
- podijelimo gornju jednadžbu s duljinom intervala

$$f_{min} \leq \frac{1}{b-a} \int_a^b f(x)dx \leq f_{max} \quad (41)$$

- funkcija $f(x)$ poprima sve vrijednosti između minimalne i maksimalne vrijednosti pa na intervalu $[a, b]$ sigurno postoji broj c za koji vrijedi

$$f(c) = \frac{1}{b-a} \int_a^b f(x)dx, \quad c \in [a, b] \quad (42)$$

- broj $f(c)$ zovemo srednja vrijednost funkcije $f(x)$ na intervalu $[a, b]$

Slika 10: Srednja vrijednost funkcije $f(x)$ na intervalu $[a, b]$.

3 Newton-Leibnizova formula

- ako za funkciju $f(t)$ postoji integral na intervalu $[a, b]$ možemo definirati funkciju

$$F(x) = \int_a^x f(t)dt \quad (43)$$

- funkcije F i f vezane su sljedećom relacijom

$$\frac{d}{dx}F(x) = \frac{d}{dx} \int_a^x f(t)dt = f(x) \quad (44)$$

- da bi dokazali prethodnu jednadžbu, koristimo definiciju derivacije

$$F(x + \Delta x) - F(x) = \int_a^{x+\Delta x} f(t)dt - \int_a^x f(t)dt \quad (45)$$

- iskoristimo jedn. (33) da bi promijenili granice integracije u desnom integralu

$$F(x + \Delta x) - F(x) = \int_a^{x+\Delta x} f(t)dt + \int_x^a f(t)dt \quad (46)$$

- sada iskoristimo jedn. (37) da bi prethodni izraz sveli na jedan integral

$$F(x + \Delta x) - F(x) = \int_a^{x+\Delta x} f(t) dt \quad (47)$$

- na intervalu $[x, x + \Delta x]$ sigurno postoji broj c sa svojstvom (teorem srednje vrijednosti)

$$F(x + \Delta x) - F(x) = \Delta x \cdot f(c), \quad c \in [x, x + \Delta x] \quad (48)$$

- prema definiciji derivacije

$$\frac{d}{dx} F(x) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{F(x + \Delta x) - F(x)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} f(c) \quad (49)$$

- broj c se nalazi unutar intervala $[x, x + \Delta x]$
- ako interval dovoljno suzimo ($\Delta x \rightarrow 0$) broj c će se poklopiti s brojem x

$$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} f(c) = f(x) \quad (50)$$

- funkciju $F(x)$ sa svojstvom

$$\frac{d}{dx} F(x) = f(x) \quad (51)$$

zovemo primitivna funkcija za funkciju $f(x)$

- primitivna funkcija je određena do na konstantu C

$$\frac{d}{dx} [F(x) + C] = \frac{dF}{dx} + \frac{dC}{dx} \quad (52)$$

- derivacija konstante ivšćezava pa slijedi

$$\frac{d}{dx} [F(x) + C] = \frac{dF}{dx} = f(x) \quad (53)$$

- možemo zaključiti da je $F(x) + C$ jednako dobra primitivna funkcija kao i $F(x)$

$$\int_a^b f(x) dx = F(b) - F(a), \quad \frac{dF}{dx} = f(x) \quad (54)$$

- dakle, računanje određenog integrala se svodi na problem pronalaženja primitivne funkcije

Primjer 1: $\int_0^1 x^3 dx$

- koristimo jedn. (54)

$$\int_0^1 x^3 dx = F(1) - F(0), \quad (55)$$

gdje je $F(x)$ primitivna funkcija za funkciju $f(x) = x^3$

- koju funkciju trebamo derivirati da bi kao rezultat dobili funkciju $f(x) = x^3$
- prisjetimo se formule za derivaciju potencije

$$\frac{d}{dx} x^n = nx^{n-1} \implies x^3 = \frac{1}{4} \frac{d}{dx} x^4 \quad (56)$$

- primitivna funkcija u ovom slučaju glasi

$$F(x) = \frac{1}{4} x^4 \quad (57)$$

- vratimo se jedn. (55)

$$\int_0^1 x^3 dx = \frac{1}{4} 1^4 - \frac{1}{4} 0^4 = \frac{1}{4} \quad (58)$$

- neodređene integrale najčešće korištenih elementarnih funkcija možemo sažeti u sljedećoj tablici

$f(x)$	$\int f(x) dx$
0	c (konstanta)
1	$x + c$
x^a	$x^{a+1}/(a+1) + c, \quad a \neq -1, a \in \mathcal{R}$
$1/x$	$\ln x + c, \quad x \neq 0$
e^x	$e^x + c$
$\sin x$	$-\cos x + c$
$\cos x$	$\sin x + c$

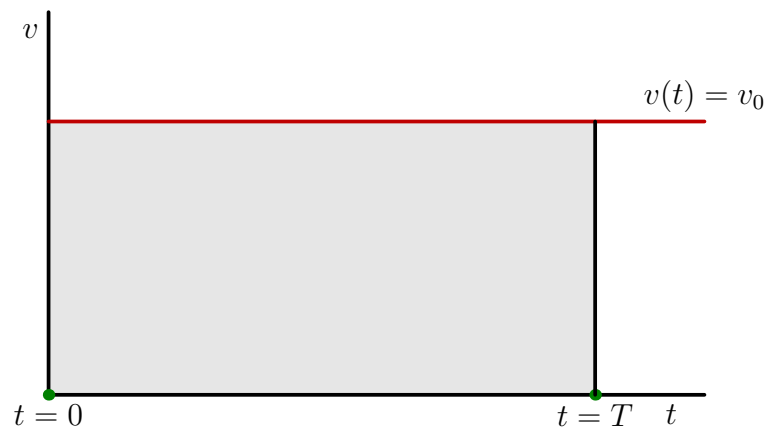
Tablica 2: Integrali elementarnih funkcija.

- općenito, integriranje je teže od deriviranja

4 Problem puta

- čestica se giba po pravcu brzinom $v(t)$
- poznati primjeri su
  - jednoliko gibanje: $v(t) = v_0$
  - jednoliko ubrzano gibanje: $v(t) = at$, gdje je a konstantno ubrzanje čestice
- tražimo put koji čestica prevari u prvih nakon vremena T
- ako je gibanje jednoliko, trebamo pomnožiti brzinu v_0 i vrijeme gibanja T

$$s(T) = v_0 T \quad (59)$$

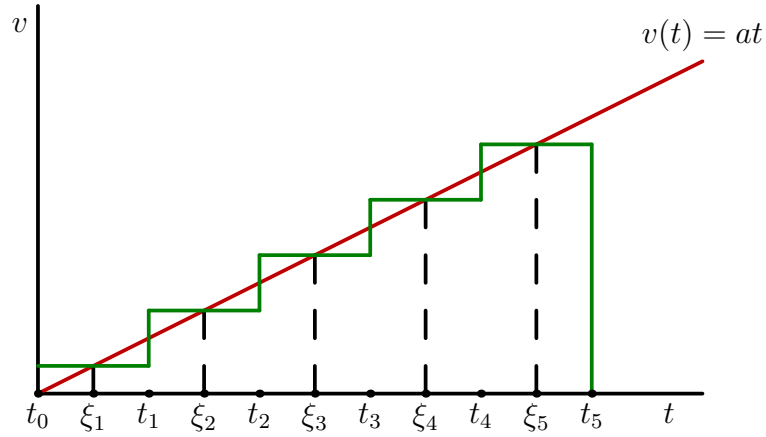
Slika 11: Ovisnost brzine o vremenu u slučaju jednolikog gibanja.

- put $s(T)$ jednak je površini ispod grafa brzine na vt dijagramu (4)
- kod složenijih primjera, kao npr. jednoliko ubrzano gibanje, problem rješavamo dijeljenjem vremenskog intervala $[0, T]$ na n podintervala točkama

$$0 = t_0 < t_1 < t_2 < \dots < t_n = t \quad (60)$$

- dužinu pojedinog podintervala označimo s

$$\Delta t_i = t_i - t_{i-1} \quad (61)$$

Slika 12: Ovisnost brzine o vremenu u slučaju jednolikog ubrzanog gibanja.

- ako su podintervali dovoljno mali, gibanje na svakom od njih možemo aproksimirati jednolikim gibanjem
- odaberemo proizvoljnu točku ξ_i na podintervalu $[t_{i-1}, t_i]$
- brzinu na cijelom tom podintervalu zamijenimo brzinom u točki ξ_i
- za svaki podinterval sada možemo izračunati prevaljeni put

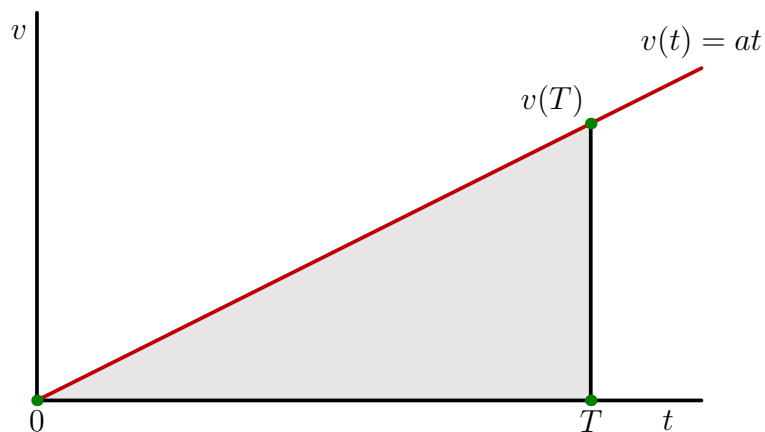
$$s_i = v(\xi_i)[t_{i-1} - t_i] \quad (62)$$

- zbrojimo doprinose svih podintervala

$$s(T) = \sum_{i=1}^n v(\xi_i)[t_{i-1} - t_i] \quad (63)$$

- opet smo došli do integralne sume
- put koji čestica prevari jednak je površini ispod krivulje $v(t)$ i za općenite slučajeve, a ne samo za jednoliko gibanje
- u općenitom slučaju moramo riješiti integral

$$s(T) - s(0) = \int_0^T v(t) dt \quad (64)$$

Slika 13: Prevaljeni put $s(T)$ jednak je površini ispod krivulje $v(t)$.

- u slučaju jednolikog ubrzanog gibanja krivulja $v(t)$ je pravac pa tražimo površinu pravokutnog trokuta s katetama T i $v(T)$

$$s(T) = \frac{1}{2}T \cdot v(T) = \frac{1}{2}aT^2 \quad (65)$$

- do istog rezultata bi došli rješavajući integral (64)

$$s(T) - s(0) = \int_0^T at dt \quad (66)$$

- akceleracija je konstantna pa je možemo izvući izvan integrala
- prema pretpostavci, u početnom trenutku čestica se nalazi u ishodištu $\Rightarrow s(0) = 0$

$$s(T) = a \int_0^T t dt = \frac{a}{2} t^2 \Big|_0^T = \frac{a}{2} [T^2 - 0^2] = \frac{a}{2} T^2 \quad (67)$$

5 Zadaci za vježbu

Zadatak 1

Izračunajte sljedeće integrale:

- $\int_0^1 x^3 dx$
- $\int_0^1 x^n dx$

- $\int_{-1}^1 x^3 dx$
- $\int_{-1}^1 x^2 dx$
- $\int_0^\pi \sin x dx$
- $\int_0^\pi \cos x dx$
- $\int_0^{2\pi} \sin x dx$
- $\int_0^{2\pi} \cos x dx$

Zadatak 2

Čestica se giba po pravcu jednoliko ubrzano akceleracijom a s početnom brzinom v_0 . Napišite izraz za brzinu i pomoću integrala nađite put koji čestica prijeđu u vremenskom intervali $[0, T]$.